

T.C.

İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DÜNDEN BUGÜNE ZAHTER

SEDAT EROĞLU

TIP TARİHİ ve ETİK ANABİLİM DALI

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi MAHMUT TOKAÇ

İSTANBUL-2022

TEZ ONAY FORMU

Kurum : İstanbul Medipol Üniversitesi

Programın Seviyesi: Yüksek Lisans (X) Doktora ()

Anabilim Dalı : Tıp Tarihi ve Etik

Tez Sahibi : Sedat EROĞLU

Tez Başlığı : Dünden Bugüne Zahter

(Geleneksel Tıpta ve Günümüzde Kullanımı)

Sınav Yeri : İstanbul Medipol Üniversitesi Güney Yerleşkesi

Sınav Tarihi : 19.07.2022

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve nitelik yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman

Dr.Öğr.Üyesi Mahmut TOKAÇ

Kurumu

İstanbul Medipol Üniversitesi

İmza

Sınav Jüri Üyeleri

Prof.Dr. Ayten ALTINTAŞ

İstanbul Medipol Üniversitesi

Doç.Dr. İbrahim TOPÇU

Sağlık Bilimleri Üniversitesi

Yukarıdaki jüri kararıyla kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../ tarih ve/..... - sayılı kararı ile şekil yönünden Tez Yazım Kılavuzuna uygun olduğu onaylanmıştır.

Prof.Dr. Neslin EMEKLİ

Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdür V.

ETİK İLKE ve KURALLARA UYGUNLUK BEYANI

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün safhalarda etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içerisinde elde ettiğimi, bu tez çalışması ile elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları da kaynaklar listesine aldığımı, yine bu tez çalışması ve yazımı sırasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

Sedat EROĞLU

TEŞEKKÜR

Bilimin bir yaşam biçimi olduğunu ve ilim serlevhası ile bilimden vazgeçmemem gerektiğini salık veren İstanbul Medipol Üniversitesi Kurucu rektörü değerli hocam Prof. Dr. Sabahattin AYDIN; Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Ayten ALTINTAŞ'a teşekkür ederim.

Muhterem danışman üstadım Dr.Öğr.Üyesi Mahmut TOKAÇ beyefendiye bir teşekkürden çok dahasını borçlu olduğumu minnet ile arz ederim.

Kıymetli dostum meslektaşım Bilim Uzm.Ecz. Emin OLGUN ve istatistik konusundaki yardımlarından dolayı Dr.Ecz. İsa BADUR'a teşekkür ederim

Her halde güzel şeylerin aileme ithafı ile; çocuklarıma bismillah diyerek bilim rahlesine diz çökmenin ilim tacına vesile olduğunu ve bu yolun kapanmayacak bir hayır yolu olduğunu sevgi muhabbetlerim ile kayda geçerek ehemmiyetini tavsiye ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY FORMU	i
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANI	ii
TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR ve SİMGELER LİSTESİ	vi
TABLolar LİSTESİ	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
1. ÖZET	1
2. ABSTRACT	2
3. GİRİŞ ve AMAÇ	3
4. GENEL BİLGİLER	6
4.1. Dört Eserde Zahter'in Dün'ü	7
4.1.1. İbn-i Sina'nın (980-1037) El kanun Fi't-tıbb eseri (12).....	7
4.1.2. Tabibi ibn-i Şerif'in Yadigârı (15. yy) (10).....	8
4.1.3. Sakızlı İsa Efendi'nin (17. yy) Nizâmü'l-Edviye eseri (13). 10	
4.1.4. Derviş Mehmed'in Neşati Yağı (1764-1803) eseri (11).....	22
4.2. Zahter'in Bugünü	25
4.2.1. Botanik özellikleri.....	28
4.2.2. Bitkinin yayılışı.....	28
4.2.3. Geleneksel kullanılışı.....	29
4.2.4. Gıdalarda kullanımı	29
4.2.5. Kimyasal bileşimi	30
4.2.6. Tıbbi özellikleri.....	30

5. MATERYAL VE METOT	33
6. BULGULAR	34
6.1. Anketin Tanımlayıcı ve Açıklayıcı Analiz İstatistikleri	34
6.1.1. Anket soruları	35
6.1.2. Çalışmanın korelasyon analizi	53
6.1.3. Çalışmanın regresyon analizi	57
6.2. Zahter Kelimesi ve Dünkü Eserlerdeki Kısa Sayısal Tetkiki.....	58
7. TARTIŞMA	60
8. SONUÇ	74
9. KAYNAKLAR.....	75
10. EKLER.....	81
11. ÖZGEÇMİŞ.....	84

KISALTMALAR ve SİMGELER LİSTESİ

AESGP: Avrupa Reçetesiz İlaç Üreticileri Birliği

EFSA: Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi, European Food Safety Authority

EHIA: Avrupa Bitkisel Çay Birliği, European Herbal Infusion Association

GKGM: Risk Değerlendirme Daire Başkanlığı

SB: Sağlık Bakanlığı

TB: Tarım Bakanlığı

TİTCK: Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu

WHO: World Health Organization, Dünya Sağlık Örgütü

TABLolar LİSTESİ

Tablo 6.1 Ekonomik düzey belirteçleri olan ev araba sahibi olma yüzeleri..	38
Tablo 6.2 Geleneksek tıbbi ürünlere vb. yapılan harcamalar/mesleğe göre..	42
Tablo 6.3 Geleneksek tıbbi ürünlere vb. yapılan harcamalar	44
Tablo 6.4 Çalışmanın korelasyon tablosu.....	54
Tablo 6.5 Zahter kullanımı regresyon analizi.....	57
Tablo 7.1 Sağlık çalışanı olma durumuna göre “Geleneksel tıbbi bitkisel tedavi metotlarına inanıyorum. Çünkü...” ifadesine verilen cevapların karşılaştırılması	69

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 4.1 Zahter türü olan bir Tymbra spicata L.	6
Şekil 4.2 Derviş Mehmet Neşati Yağındaki Sater- Satureja Hortensis.....	23
Şekil 4.3 Derviş Mehmet Eserinin Aslı Gibi	24
Şekil 6.1 Meslek yüzdeleri.....	36
Şekil 6.2 Sağlık çalışanı olma yüzdeleri	36
Şekil 6.3 Eğitim düzeyi yüzdeleri	37
Şekil 6.4 Cinsiyete göre yaş dağılım histogramı.....	39
Şekil 6.5 Zahter anketine katılanların yaşadığı illere göre frekans haritası ...	40
Şekil 6.6 Zahter anketi çocukluklarının geçtiği illere göre frekans haritası ..	41
Şekil 6.7 Mesleklere göre yapılan harcamaların boxplot grafiği.....	43
Şekil 6.8 Ekonomik refah düzeyine göre yapılan harcamalar grafiği.....	45
Şekil 6.9 Sağlık durumuna göre yapılan harcamaların boxplot grafiği	46
Şekil 6.10 Cinsiyete göre zahter bilinirliği	47
Şekil 6.11 Ekonomik düzeye göre zahter bilinirliği	47
Şekil 6.12 Eğitim düzeyine göre zahter bilinirliği	48
Şekil 6.13 Aktar/eczaneden geleneksel bitki almaya göre zahter bilinirliği..	48
Şekil 6.14 Tedavi amaçlı aktara gitme durumuna göre zahter bilinirliği.....	49
Şekil 6.15 Eczaneye gitme durumuna göre zahter bilinirliği.....	49
Şekil 6.16 Zahter kullanmış olma durumuna göre zahter bilinirliği	50
Şekil 6.17 Medeni duruma göre zahter bilinirliği	50
Şekil 6.18 Mesleğe göre zahter bilinirliği.....	51
Şekil 6.19 Sağlık çalışanı olma durumuna göre zahter bilinirliği.....	51
Şekil 6.20 Çocukluğun geçtiği ilde yaşama durumuna göre zahter bilinirliği	52
Şekil 7.1 Tymbra spica zahterinin ülkemizde yayılış alanı	60
Şekil 7.2 Zahter bilinirlik ortalaması (0-5 likert) yaşanan geçtiği illere göre	61
Şekil 7.3 Zahter bilinirlik ortalaması çocukluklarının geçtiği illere göre	61
Şekil 7.4 Zahter'in çeşitli durumlarına göre aylık ortalama harcama miktarı	64
Şekil 7.5 Geleneksel bitkisel tedavi tercihinin gruplandırılması	66
Şekil 7.6 Zahter kullanımının çeşitli parametrelere göre gruplandırılması....	68
Şekil 7.7 Zahter kullanımının sağlık çalışanı ile göre gruplandırılması	69

Şekil 7.8 Zahter şudur... önermesine verilen cevapların dağılımı..... 73

1. ÖZET

DÜNDEN BUGÜNE ZAHTER

Bu çalışma kesitsel bir anket ve derleme araştırmasıdır. Zahterin Dünü ve Bugünü adlı çalışmanın birinci kısmı olan zahterin dünü ile eski eserler incelenmiştir; ikinci kısmı olan zahterin bugünü ile anket çalışması yapılmıştır. İbn-i Sina'nın El kanun Fi't-tıbb, Tabibi ibn-i Şerif'in Yadigâr, Sakızlı İsa Efendi'nin Nizâmü'l-Edviye, Derviş Mehmed'in Neşati Yağı eserlerinde zahter ve ilişkili olan kelimeler derlenmiştir. Böylece çalışmanın dünü dediğimiz bu kısımda tıp tarihi eserlerindeki perspektif ile 10.yy- 19yy arası zahter incelenmiş oldu. Zahterin ikinci kısmı olan anket çalışması Mart 2022'de yapılmıştır. Anket çalışması sonucunda zahterin ülkemizdeki yayılışının zahterin bilinirliğine benzerdir. Zahter kullanımı regresyon analizinde: kişinin çocukluğunun geçtiği ilde yaşamış olması ile azalan (OR=0,18; GA=0,04-0,77); ekonomik düzey ile artan (OR=2,35; GA=1,06-5,23); zahterin bilinirliği ile artan (OR=3,31; GA=1,93-5,68) şeklindedir. Sonuç olarak eski tıp eserlerinde olduğu gibi bugün hala zahter tıbbi bir ürün olarak bilinip kullanılmaktadır. Ancak henüz bir ilaç olarak piyasada mevcut değildir. Zahterin ilaç olması için gerekli klinik öncesi ve klinik çalışmaların yapılmasına değer bir bitki olduğundan bu yöndeki çalışmaların yapılmasına hız verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: etno-farmakobotanik, geleneksel tıbbi bitkiler, Nizâmü'l-Edviye, *Tymbra spicata*, zahter

2. ABSTRACT

ZAATAR, FROM PAST TO PRESENT

This study is a cross-sectional survey and review study. The past of the zaatar, which is the first part of this work named "Zaatar, From Past to Present", and traditional books were examined; A survey study was conducted with the present day of zaatar, which is the second part. Avicenna 's Canon of Medicine (El Kanun Fi't-tibb), Tabibi ibn - i Şerif's book-Yadigar, Sakizli Isa Efendi's book-Nizâmü'l-Edviye, Dervish Mehmed's book-Nesati compiled for the word Zaatar and related words. Thus, in this part, which is called the past of the study, the perspective of the historical -traditional books of medicine the zaatar plant between the 10th and 19th centuries were examined. The survey part, which is the second part of this work, was carried out in March 2022. As a result of the survey, the spread of zaatar plant in our country is like the awareness-knowledge of zaatar. In the regression analysis, the use of zaatar: decreases with the fact that the person lived in the city where same as his/her childhood (OR =0.18; CI =0.04-0.77); increases with economic level (OR =2.35; CI =1.06-5.23); increases with the awareness-knowledge of the zaatar (OR =3.31; CI =1.93-5.68). It is recommended that zaatar's clinical and preclinical studies be performed. Because the zaatar plant is worthy of being a drug and is a candidate. Zaatar has been used in medical treatments for more than a thousand years and its name is mentioned in traditional medical books.

Key Words: ethno-pharmacobotanic, Nizâmü'l-Edviye, traditional medicinal plants, *Tymbra spicata*, Zaatar

3. GİRİŞ ve AMAÇ

Zahter (زَعْتَر) olan ilgi, ekonomik, kültürel ve işlevsel önemi nedeniyle son yıllarda artmıştır. Sahter, zahter, zatar, zater, zağter, güyegi otu, guyegü atu, sahter, sağter, sa'ter, karabaş kekik, kara kekik adlarıyla da anılmaktadır.

Bu ad hem özellikle bitki adı hem de bitki karışımı anlamına da bazen gelebilmektedir. Tuz, sumak Kurutulmuş *Origanum syriacum*'dan yapılan geleneksel za'atar karışımı Filistin bölgesinde meşhurdur. Nane ailesine, Labiates'e ait olan *Majorana syriaca* da (Arapça Zaatar, زَعْتَر), yaygın olarak Filistin dağlarında Nisan-Ağustos ayları arasında yabancı olarak yetişir (1).

Zahter günümüzde de bir tedavi ürünü olarak meşhurdur. *Origanum syriacum* subsp. 'Za'tar' olarak da bilinen *syriacum*, diğer Orta Doğu ülkelerinde de yetiştirilen aromatik bir çalıdır. Bitki yaprakları kardiyovasküler, solunum ve bulaşıcı hastalıklara karşı geleneksel bir çare olarak yüksek bir üne sahiptir. (2,3).

Yahudi sözlü geleneği kelimenin Arapça zaatar (*Origanum syriacum*); zaatar farsi= Farsça-hyssop (*Thymbra capitata*) ve zaatar rumi = Roman- hyssop (*Satureja thymbra*) gibi ek bir sıfat taşır. Bu ek sıfat taşıyanların asıl zahter olmadığını asıl olanın arap kültüründeki olduğunu ifade eden kaynaklar vardır (4).

Origanum compactum Benth., ise yerel adıyla Zaatar Za'atar'a (زَعْتَر) olan ilgi, ekonomik, kültürel ve işlevsel önemi nedeniyle son yıllarda artmıştır. Sahter, zahter, zatar, zater, zağter, güyegi otu, guyegü atu, sahter, sağter, sa'ter, karabaş kekik, kara kekik adlarıyla da anılmaktadır.

Origanum syriacum L. Lübnan'da üretilen meşhur bir üründür (2,3). Yahudi sözlü geleneği kelimenin Arapça zaatar (*Origanum syriacum*); zaatar farsi= Farsça-hyssop (*Thymbra capitata*) ve zaatar rumi = Roman- hyssop (*Satureja thymbra*) gibi ek bir sıfat taşır. Bu ek sıfat taşıyanların asıl zahter olmadığını asıl olanın arap kültüründeki olduğunu ifade eden kaynaklar vardır (4). *Origanum compactum* Benth., ise yerel adıyla Zaatar olarak bilinen bir Fas şifalı bitkisidir (5). *Thymus capitatus*,

Cezayir'de "Zaatar" olarak bilinir ve yaygın olarak baharat olarak kullanılır ve birçok biyolojik etkiye sahip olduğu bildirilmiştir (6).

Ülkemizde ise meşhur olanı *Tymbra spicata*'dır. Literatürde özellikle uçucu yağlarından bahsedilmektedir (7,8).

Baytop T.'nin Eczacılık fakültelerinde ders olarak okutulan kitaplarda şöyle geçmektedir: "Kara Kekik (*Herba Thymbrae*): *Thymbra spicata* L. (*Labiatae*) türünün kurutulmuş çiçekli dallandır. Bu tür 50 cm kadar bir boya erişebilen, tüylü, pembe çiçekli, çalı görünüşünde ve çok yıllık bir bitkidir. Trakya, Batı ve Güney Anadolu'da bol olarak yetişir. Uçucu yağ taşımaktadır. Edremit civarından toplanan örneklerde %1,2- 1,5 uçucu yağ saptanmıştır. Trakya bölgesinde (Tekirdağ) toplanan örneklerde ise %1,8 uçucu yağ saptanmıştır. Uçucu yağda bilhassa karvakrol bulunmaktadır. Kurutulmuş yaprak ve çiçek durumları Güney-Doğu Anadolu'da (Gaziantep) "Sater" veya "Zater" ismiyle tanınarak olup infüzyon halinde dalılen antiseptik ve uyarıcı olarak kullanıldıktan başka kahvelerde ve halk arasında çay yerine de içilmektedir. Batı Anadolu bölgesinde kekik yerine kullanılmaktadır. Diğer isimleri: karabaş kekik, zahter" (9)

Tabibi İbn-i Şerif'in *Yadigar-ı İbn-i Şerif* eserinde Soğuk sersam adlı hastalığın tedavisinde "Hastaya fülül ve kunduztaşağı koklatılıp aksırtılır. Sirke veya hardalla veya sahter ile gargara ettirilir." İfadesi ile yine zahterden bahsedilmektedir (10).

Derviş Mehmed, bir kısım eczanın doğru olarak tanınması için gerek gördüğünde Türkçe ya da Arapça-Farsça dillerindeki karşılıklarını verir. Mesela sa'ter için; "Türkîce kekik otidir ve arnabud biberi dahi derlermiş, yine Türkîce güyegi otu dahi derler". Karabaş için; "Bunun adına ustuhudûs derler, yer karağan çiçeği derler ve karaburgulu derler. Türkîde müsta'meldir. Arabî'de mümsikü'l-ervah derler". Acı elma için; "Türkîde diş otu dedikleri adaçayının elmasıdır". "Mey'a-i sâile karagünlük yağıdır, asel-i lebeni dahi derler. Türkîce sığala derler, hasalbânın cüz'î a'zamıdır." Kalye-i misk için; "Fârisi'de zebâde derler" diye açıklama yapar (11).

"Za'atar'a (زَعْتَر), Sahter, zahter, zatar, zater, zağter, güyegi otu, guyegü atu, sahter, sağter, sa'ter, karabaş kekik, kara kekik" geçmiş bazı eserler ve güncel

kaynaklar taranarak zahterin geleneksel tıbbi kullanımının anket çalışması ile bugünkü parametreleri ve dünden kalan bugün ile ilişkili olabilecek hastalıklardaki tedavi yaklaşımlarına faydası tartışılacaktır.

4. GENEL BİLGİLER

Zahter hakkında birçok eski ve yeni birçok eser mevcuttur. Aşağıda Türkiye’de de rastlanan ve zahter olarak anılan *Tymbra spicata* L. türünün bir şekli bulunmaktadır.

Şekil 4.1 Zahter türü olan bir *Tymbra spicata* L.

4.1. Dört Eserde Zahter'in Dün'ü

Zahter'in dününün incelenmesi için aşağıda geleneksel tıp ile ilgili olan 4 eserler incelenmiştir.

1. İbn-i Sina'nın (980-1037) El kanun Fi't-tıbb
2. Tabibi ibn-i Şerif'in Yadigâr (15. yy)
3. Sakızlı İsa Efendi'nin (17. yy) Nizâmü'l-Edviye
4. Derviş Mehmed'in Neşati Yağı (1764-1803)

4.1.1. İbn-i Sina'nın (980-1037) El kanun Fi't-tıbb Eseri (12)

Bu kısımda "El kanun Fi't-tıbb İbn-i Sina (980-1037); Çeviren Esin Kahya, 5. Baskı. Ankara: Ankara Atatürk Kültür Merkezi tarafından 2017 yılında yayımlanan kitap setinden faydalanılmıştır (12).

İkinci kitabın, Basit ilaçların açıklamalarındaki kaideler ve onların sistematik sınıflandırması olan ikinci kısmının onbeşinci makalesinde (sin harfi) "sa'ter" geçmektedir.

Sa'ter kelimesi ikinci kitapta 3 defa geçmektedir. Bunlar 438., 479. ve 562. sayfalardır.

438'inci sayfada şu şekilde tanımlanmaktadır. "Sa'ter (Yabani Kekik, Mercanköşk, Zataria multiflora).

- Genel nitelikleri: etkisi, kekik (haşa) kuvvetinde ve şurubu kekik şurubu gibidir.
- Özel nitelikleri: Yabani kekik daha güçlüdür.
- Yapısı: Üçüncü derecede sıcak ve kurudur.
- Etkileri: Çözücü, kabuk kabuk yapan yumuşatıcıdır.
- Hareket organları: Kalçaların ağrılarına yararlıdır.
- Baş organları: Ağızda çiğnemek, diş ağrısını giderir; yakıcı etkisiyle diş etlerinin gevşekliğini ortadan kaldırır.

- Solunum ve Göğüs Organları: Onların yağları, göğüs ve akciğerlere yararlıdır.
- Beslenme organları: Mide ve karaciğere yararlıdır.
- Dışarı atan orgalar: Bağırsak kurtları ve solucanlarını dışarı atar.”

479’uncu sayfada ‘Ades yani mercimeğin (Lens esculenta) yapısı bölümünde Galenos’un mercimeğin sıcaklık ve kurulukla mutedil ancak sıcaklığa meyilli olduğundan bahsedilmektedir. Ardından etkileri bölümünde zıt etkileri münasebetiyle bazı diğer bitkilerle beraber **sa’ter** katılmasından bahsedilir.

Yirmi birinci makalede Şekaik (Anemone coronaria)’in Solunum ve Göğüş organları üzerinde etkisi hakkında 562’nci sayfada **Sa’ter** otuyla birlikte kaynatılır ve yenirse, süt salgısı meydana getireceğinden söz edilmektedir.

4.1.2. Tabibi İbn-i Şerif’in Yadigârı (15. yy) (10)

Bu kısımda Tabib İbn-İ Şerif Yadigâr, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2. Baskı İstanbul tarafından Mayıs 2017 yılından yayımlanan ISBN kodu 978-975-00024-9-6 olan eserden faydalanılmıştır (10).

İbn-i Şerif Yadigar’ının birinci, ikinci ve sekizinci bölümünde sater adı birçok defa (7) geçmektedir. Sater İbn-i Şerif Yadigar’ının 47, 181, 226, 183, 233, 281, 353 sayfalarında geçmektedir.

Birinci bölüm Sağlığın korunması, hastalıkların sebepleri ve temel ilaçlar bölümünün A. Sağlığın korunmasında alınacak tedbirler ve uygulanacak yöntemler kısmında 1. Havalarda, 2. Mevsimler, 3. Meskenler, 4. Elbiseler ve Giyim, 5. Gıdalar bölümü sayfa 47’de “Mizacı soğuk ve yaş (ter) olan insanların yiyeceği latif ve sıcak türden olmalıdır. Koyun etiyle nohut suyu yemeği, serçe yavrusu ve güvercin eti ile ısıtıcı özelliği olan baharatlardan **sater (yabani kekik)**, tarçın, karanfil ve kimnûn gibi.” şeklinde sater kelimesi geçmektedir.

İkinci bölüm hastalıklar ve ilaçları kısmının A. Başağrısı, Felç, İnme, Sar’a ve Benzeri Hastalıklar kısmındaki 6. Sar’a ve Baş Dönmesi sayfa 181’de “Ümmü’s-

sıbyân için bir tecrübe olunmuş nesne: **Sater** ve kimnûn ve kunduztaşağının üçünü birlikte alıp dövüp eledikten sonra buğday kadar yedirilir. Faydalıdır.”

8. Lakve (Ağız Eğriliği)- Yüz felçi. Sayfa 183'te “Lakveye dört güne kadar kuvvetli ilaç yapılmamalıdır çünkü hasta tehlikededir ve onu kaybetmekten korkulur. Dört günden sonra bu tehlikeden kurtulur. Felç hastalığında da böyledir, dört gün kuvvetli ilaç yapmamak gerekir. Eğer hastalık ağır olursa yedi güne veya on dört güne kadar güçlü ilaç verilmez. Eğer kabız olmuşsa iki günden sonra hukne-i tîz uygulanır. Dört günden sonra eyâric-i faykarâ verilir. Yârpûz, hâşâ ve **sater** sirke ile kaynatılır, yüzüne ve boyun mührelerine[129b] sürülür.”

D. Mide ve Bağırsak Hastalıkları kısmının 1. Mide Hastalıkları c) Hıçkırık Sayfa 226'da “İmtilâdan olan hıçkırığın ilâcı kusmaktır. Sonrasında önce eyâric-i faykarâ, sonra kimnûn macunu ve fandâdikûn verilir. Mide kuvvetlendirilir. **Sater** ve kimnûn veya nânhâh kokulamak faydalıdır. Kuru hıçkırık ilâcı teşennüc-i huşek ilâcı gibidir.”

2. İshâl b) Balgamî ishal Sayfa 233'te “Bir başka formül: Sığır yağıyla kavrulmuş kara helîle on direm, kavrulmuş yüzerlik tohumu beş direm, nânhâh ve **sater** her birinden onâr direm, hubsü'lhadîd-i müdebber (yani bir gün ve bir gece sirkede ıslatılıp kurutulmuş Demür boku) on beş direm, günlük beş direm. Dövülüp elenir, balla karıştırılır. Kullanımı dört dirhemdir.”

I. Kadın Hastalıkları kısmının 7. Meme Hastalıkları a) Anne sütünün bozukluğu Sayfa 281'de “Doğum yapan kadının sütü sarı olur ve koyu olmazsa sikencübîn-i sâde ve tohmekân tohumu suyu içirilir. Gıda olarak tavuk eti, [214a] oğlak eti, koruk aşısı ve sumâk aşısı verilir. Süt ki koyu ve gök olursa sikencübîn buzûrî verilir; tuzlu balık yedirip kusturulur. Gıda olarak da nohûd-âb ve kalye, **sater** ile tarçın ve turak otu ile pişirip verilir.”

Sekizinci bölüm bazı hastalıklar ve pratik ilaçları kısmının Sayfa 353'te “Dil tutukluğu: Bir kimsenin dilinde ağırlık olsa, konuşmаса kimnûnu, **sateri** ve tuzu su ile yaş edip, birkaç defa ağızda tutarsa dili açılır.”

4.1.3. Sakızlı İsa Efendi'nin (17. yy) Nizâmü'l-Edviye Eseri (13)

Bu kısımda müellifi Sakızlı İsa Efendi olan Nizâmü'l-Edviye eserinden (17. yy); yararlanılmıştır. Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Dizisi olarak yayımlanan eserine ISBN kodu 978-605-2249-25-3 olup eser 2019 yılında yayımlanmıştır (13).

Nizâmü'l-Edviye eserinde güyegü ve sa'ter kelimeleleri olarak zahter incelenmiştir. Ve aşağıda olduğu gibi alınmıştır.

Güyegü arayınca asıl aşağıda sayfaları ve satırları belirtilen şekilde eserde 4 defa geçmektedir.

Nizâmü'l-Edviye eserinde güyegü kelimesi aşağıdaki sayfalarda olduğu gibi yazılmıştır. Dört defa geçmektedir.

Sayfa 105

...güyegü otı depesi gibi olur der.

Sayfa 240

Cevârişü's-sa'ter: Güyegü otı, kekik otı cevârişidür. Mi'dede, bağırsakda olan yellere nâfi'dür, [16] hazmı kavî eder. Mahallinde görüle.

Sayfa 371

Ammâ balgam getirür ve iştiâ-yı [22] ta'âmı keser ve gaseyân getirür ve mi'deyi yaş eder. İllâ na'nâ ve güyegü otı ile yeseler ıslâh eder. [23]

Nizâmü'l-Edviye eserinde güyegü kelimesi aşağıdaki sayfalarda olduğu gibi yazılmıştır. Sa'ter veya tamlamaları şeklinde ilgili sayfalarda 69 defa geçmektedir.

Sayfa 88

Atriyye:...Ammâ müneffih ve batıyyü'l-inhidârdur, illâ biber ve sa'ter veyâhûd yarpuz ıslâh eder...

Sayfa 94

Eftîmûn:...Eftîmûn dedükleri sa‘ter ve hâşâ [nev‘indendür, ammâ hâşâ]dan [6] kavîdür.

Sayfa 128

Bâkılâ:...İmdi mukaşşer edüp ve yağluca bişürüp tuz ve sa‘ter ve dârçîn ve biber ve kemmûn ve encüdân [19] ve yarpuz ile yeseler münâsibdür yâhûd bakla yedükden sonra zencebîl mürebbâsı yâhûd cevârişler yiyeler...

Sayfa 148

Bezrû’n-nemmâm:...Ve bir nev‘i sa‘terî şekl olur, kekik yaprağı gibi gûyâ kekik otudur, ana dahı [19] [nemmâm ve] sîsenber derler...

Sayfa 152

Bezrû’r-reyhân: Hurde feslegen tohmıdur ki hurde [24] yapraklusına sa‘terî derler.

Sayfa 184

Beyzü’l-ivezz [6] ve’n-ne‘âm ve’l-batt:...Kûlunc ve riyâh ve devvâr getürür, illâ sa‘ter ve tuz ıslâh [8] eder....

Sayfa 188

Türmüs:...Bunı sirke yâhûd âb-kâme [17] dedükleri terkîb ile yâhûd sa‘ter ve tuz ve encüdân ile yiyeler....

Sayfa 202

Tîn-i yâbis:...Ve hâşâ ve sa‘ter ile yeseler böğregi ve mesâneysi ve göğsi pâk eder...

Sayfa 206

Sedy:...Südi arturur, ammâ balgam tevellüd etdürür, gızeti dahı vardur; ammâ sa‘ter ve tuz ıslâh [19] eder.

Sayfa 224

Cesmî:Cesmî: Demür dikenidür. Ba'zılar sa'tere benzer bir otdur demişler. [9] Esahhı demür dikenidür...Ca'de: Meryem saçı derler. Ba'zılar sa'ter nev'inden demişler...

Sayfa 228

Celencûne: Yarpuzdur. Sa'ter-i fârisî derler. [7]

Sayfa 235

Cünbîd: Sa'ter otudur. Sin sa'ter ve sadda [93b] [1] sa'ter deyü zikr olunur. Ve cümle çiçeklere dahı cünbîd derler.

Sayfa 238

Cevz-i mâsil:..Bundan ziyâde yeseler 'ilâc oldur ki kay' etdüreler. Natrûnı su [15] ve yagıla kaynadup kusura. Andan tâze süd vereler yâhûd sa'ter ile encüdân ve yabân yarpuzını sirke [16] ile kaynadup vere.

Sayfa 240

Cevârişü's-sa'ter: Güyegü otı, kekik otı cevârişidür. Mi'dede, bagırsakda olan yellere nâfi'dür, [16] hazmı kavî eder. Mahallinde görüle.

Sayfa 243

Cîl-dârû: Namâz-bûr otı ve kuzgun [17] otı derler, duhâ derler, gîl-dârû derler. Ammâ sa'terdür derler. Ammâ asıl serahs deyü sin bâbında zikr olunur. [18]

Sayfa 245

Hâşâ: Yabân yarpuzı nev'i Türkî; yabân na'nâsı Türkî; me'mûn 'Arabî; sûmuş [19] 'Arabî; sa'terü'l-himâr 'Arabî; bûdine-i kûhî Fârisî; hâşâ Süryânî; timûn Rûmî; tîmûs Rûmî; akmûnîn [20] Yûnânî; rûmîş kendel Nemse, Mâcar; tûmilyû sâlserô İspânya; şîm Fırânca; kûrbîs 'İbrî; [21] tûmes Yûnânî; sa'terü'l-himâr ehl-i Magrib. Ba'zılar buna yabân hardalıdur dediler, ammâ tahkîk yabân kekigi ve yabân [22]

yarpuzudur...Kavl-i İshak öykene muzırdur, illâ na'nâ ıslâh [7] eder. Bunun bedeli kendü kadar sa'ter-i kühîdür ve derler ki bir buçuk kendü kadar effîmündür.

Sayfa 249

Habbü'l-âs:..Kavl-i İshak bundan yemek mesâneye muzırdur, illâ samg-ı 'arabî ıslâh [21] eder.Bunun bedeli yaprağı suyudur yâhûd yarım vezni kadar sa'terdür. Ba'zılar kendü vezni kadar sa'ter dediler. [22]

Sayfa 261

Habak-ı [10] sa'terî: Feslegendür derler. İhtiyârât ve İbni Baytâr habak-ı kirmânîdür ki şâhisferem deyü şında zıkr olunur. [11]

Sayfa 287

Hurf-ı maşrikî: Bir otdur. Yemişini kurudup biber yerine ta'âma [116b] [1] ekerler. Yaprağı şeytarac yaprağına benzer, andan dahı beyâzca olur, çiçeği olur. Otını sa'ter ile [2] bişürürler. Kuru yemişini ta'âma biber gibi saçarlar. İssidür ve mukavvîdür.

Sayfa 289

Hasلحسل: Süryânîler hasmeyحسمى derler, iri yapraklu, sa'tere benzer bir otdur.

Sayfa 326

...ve 'ilâca muhtâc olan eski 'illetlerden mâniyâ ve sudâ' ve şakîka gibilere gâyet fâ'ide verir. [13] Ve yanmış sevdâ ve safrâyı âsânlıqla çıkarur. Bunun mikdâr-ı şerbeti yarım dirhemden yarım miskâle [14] degin câ'izdür. Yarpuz ve sa'ter ile vereler. Ve mülattıf issi devâlara ba'zılar sikencübîn veyâ tatlu [15] şarâbla ve cev-âb kaynadup ta'dîl eyledükden sonra içürürler. Veyâhûd tavuk suyu ile [16] içürürler. Balgam ve sevdâ ve safrâ dahı ishâl eder, ammâ yalnız bögrege ziyân eder ve çok ishâl [17] eder ve hunnâk getirür. İki dirhemi teşennüc ihdâs eder. Evlâ budur ki dükû ve kesîrâ ve fatrâsâliyûn [18] ve sa'ter ile ıslâh edeler.

Sayfa 332

Husye:...Menîyi ziyâde eder. Ve koca hayvânun hâyası eti [gibi] hazmı güç olur. İllâ encüdân [10] ve tag yarpuzı islâh eder ve tuz ve sa'ter islâh eder.

Sayfa 417

Koyun başların bişürüp suyun hukne etseler bağırsagı ter eder ve böğregi ve sinirleri [19] ve bedeni a'lâ eder ve bâhı dahı ziyâde eder. Bunun harâreti ve yübûseti azdur. Ammâ geç hazm [20] olur, dârçîn ile yiyeler ve sonra mastakî çigneyeler. Ve baş ditredüğün giderür. Ve [21] dilinün eti hafîfdür ve gözi tîz hazmdur. Beyni sovukdur, geç hazm olur, çok yeseler [22] kûlunc eder. Beyniyi hardalla yemek münâsibdür ve sa'ter ve sirke ile muvâfikdur.

Sayfa 454

Serkâneسر قسانه: Sa'tere benzer [6] bir otdur. Yaprakları ayvatana gibi olur ve tohmı sîsem gibi olur. Eger tohmından içseler ishâl [7] edüp balgamı ve safrâyı çıkarur.

Sayfa 461

Sa'ter: Sad bâbında sa'ter deyü zikr olunur.

Sayfa 481

Semek:...Ve yogurd ile balık cem' etmeyeler ve zinhâr yumurda ile dahı cem' etmeye. Bunlar [13] ile cem' eylemek nâkihîne hod gâyet yaramazdur, câ'iz ki helâk ede. Ve balığı sa'ter ile [14] yiyeler ve eger ekşisiz yeseler üzerine kâbil ise sirke içeler, degil ise 'asel yâhûd [15] helvâ yiyeler.

Sayfa 482

Semek-i saydâ:...Semek-i meskîc: Semek-i meslîc dahı derler, sirke içinde [6] kerefs ve sezâb ve za'ferân ve na'nâ ile ve sa'ter ile beş balık şôrbâsıdur. [7]...

Sayfa 513

Şaturye: Kekik otunun büyük yapraklısıdır. Bôstânîsi bu nev' dır. [4] Fârisîde Tebrîzîler bu nev' ine mezde مزده derler. Sin bâbında sa'ter deyü beyân olındı [5] ve sad bâbında sa'ter deyü beyân olunur.

Sayfa 533

Şîr-erbîkûl: Ba'zı otlardan ederler. [13] Meselâ sezâb ve kerefs ve na'ne ve kürrâs ve circîr ve tuz ile ve sa'ter ve hardal ve çörek [14] otiyla ederler...

Sayfa 544

Sa'ter-i fârisî: [25] Güyegü otı Türkî; kekik otı Türkî; Arnâvud biberi Türkî; âvîs Fârisî; [253b] [1] sa'ter Fârisî; âvişe Şîrâzî; sâserî صائرى Süryânî; tûmûş Rûmî; safîrûs صفيروس

Sayfa 545

[2] Yûnânî; îzôb İbrânî; îzôbâ Süryânî; çâsere Kürdî; hîvâmen حيوان Süryânî; mevsîl[3] موثيل Süryânî; ôrîganû Lâtîn; ovîgâs اويغاس Yûnânî; rîgânû Rûmî. Sa'ter dedükleri ot [4] çok nev' olur, ammâ bir nev' i iki sınıf üzerine tahrîr edelüm. İşbu nev' inün [5] küçük yaprakları olur ve küçük olur, berrî nev' i derler. Zûfâ yapragına benzer, levni [6] sarıya mâ'ıldür. Kökinün menfa'ati yokdur, isti'mâl olınan yapragı ve çiçegidür, ammâ [7] şarâbı ve sâ'ir ef'âli hâşâ kuvveti gibidür. A'lâsı bu nev' dır ki hurde yaprakları [8] ola, berrî nev' i ola. Buna sa'ter-i fârisî derler. Ol bir nev' i bundan sonra beyân edelüm. [9] Sa'ter-i fârisînün tabî'atı Minhâc ve Muhammed Temîmî ve İhtiyârât kavilleri üzere üçüncü derecede [10] hâr u yâbisdür, ammâ sâhib-i Takvîm kavli üzere ikinci derecede hâr u yâbisdür. Muhallil ve mülattıfdur. [11] Yan başı agrılarına nâfi' dır. Eger çiğneseler diş agrılarına muvâfıkdur ve cigere ve mi'deye [12] dahı nâfi' dır ve kurtları ve habbü'l-kar'ı sürer, çıkarur ve bevlî ve hayzı akıdur ve yanmış [13] safrâyı dahı çıkarur, ta'âm iştihâsı getürür, yelleri tahlîl eder. Bunun bir miskâli isti'mâl [14] olunur. Eger bunu ekseriyyâ isti'mâl eyleseler rutûbetlü göz agrısına nâfi' dır ve yağı [15] dahı gögse ve öykene müfiddür. İshak kavli üzere cigere ve âlât-ı nefese ziyân eder, [16] illâ kuru encîr ve 'unnâb ıslâh eder. Eger bunu bişürüp suyunı şarâbla cânavar [17] sokdugına içürseler fâ'ide eder. Ve eger mey-puhtec ile içseler agulu otlardan baldıran [18] ve efyûn gibilerün zararın def' eder. Ve eger

sikencübîn ile dahı def'-i habsin için [19] içseler müfiddür. Ve hıyâr-zeh ile içseler a'zâ dökildüğine ve mak'ada ve cigere gâyet [20] nâfi'dür. Eger kökin sûsen yağıyla burna tamzursalar fezalâtı çıkara. Eger sirke ile [21] içseler talaka nâfi'dür ve hayzı ve bevlı akıdur. Eger bunun tabîhini içseler tab'ı sürer [22] ve safrâyı çıkarur. Eger 'asel ile lu'ûk gibi eyleseler bogaz şişlerine ve öksürüğe fâ'ide [23] eder. Eger sevîk dedükleri un ile balgamî şişlere ursalar şişlerin giderür. Eger [24] bunu her-bâr yeseler ta'âmı hazmeder ve bagırsagı galîz balgamlardan pâk eder, gıdaları latîf [25] eder. Ve eger 'unnâb ile dalların bişürüp suyn içseler galîz kanı rakîk eder ve galîz [254a] [1] gıdayı latîf eder. Ve eger kuru encîr ile yeseler derledir ve cümle dahı yanmış safrâ ve sevdâ ve [2] balgam ishâl eder. Mikdâr-ı şerbeti bir miskâldür. Tuz ve sirke ile yemek gerekdür. V bi'l-cümle [3] sa'ter kûlunca ve rahm ve mesâne agrılarına müfiddür. Ve eger bunun çiçegin 'asel ve sükker ile [4] perverde edüp her gece bir miskâl yeseler göze su inmesini men' eder ve zihni kavî [5] eder ve 'akreb sokdugına dahı müfiddür, hem yiyeler ve hem yaku edeler. Ve bagırsak [6] sanculansa sa'ter muvâfıkdur, def' eder. Sâhib-i Takvîm kavli üzere sa'ter men'iyi ziyâde [7] eder. Dîskûrîdûs kavli üzere şehvet-i bâhı ziyâde eder. Bogaz agrısına [8] dahı nâfi'dür. Eger bunu yakup ve

Sayfa 546

...yumurda sarusıyla ve gül yağıyla mak'ad yaruklarına [9] sürseler dahı muvâfıkdur. Eger bevâsîre ve eger nevâsîre ve eger bûsûr ve eger riyâh-ı bâridedür [10] dahı muvâfıkdur. Sa'ter-i bâbilî: Büyük yapraklı kekik otıdur Türkî; âvîs-i büzürg-i giyâh [11] Fârisî; âvîşe Şîrâzî; merze Tebrîzî; sayterâ Yûnânî; şeyterâ Yûnânî ve Süryânî; [12] satriyâ İspânya. Sa'terün bu nev'inün dalları dört köşelü murabba' olur ve [13] mülâyim olur. Ol bir nev'inden kendüsi küçükdür, ammâ yaprakları büyükdür. Ve başında [14] çiçekleri çok olur, sünbülesi çiçek ile tolu olur. Bunun kuvveti kezâlik [15] hâşâ kuvveti gibidür. Bir nev'i dahı iki dürlü olur, berrî ve bôstânî olur. Berrî nev'inden [16] fi'ide ve kuvvetde azdur. Bu nev'leri dahı agulu cânavarlar sokdugına müfiddür. Eger bişürüp [17] suyn içseler ishâl eder, bevlı ve hayzı akıdur, artık ahlâtı çıkarur. Eger 'asel ile [18] lu'ûk gibi eyleseler öksürüğe ve öykene ve talak şişlerine fâ'ide eder. Eger suyn [19] içseler gönül döndüğüne, ekşi gegirmege ve mi'dede fâsid hılta müfiddür. Eger bugdayı [20] bununla bişürüp yan başına yaku etseler agrısın giderür. Eger bunu ba'zı ta'âmı [21] isti'mâl eyleseler mi'deyi issi eder ve ta'âmı

hazm etdürür ve gözi tîz eder, ciger ve mi‘de [22] süddelerin açar. Eger çiçeginden iki miskâlin tuz ve sirke ile içseler sevdâyı ve balgamı [23] ishâl eder ve mi‘de agrılarına ve kûlunc ve rahm agrılarına ve mesâne agrısına fâ‘ide eder. [24] Eger ‘asel ve şeker ile terbiye edüp yeseler mi‘dede fâsid buhârdan olan [25] hayâlâtı giderür ve unutsalığı za‘il eder ve göze su inmiş olsa fâ‘ide eder [254b] [1] ve men‘ eder. Ve eger kaynadup müşhil otlâ içseler zahîr ishâli olmakdan men‘ eder. Ve [2] mürebbâsından her gece bir miskâl yeseler göze su indürmeye, ‘aklı ve fikri tîz ede ve gözi [3] göregen ede bi-emri’llâhi te‘âlâ.

Sayfa 581

Tal‘:...Eger bunun meslûkasın [13] yerlerse İbni Mâseveyh kavli üzere hardal ve kemmûn ve zeyd ve sezâb ma‘denûsı [14] ve na‘nâ ve sa‘ter ile yiyeler...

Sayfa 597

...‘Ades:...Ba‘zılar mercimegi ıslâh [3] eden râziyâne ve sa‘terdür derler. Mercimegün bedeli bâkılâ ile berâber fikdür derler...

Sayfa 637

...‘Ayûn: Gözdür [24] Türkî; Fârisîde çeşm ve Süryânîler ‘uyûnâ ve Rûmîler mâtya ve Efrencî envâ‘ı lókî [25] derler. Gözün a‘lâsı hayvânun tabî‘atına göredür, ammâ her kankı hayvânun ise [303a] [1] genç ve semüz ve taşra çıkmışrak olan göz içerü batmışrakdan yahşi eyüdür [2] ve göz cevâhir-i muhtelifedendür. Tabî‘atı hâr u ratbdur. Menîyi ziyâde eder, ammâ gaseyân getürür, [3] ıslâhı tuz ve sa‘ter ve encüdândur.

Sayfa 704

Kar‘: Kabakdur...Eger kabagı [8] çok yeseler mi‘deye ve bagırsaga fesâd verür ve yaramaz hilt karışdurur. Sevdâ ve balgam [9] ashâbına kabak bişürdüklerinde ayva katalar ve andan sonra yarpuz ve sa‘ter ve biber ve hardal [10] ile isti‘mâl edeler...

Sayfa 707

Kar'-1 pelîn: Mi'de harâretine müfiddür, ammâ bir mikdâr mi'deye muzır olduğu [5] için ba'zılar hardal ve sa'ter katup sezâbla bişürürler...

Sayfa 739

Kulûb: Yürekdür Türkî; dil Fârisî; kârdiye Rûmî; [22] kovrî Efrencî; kôr Lâtîn; meyyitü'r-rûh 'Arab-1 kadîm. Yüregün a'lâsî tâze, genç hayvândan [23] alınandır. Mizâcî hayvânun mizâcına göre olur. Tabî'atı hârdur ve berkdür. Ashâb-1 kedde a'lâdur, [24] çok gıdâ verür. İllâ âlât-1 hazma muzırdur zîrâ geç hazm olur, ammâ encüdân- 1 rûmî ve sirke [25] ve mürrî ve fülful ve kemmûn ve sa'ter ile yiyeler veyâhûd sonra zencebîl mürebbâsı yiyeler.

Sayfa 760

Kaysûm-1 sagîr: Ayvatananun dişisidür Türkî; kaysûm-1 ünsî 'Arabî; bûy-1 [3] mâderân-1 kûçek Fârisî; emîrûsiyâ Yûnânî; sa'terü'z-zeytûn 'Arabî; sa'ter-i 'arabî 'Arabî; [4] merkîn Lâtîn; ebrûsânûs ابروسانوس mikrôs Rûmî; sântôliyâ Tâliyân; sipersin[5] سپرسن Macar, Nemse; esperîbûs اسپريوس Leh; sipersin de câdîn سپرسن د جادين Fırınca. Bu nev' kaysûmun çıplak [6] dalları çok olur, boyı üç karış olur, yaprakları küçük olur, sezâb [7] yaprağı gibi olur ve budakları üzerinde tohumu tolu olur ve râyihâsı dahî sezâb [8] râyihâsına benzer. Salkım gibi dal verür ve köki küçük olur, iki karış kadar olur. [9] Tabî'atı üçüncü derecede hâr u yâbisdür, kâbızdur. Zehirlü otlar def'i için şarâbla [10] gâyet nâfi'dür...

Sayfa 788

Kerâvyâ:...Câlînûs kavli üzere bagırsak süddesine nâfi'dür, eger ba'zı gıdâyla etmek [9] gibilere katup yeseler bedene kuvvet verür ve semürdür, illâ öykene ziyân eder derler ammâ sa'ter-i berrî [10] islâh eder.Fûles kavli üzere eger bunu ba'zı gıdâyla yeseler bagırsakda 'arız [11] olan süddeyi açar. Bunun mikdâr-1 şerbeti iki dirhemdür. Ziyâdesi gögsi ve öykeni irhâ [12] eder, illâ sa'ter-i berrî ve sa'ter-i fârisî islâh eder. Bunun bedeli yarım kadarı kemmûn-1 nabatî ve yarım [13] kadarı dahî enîsûndur.

Sayfa 797

Keşnec: Yabân mantarıdır...Muhaddirdür, 'avratlar semüzlük için [17] helvâya korlar ve yerler. Ve azacık sekri vardur, mest gibi eder. İbni Mâse ve Basrî [18] kavli üzere tabî'atı bâriddür, illâ bürûdeti kuvvetle degildür. Ammâ lezîz ve geç hazm olur derler, [19] illâ yarpuz ve mürri ve dârçînî ve biber ve sa'ter ve tuz ıslâh eder.

Sayfa 813

Kündür-i fârisî:...Eger sa'ter ve mevîzele yeseler balgamı çeküp indüre ve dil agrılarına gâyet [15] muvâfıkdur, kalbi kavî eder ve ferah verür...

Sayfa 825

Leben-i hâımız:...Ve sığır südiyle ishâli men' ve def' etmek dileseler hayvânına [20] birkaç gün pirinc ve taru veyâ keçi boynuzu yedüreler ve gecesi südi sagalar, yüz [21] dirhemine altmış dirhem ekşi süd katarlar, bir kaba koyup üzerine kerefs ve sezâb [22] ve turunc kabuğı ve na'nâ ve kemmûn ve sa'ter koyup sabâha degin tura...

Saya 829

Leblâbü'l-kurtum: Aspir tohmınun içidür. Fârisîde ma'z-ı hasekdâne derler. Tabî'atı hâr [24] u yâbisdür. Balgamı ishâl eder ve kûlunca ve istiskâ-yı zıkkîye nâfi'dür. Bunun mikdâr-ı şerbeti [25] üç miskâldür, sa'tere katarlar.

Sayfa 847

Lûbiyâ:Bögrülcedür Türkî...Câlînûs kavli üzere hılt-ı galîz tevellüd etdürür ammâ hardal zararın def' [7] eder. Erbiyâsûs kavli üzere tuz ve sirke ve zeyt ve sa'ter ve fûlfül ve buna [8] benzer issi otlar zararın def' eder.

Sayfa 923

Milh: Tuz Türkî...Ve Minhâc kavli üzere dimâga ve göze ve öykene ziyân [3] eder ammâ yuyup tuza sa'ter kosalar ıslâh eder...

Milh-i bâbârîz: İssi otlar ile karışık olan [19] tuzdur. Tabî'atı hâr u yâbisdür. Ta'âmı hazm etdürür ammâ bedeni kurudur, illâ sîsem [20] ve haşhâş ve sa'ter katsalar ıslâh eder.

Sayfa 930

Mûmiyâ:...Ve bir kîrâtın sa'ter ile içseler dil ağırlığına nef' verür [19]...(Sayfa 931)...Ve 'avratların cemî' sovuğdan [5] olan 'illetlerine ve ihtinâk-ı rahme bundan iki habbesin kaynamış sa'ter-i fârisî [6] ve tag anduzı suyuyla hall edüp içüreler...

Sayfa 953

Nadg: Sa'ter-i kebîr ve sa'ter-i berrîdür derler. [8] Sad bâbında zikr olunmuşdur.

Sayfa 960

Na'nâ:..Ve bogaza hıkke dahı getirür derler, illâ ayva çekirdegi ıslâh eder. Bunun bedeli su [18] yarpuzı ile rub' vezni sa'terdür...

Sayfa 965

Nemmâm: Marsamadur Türkî; 'âşık yaprağı Türkî; nemmâmü'l-melik 'Arabî; sîsenber [13] Fârisî; nemmâmî Süryânî; sîmârâ Rûmî; ûrfilis Yûnânî; kabâkâ ve râdûsâ [14] Yûnânî ve kavli-i Temîmî; serpuliyûs Rûmî; serpuliyûm Lâtîn; kendel كندل Mâcar, Nemse; [15] serpuliyû İspânyôl; serpûlet Fırânca; mânterî dânk N. ماترى دانق ; H. مانترى دانق Nem-se; kelement [16] كلمنت Efrencî; râdûmyâ N. رادوميا ; H. رادميا Süryânî; arfeles ve abrum febulâs N. ابرم فبالاس ; H. ابرم قبالاس Yûnânî, Temîmî. Marsama dedükleri [17] râyihası güzel otdur. Üç dürlü olur. Bir nev'inün yaprağı büyük olur, uzun [18] olur. Temîmî ve Cülcül kavli üzere yaprağı büyük yapraklu tereye benzer. Yûnânîler sîsberîn [19] derler ve kardâmûs dahı derler, zîrâ yaprağı kardâmû ya'nî cîrcîr teresine benzer. İslâmbôl'da [20] ve bu etrâflarda ekser bu nev'ine marsama derler. Ammâ bir nev'i dahı vardur, berrîdür. Temîmî kavli [21] üzere arkîş derler. Dâ'im zinde turur, yaprağı sezâb yaprağına benzer ya'nî sadef [22] yaprağına benzer, hurde olur. Bunun köki isti'mâl olunmaz. Bunun ıssiligi bôstânî [23] ve zikr edeceğimiz marsamadan artıkdur. Tabî'atı üçüncü derecede hâr u yâbisdür. Şarâbla [24] içürseler bevli yüridür. Ve bagırsak sancusına ve sovuğ emrâza ve zarar-ı hevâmma suyun [25] içürürler ve

yapragn zımâd ederler. Ve sirke ve gül yağı katup sovk baş agrılarına [489b] [1] yaku ederler. Ve lısergûs ve merânîtis مرانیتس dedükleri 'illete nâfi'dür. Ve dört dirhemın [2] sirke ile içseler kanı sâkin eder. Ammâ bu mahalde maksudumuz olan nemmâm ki marsama [3] derler, Fârisîde sîsenber derler ki gâyet tez biter. Yapragn ve dalları ve köki ve çiçeği ve tohmı [4] iri yapraklu kekik gibidür ki ana ôrîgânûs derler ve sa'ter-i cebelî derler. Bu nev'inün [5] Rûfes kavli üzere tabî'atı ikinci derecede hâr u yâbisdür, ammâ İhtiyârât [6] üçüncü derecede demiş. Şeyhü'r-re'îs kavli üzere 'ufûnâtı def' ve kehleleri [7] katlı eder. Taşrada olan berk şişlere ve içerüde olan şişlere dahı [8] ve demevî şedîd ve azgun şişlere gâyet nâfi'dür, hem içüp ve hem yaku [9] edeler. Eğer içseler inçkıruğı giderür. Ve eğer tabîhini gül yağıyla başa tılâ eyleseler [10] unutsalığa ve sudâ'a ve 'akıl karışıklığına nâfi'dür. Ve şarâbla inçkıruğa ve imtilâya [11] gâyet nâfi'dür ve tohmı dahı nâfi'dür. Ve bögrege ve mesâneye müfıddür ve ölmüş oğlanı [12] ve sogulcan envâ'ını ve mesâne taşların dahı çıkar[ur]. Ve koksalar ve yapragnı başa [13] yapışdursalar sovk baş agrılarına müfıddür ve dimâğdan fezalât-ı balgamiyyeyi [14] tahlîl eder. Ve suyını bâdem yağıyla veyâ sığır ödiyle kulaga tamzursalar cümle derdlerine [15] nâfi'dür. Bunun mikdâr-ı şerbeti iki dirhemdür. Ziyâdesi cigere zarar eder, illâ hindibâ [16] veyâ sikencübîn ıslâh eder. İbni Baytâr kavli üzere eğer içseler cigerün issi şişlerine [17] fâ'ide ede. Ve gül yağıyla ısırguya müfıddür. Eğer sirke ile dört dirhemın içseler [18] kan kusmağı sâkin eder. Eğer benefşe yağıyla saça ve sakala sürseler kokusın [19] hoş eder ve mülâyim ede. Eğer bir miskâlin sirkencübîn ile içseler baş ve burun [20] süddelerin açar. Takvîm kavli üzere bunun tabhı kılları siyâh eder. Ve eğer [21] içseler kalbi kavî eder ve ferah verür ve zekî eder. Bunun bedeli yarım vezni kadar [22] oğul otı ve yarım kadar na'nedür.

Sayfa 968

Nimr:... Yılanlar dahı bu otı severler derler. Bu ot bahârda biter, sa'ter [11] nev'idür derler. Eğer kaplanun, eğer fârenün, eğer yılanun kursağında misk [12] bulunmaz, yuvasında bulunur derler.

Sayfa 969

Nûşâdır:...Taktvîmü'l-Edviye kavli üzere eryâhdan ve istifrâgdan [20] ve harâretten 'âriz olan inçkıruga sa'ter ile ve 'asel ile karışdurup içseler [21] muvâfikdur...

Sayfa 1010

Yebrûc:...İhtiyârât kavli üzere bunun zararın kusdurduktan sonra gerü issi [23] suyıla ve bal ve torak otı ve mastakî ve sa'ter, ak mürr ve tâze süd içüreler, [24] def'ede...

4.1.4. Derviş Mehmed'in Neşati Yağı (1764-1803) Eseri (11)

Bu kısımda Derviş Mehmed Neşati Yağı Tıbbî Yağlar Üzerine Bir Risale eserinden faydalanılmıştır. Eser Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği yayını olup, 2009 yılında yayımlanmıştır (11).

Derviş Mehmed'in Neşati Yağı (1764-1803) Tıbbî Yağlar ile ilgili eserde zahter şu şekilde geçmektedir: ...sa'ter: sater otu, geyik otu, kekik otu, Satureja hortensis.

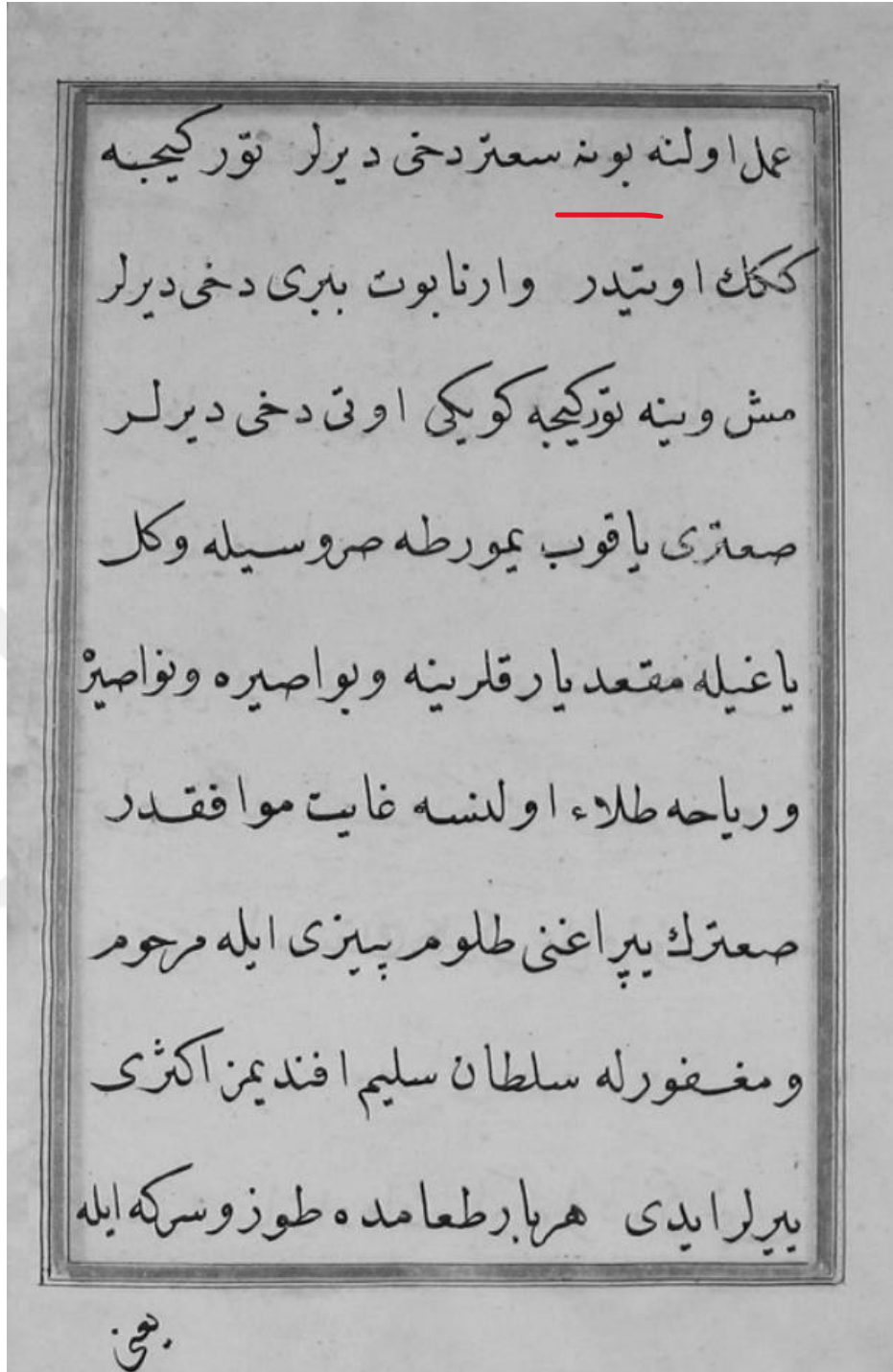
Sa'ter yağı: Satureja hortensis türünün kurutulmuş, çiçekli ve yapraklı dalları uçucu yağ taşır. Yemeklere konur; infusyonu içilir.

Şekil 4.2 Derviş Mehmet Neşati Yağındaki Sater

Şemsiyye Sater Yağı 20 Dirhem Yapılışı: diğer değerli yağlardaki gibi bir işleme tabi tutulur. Saterin Türkçe adı kekik otudur. Arnavut biberi de denilen bu bitkinin Türkçe başka bir adı da güyegi otudur. Sater yakılıp yumurta sarısı ve gül yağı ile makat yarıklarına, hemoroit ve fistüllere ve romatizmalara (riyâh) sürülürse gayet uygundur. Saterin yaprağını merhum Sultan Selim efendimiz çoğunlukla tulum peyniri ile yerlerdi. Her defasında yemekte tuz ve sirke ile kullanılır. Yani tıp kitaplarında “salatasını yemek iyidir” diye yazmışlardır. Limon acı yaptığı için sirke tercih edilmiştir.

Genel Olarak:... romatizma tedavisinde sa'ter yağı (şemsiyye) kullanılır.

Şekil 4.3 Derviş Mehmet Eserinin Aslı Gibi (Arapça harflerle sater geçmekte)

4.2. Zahter'in Bugünü

Ülkemizde Bakanlıklar zahter konusunda bakanlık düzeyinde yayımlanmış olan "Thymbra spicata L.'nin Toprak Üstü Kısmının Gıdalarda Kullanımının Güvenilirliğinin Değerlendirilmesi Hakkında Bilimsel Görüş" başlıklı bilimsel görüş raporunun son kısmında şu sonuçlar çıkarılmıştır (14):

- Hem taze hem de kurutulmuş gıda olarak tüketildiği
- Kurutulmuş toprak üstü kısımları olan yaprak, çiçek ve kısmen sap kısımlarının halk ilacı olarak kullanıldığı
- Toksikite çalışmalarının daha çok toprak üstü kısmından elde edilen uçucu yağ hakkında yapıldığı ancak toprak üstü kısmı ile ilgili yeterli toksisite çalışmasının olmadığı
- Toprak kısmının yan etkisinden bahseden yayımların da eser miktarda az olduğu
- Ülkemizde asırlardır özellikle Kilis, Hatay ve Gaziantep yörelerinde halk ilacı ve gıda (baharat, bitkisel çay vb.) kullanıldığı ve günümüzde de benzer şekilde ürün olarak piyasada olduğu

Doğadaki bütün canlılar; bitkiler ve insanlar bir denge içinde bulunmaktadır. Mitolojide bitkiler, tanrılar tarafından insana verilen en değerli armağan olarak yer almaktadır. Bütün bitkiler insanın kullanımına sunulmuştur ve insan-bitki ilişkisi ilk zamanlardan beri devam etmektedir (15,16).

İnsanoğlu bitkilerin çeşitli kısımlarının tedavi edici etkilerini ve kullanılabilir olduğunu deneme-yanılma yoluyla ya da tesadüfler sonucu bulmuştur (17).

Bitkilerle tedavi konusunda ilk kayıtlara M.Ö. 5000'lerde Mezopotamya uygarlığında rastlanmıştır ve 250 bitkisel drogun kullanıldığı görülmüştür. Bitkilerin çeşitli kısımları çeşitli amaçlar için kullanılmaktadır. Bitkilerin kullanım alanları arasında gıda, baharat, kozmetik ve ilaç olarak kullanımları sayılabilir. İlaç olarak kullanıma sahip bitkilere tıbbi bitkiler denilmektedir. Tıbbi bitkiler; ilaç yapımında, saf etkin madde eldesinde ya da çay olarak kullanılmaktadır (17).

Kullanılmakta olan ilaçların 1/4'inin bitkisel kökenli olduğu bilinmektedir. Bunların birçoğunda bitkiden elde edilmek istenen etken madde, laboratuvar ortamında sentez yoluyla elde edilmektedir. Son yıllarda bu durumun bir sonucu olarak sentetik ilaç kullanımına bağlı meydana gelebilen yan etkilerin yol açtığı sorunlar, yan etki profilinin daha güvenli olması düşüncesi gibi birçok faktöre bağlı olarak bitkisel tedaviyi yeniden popüler duruma getirmiştir (18)

Bitkilerin tedavi amaçlı kullanımını inceleyen bilim dalına fitoterapi denilmektedir. Yunanca kökenli olan bu sözcük phyton=bitki ve therapeia=tedavi etmek, hizmet etmek, iyileştirmek, kelimelerinden oluşmaktadır (19).

Lamiaceae (Ballıbabagiller) familyasına ait bilinen yaklaşık 3200 türden 400 tür ve 200 cinsten 38 cins Türkiye'de yetiştirilmektedir. Bu familyada bulunan bitkiler geniş bir adaptasyon gösterebilme özelliğine sahiptirler (21,22).

Türkiye'de "kekik" olarak tanımlanan ve kullanılan Lamiaceae familyasından pek çok aromatik bitki türü bulunmaktadır. Özellikle timol/karvakrol tipi uçucu yağ içeren türler "kekik" olarak kabul edilmektedir. Bu türler arasında özellikle Thymus, Origanum, Satureja, Thymbra ve Coridothymus cinsleri hem yayılış olarak hem de ekonomik olarak büyük önem taşımaktadır (23).

Bu bitki türlerinin farklı adlandırılmalarının nedeni içerdikleri timol/karvakrol gibi uçucu yağ oranlarının farklı olmasıdır. Bitkinin toprak üstü kısımları bağırsak rahatsızlıkları, koroner hastalıklar, astım, soğuk algınlıkları, romatizmal ve mafsallı hastalıklarda kullanılmaktadır (24).

Ayrıca; Origanum, Satureja, Thymbra, Thymus ve Corydothymus cinsinden elde edilen uçucu yağda ana bileşen olarak öne çıkan 'karvakrol' ün antibakteriyal, antifungal, antihelmintik, insektisidal, analjezik ve antioksidan özelliklerinin olduğu bilinmektedir (25).

Tedavi edici özelliğiyle bilinen kekik türleri birçok hikâye ve mitoslara da konu olmuştur. Yunan mitolojisinde Troya Savaşı'nın başlamasına neden olan Troyalı Helen'in gözyaşlarının düştüğü yerden kekiğin doğduğu anlatılmaktadır. Kekiğin Antik Yunan Kültüründe asaletin ve cesaretin bitkisi olduğu bilinmektedir. Bu nedenle

savaşa giden askerlere kekik kokan hediye verildiği bilinmektedir. Ayrıca cesaret kazanmak amacıyla Romalı askerlerin kekik suyuyla banyo yaptıkları da bilinmektedir. Bunların yanında zenginlerin güç ve asaletlerinin ispatı olarak kapılarının önünde kekik tütülemesi yapıldığı bilinmektedir (26).

Yine bu dönemde cüzzam hastalığına iyi geldiğine inanılmakta, depresyon tedavisinde de kekik yağı olarak kullanılmaktaydı (27).

Dört kekik cinsinden biri olan *Thymbra* Türkiye’de iki tür ile temsil edilmektedir. İki tür arasında en sık bulunanı, Doğu Akdeniz ülkelerinde yabani formda yetişen ve kuru hali baharat ve bitkisel çay olarak kullanılan *Thymbra spicata* L.’dir (28).

T. spicata, Güneydoğu Anadolu’da doğal olarak, Türkiye’de Trakya, Ege ve Akdeniz kıyı bölgelerinde bulunmaktadır. Bitki, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde “Zahter” ve “Karabaş kekik” olarak bilinmektedir (29).

Thymbra ticaret için önemli, verimli bir cins kekiktir (30).

Zahter ve kekik türevlerinin içerdiği uçucu yağlar nedeniyle gıda aroması, likör üretimi, parfümeri ve antimikrobiyal etki gibi çeşitli alanlarında kullanıldığı bildirilmiştir (31).

Bu türde bulunan uçucu yağı, yerel tedavi yöntemleri arasında antiseptik, tonik, mide yatıştırıcı ve idrar söktürücü olarak kullanıldığı bildirilmiştir (32).

- Bitki: *Thymbra spicata* L.
- Familyası: Lamiaceae (Labiatae)
- İngilizce adı: Zaatar
- Türkçe adı: Karabaş kekik, Kara kekik, Sater, Zater, Zahter
- Kullanılan kısımları: Toprak üstü kısmı

4.2.1. Botanik özellikleri

Temmuz, ağustos aylarında kırmızı renkli çiçekler açan, kekik görünüşünde odunsu bir bitkidir. Gövdeleri basit, dik, dört köşeli, iki yüzü tüylüdür. Yaprakları 10-15 mm boyunda ve 2-3 mm eninde, dar uzun, sert üzerleri noktalı, tüsüzdür. Çiçek durumu sık ve silindir biçimindedir. Meyveleri oval şekilli, üzeri pürtüksüzdür (21).

4.2.2. Bitkinin yayılışı

Kekik türleri Türkiye’de doğal yayılış göstermektedir. Ballıbabagiller (Labiatae=Lamiaceae) familyasında yer almaktadır. Lamiaceae familyası bitkileri Kuzey Kutbu’ndan Himalayalar’a, Güney Doğu Asya’dan Havai ve Avustralya’ya, Amerika ve Afrika’ya kadar, geniş bir alanda yetişmekle beraber, özellikle Akdeniz Bölgesi’nde oldukça yoğun bir yayılış göstermektedir. Dünya üzerinde Lamiaceae familyası 236 cins ve yaklaşık 7133 tür ile temsil edilen kozmopolit bir familyadır. Türkiye üzerinde ise 45 cins, 565 tür ve toplam 735 takson ile temsil edilmektedir. Ayrıca endemizm oranı yaklaşık %44,5 olan bu familya, içerdiği takson sayısı yönünden ülkemizin en zengin üçüncü familyasıdır (32)

Çoğunlukla kurak veya yarı kurak, sıcak ve dağlık bölgelerde yetişen iki çenekli kısa çalılardır. *Thymbra spicata* neredeyse tüm Doğu Akdeniz bölgelerine kadar uzanan çok geniş bir dağılım alanına sahiptir. Türkiye’de de Akdeniz bölgesinde yarı kurak iklim koşullarında 121 m’den 1248 m’ye kadar yükseklikte kalkerli yamaçlarda, açık ve güneşli yerlerde yetişir (22).

4.2.3. Geleneksel kullanılışı

T. spicata, hem baharat hem de ilaç olarak antik çağlardan beri kullanılan ve dolayısıyla yaygın olarak bilinen bir bitkidir (33).

T. spicata'nın, Türkler, Yunanlılar, Mısırlılar ve Romalıların geleneksel tıp sistemlerinde astım ve bronşit tedavisinde kullanıldığı bilinmektedir (34).

Kuru otları; astım, kolik, bronşit, öksürük tedavisinde bitki çayı, çeşni ve halk ilacı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Türkiye'de gıda endüstrisinde aroma verici ve koruyucu olarak kullanılmaktadır. Önceki birkaç çalışma, *T. spicata*'nın uçucu yağlarının ve karvakrol ve timol gibi ana fenolik bileşenlerinin, dikkate değer antimikrobiyal, antibakteriyel ve antifungal aktiviteler gösterdiğini bildirmiştir. Günümüzde ise soğuk algınlığı, astım, bronşit, öksürük, kolik ve ishal rahatsızlıklarında bitkisel çay olarak kullanıldığı belirtilmiştir (35).

Kilis ve Gaziantep yöresinde yaşayan halk tarafından kolesterol düşürücü ve hazmı kolaylaştırıcı olarak da kullanılmaktadır (9,36).

Bitkinin, Kahramanmaraş ve Adıyın civarında mide ağrılarında dekoksiyon şeklinde; Afyon ve Şuhut civarında ise ağız Herpes enfeksiyonlarında gargara şeklinde kullanıldığı belirtilmektedir (37).

4.2.4. Gıdalarda kullanımı

T. spicata'nın kurutulmuş yaprak ve çiçek durumları Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, özellikle Kilis, Hatay ve Gaziantep illerinde baharat ve bitkisel çay (zahter), taze sürgünleri ise salata malzemesi olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında limon suyu ile salamura yapılarak veya zeytinyağı içerisinde muhafaza edilerek kışın da kullanıldığı bilinmektedir. Çeşitli kuruyemiş (leblebi, menengiç, buğday, karpuz-kavun çekirdeği, yerfıstığı) ve diğer baharatlar (kimyon, kişniş, rezene, anason, susam, sumak, koruk kurusu vd.) ile hazırlanan karışım 'kahvaltılık zahter' olarak bilinmekte

ve kahvaltılarda zeytinyağı ile birlikte tüketilmektedir. Su buharı distilasyonu ile elde edilen uçucu yağın 'kekik yağı', arta kalan yağ altı suyunun ise 'kekik suyu' olarak kullanımı bulunmaktadır (33).

T. spicata'nın, başta et ürünleri olmak üzere, içki, konserve, salça sosları ve sucuk gibi çeşitli gıdaların yapımında da kullanıldığı belirtilmektedir (33).

4.2.5. Kimyasal bileşimi

Bitkinin flavonoidler, terpenoidler; timol ve karvakrol gibi isoprenoidler bakımından zengin olduğu bilinmektedir (38).

T. spicata uçucu yağı acı aromalı ve çok konsantredir. Uçucu yağın bileşimi, kimyasal olarak tanımlanmıştır. Uçucu yağın %70'ini karvakrol, γ -terpinen, p-simen bileşenleri oluşturmaktadır. Diğer bileşenler T. spicata uçucu yağında çok düşük miktarlarda bulunmaktadır. Ayrıca, α -pinen, myrcene, α -terpinen, β -terpinen, γ -terpinen, 1,8-sineol, p-simen, β -karyofillen, α -terpineol ve timol esansiyel yağın diğer bileşenleridir. Karvakrol, güçlü bir analjezik özelliğe sahiptir (22).

Rutin, hesperidin, apigenin glukozit, rosmarinik asit, eriodiktiyol, quercetin, naringenin, luteolin, apigenin bitkide bulunan diğer kimyasallardır (29).

4.2.6. Tıbbi Özellikleri

Çay ve baharat olarak kullanılan T. spicata hakkında birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Zahter uçucu yağının ve başka ekstraktlarının kolesterolü düşürücü etkileri, karaciğeri koruyucu etkileri, antimikrobiyal, antioksidan gibi etkileri gösterdiğine dair çalışmalar mevcuttur.

T. spicata zahteri uçucu yağının antimikrobiyal aktivitesinin bitkinin uçucu yağının test edilen bakteri ve mantarlara karşı antimikrobiyal etkiye sahip olduğu birçok çalışmada gösterilmiştir (28, 39-41).

Yılmaz ve Akkaya'nın 2012 yılında yaptığı bir çalışmada T. spicata zahteri ekstresinin, ekstrenin lipid peroksidasyonu oluşumunu azalttığı ve doymamış yağ asitlerini radikal kaynaklı oksidasyondan koruduğu antioksidan özelliklerinin olduğu saptanmıştır (42).

Akdoğan ve ark. 2014 yılında yayımladıkları bir çalışmada, T. spicata'nın kurutulmuş yapraklarından hazırlanan çayın sıçanlar üzerindeki anemik ve antikolesterolemik etkisi araştırılmıştır. Bitkiden hazırlanan çayın, sıçanlara hiperkolesterole karşı etkili olabileceği belirtilmiştir (43).

Akkol ve ark., 2009 yılında yayımlanan bir çalışmalarında T. spicata var. spicata'nın toprak üstü kısmının dietil eter ve etil asetat ekstraktları ile geriye kalan sulu ekstre kullanılarak yüksek yağlı diyetle beslenen farelerde, ekstraktların farklı düzeylerde antihiperkolesterolemik, antioksidan ve karaciğer koruyucu etkilere sahip olduğu belirlenmiştir (38).

Zahterde de olan, kekik uçucu yağında bulunan timol ve karvakrol etken maddeleri etkili antioksidan özellikler göstermektedir (44).

Thymbra'nın önemli yağ bileşenlerinden olan karvakrol hidrofobik özelliği sayesinde patojenik mikroorganizmalara karşı etki göstermektedir. Bu etkiyi, bakterinin sitoplazmik membranını etkileyerek pH'yı düşürüp hücreden potasyum ile diğer iyonların hücre dışına sızmasını sağlayarak gösterdiği bilinmektedir (45).

Karvakrol'ün prekürsörü olan cymen'dir. Cymen'in bakterinin sitoplazmik membranında birikmesi hücre duvarının aşırı genişleyerek iyonların hücre dışına sızmasıyla sonuçlanır. İyonların hücre dışına sızan bakteri hücreleri ATP sentezini yapamadığından ölmektedir. Tüm bu aşamalarda herhangi bir metabolik artık kalıntı riski de bulunmamaktadır (46).

Bitkinin kurutulmuş çiçek durumu veya yapraklarından hazırlanan (%1-5) infüzyonu halk ilacı olarak kullanılmaktadır. Bu amaçla, çiçekli bir dal veya birkaç yaprak suyun rengi sararayaazdığı zaman sıcak suda bekletilmekte ve hazırlanan infüzyon suya atılan parçalar çıkarıldıktan sonra içilmektedir (9).

5. MATERYAL VE METOT

İstanbul Medipol Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalında “Dünden Bugüne Zahter” isimli bu çalışma için tez öneri formu verilmiş ve kabul görmüştür. Bu çalışma kesitsel bir anket ve zahterin geleneksel kullanımını konusundaki bir derleme çalışmasıdır.

Çalışmamızda Zahter ile ilgili eski ve yeni kaynaklar taranmıştır. Çalışmamız bu yönü ile bir derlemedir.

Çalışmamızdaki online anketler 06.03.2022- 31.03.2022 arasında (26 gün) düzenlenmiştir. Çalışma bu yönü ile kesitsel gözlemsel bir anket çalışmadır.

Anket çalışması ile zahter kullanımını ve zahterin bilinirliği ve ülkemizdeki zayıflığı hakkında sorular sorulmuştur. Bunlardan çeşitli sonuçlar bulgularda belirtildikten sonra tartışmada bir kısmı tartışmaya açılmıştır.

IBM Statistical Package for Social Sciences 26®(SPSS) 1989-2019 paket programı istatistik analizler için kullanılmıştır. Ortalama, standart sapma, yüzde şeklinde ifade edilmiş ve değişkenler arasındaki farklılık normal dağılımları dikkate alınarak ayrıca açıklayıcı analizler yapılmıştır. *One-Sample Kolmogorov-Smirnov* ile normalliğe bakılmıştır.

Odds Ratio (OR), lojistik regresyon analizleri sonucu ilgili modeller tartışılmıştır. Independent Samples t Testler, *Mann-Whitney U*, Kruskal-Wallis Test, ayrıca yerine göre *Chi-square* vb. başka testler kullanılmıştır.

Değişkenler arasındaki ilişkinin korelasyon katsayıları ile incelenmesi yapılmıştır. Korelasyon katsayısı 0,2’den küçükse zayıf; 0,3- 0,5 ise kayda değer; 0,6- 0,7 ise orta; 0,8-0,9 ise çok güçlü ilişki şeklinde değerlendirme yapılmıştır. Çalışmamızda “ $p < 0,05$ değeri” anlamlı değer olarak kabul edilmiştir.

6. BULGULAR

Çalışmamızda bulgular iki bölümde ele alınacaktır. Birinde zahter veya zahterin diğer başka adları ve geçtiği eserlerin adları verilecektir.

Diğer bölümde ise günümüzde zahter ile ilgili düzenlediğimiz geniş bir anketin tanımlayıcı ve analiz istatistikleri verilecektir.

“Dünden Bugüne Zahter” adlı tezimizde bulgular zahterin dünü ve bugünü diye iki bölümde ele alınmıştır. Bunlardan birincisi dünkü eski-kadim eserlerden şu 4’ü ele alınmıştır:

1. İbn-i Sina’nın (980-1037) El kanun Fi’t-tıbb
2. Tabibi ibn-i Şerif’in Yadigâr (15. yy)
3. Sakızlı İsa Efendi’nin (17. yy) Nizâmü’l-Edviye
4. Derviş Mehmed’in Neşati Yağı (1764-1803)

Yukardaki eserlerde zahterin kaç defa geçtiğini bulguların ikinci kısmında ele aldık. Aşağıdaki birinci kısımda ise zahterin bugününde (Mart 2022) düzenlenen anketin tanımlayıcı ve açıklayıcı analiz bulguları ele alınmıştır.

6.1. Anketin Tanımlayıcı ve Açıklayıcı Analiz İstatistikleri (Bugün)

Çalışmamızdaki anket soruları tek tek analiz edilecektir. Çalışmamızın bu kısmında korelasyon, fark ve gerektiğinde % dağılım, ortalama, medyan frekans dağılımlarından bahsedilerek tartışma için gerekli bulgular verilecektir.

Çalışmaya 100’den fazla kişi online anket yoluyla katılım göstermiştir. Bunlardan ancak dahil olma kriterilerini karşılamayan veya mükerrer olanlar olduğundan bunların çıkarılması ile 100 adet anket kalmıştır.

Yaş parametresinin normal dağılım gösterdiği saptanmıştır (Kolmogorov-Smirnov p=0,052; Shapiro-Wilk p=0,082).

Çalışmaya yaş ortalaması (\pm standart sapma) $43 \pm 12,1$ ve yaş aralığı yirmi (min-max: 20-73) ile yetmiş üç arasında olan kişiler katılmıştır. Çalışmaya katılanların %67'si kadın %33'ünün erkek olduğu belirtilmiştir. Kadınların yaş ortalaması ($41,5 \pm 11,8$) erkeklerin ($46,1 \pm 12,4$) yaş ortalamasından küçük olduğu saptanmıştır. Ancak kadınlar ile erkekler arasındaki ortalama yaş ortalamasının birbirinden istatistiksel olarak anlamlı derece farklı olmadığı saptanmıştır (Independent Samples Test p= 0,073).

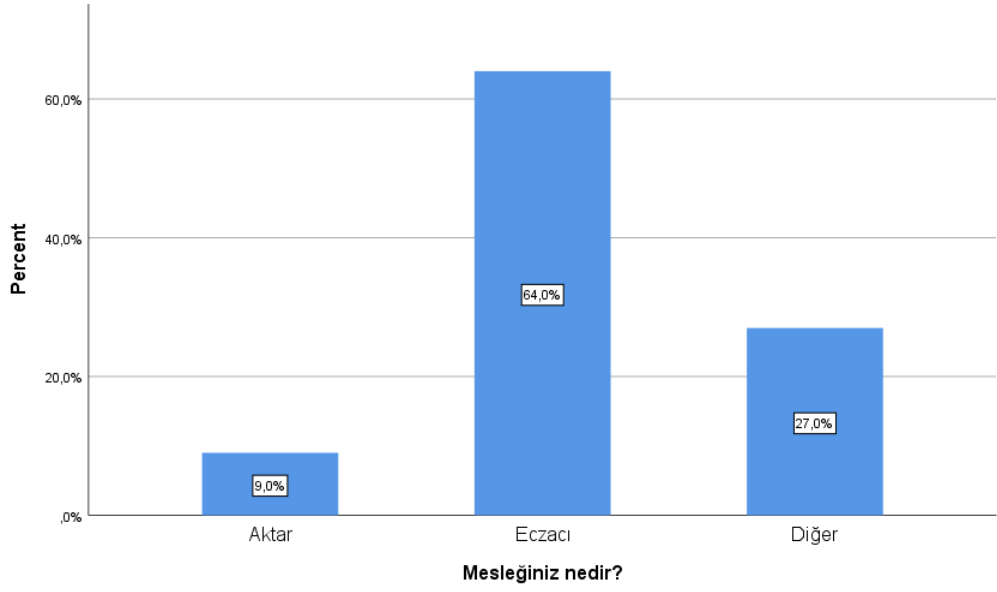
Aşağıda anket sorularının sırasına göre tanımlayıcı ve açıklayıcı analiz istatistikleri yapılacaktır.

6.1.1. Anket soruları

1. Mesleğiniz nedir?

Çalışmaya katılanların %73'ünü eczacı ve aktarlar oluştururken bunların %27'si diğer meslek grubu olarak saptanmıştır.

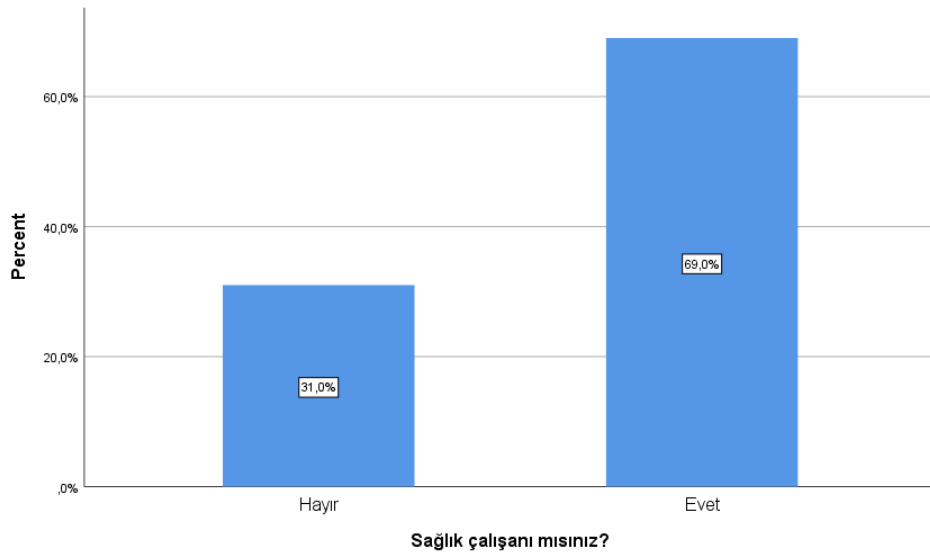
Diğer gruptaki katılımcılar mesleklerini şu şekilde belirtmiştir: Hekim (veya Diş Hekimi), Öğrenci, Eczane teknisyeni, Büro elemanı, Öğrenci, Öğretmen, avukat, Gıda imalathane personeli, Wellness Danışmanı, Fırıncı, Ev hanımı, Üretici ithalat ihracat, İlahiyatçı, İnşaat, Esnaf, Uzman diyetisyen, İlahiyat, Öğretmen, İdareci, Psikolog, Tıbbi ve Aromatik Bitki Teknikeri, Masör, Kimya YL, Emekli finans çalışanı.

Şekil 6.1 Meslek yüzdeleri

2. Sağlık çalışanı mısınız?

Çalışmaya katılanların %69'unun sağlık çalışanı olduğu saptanmıştır.

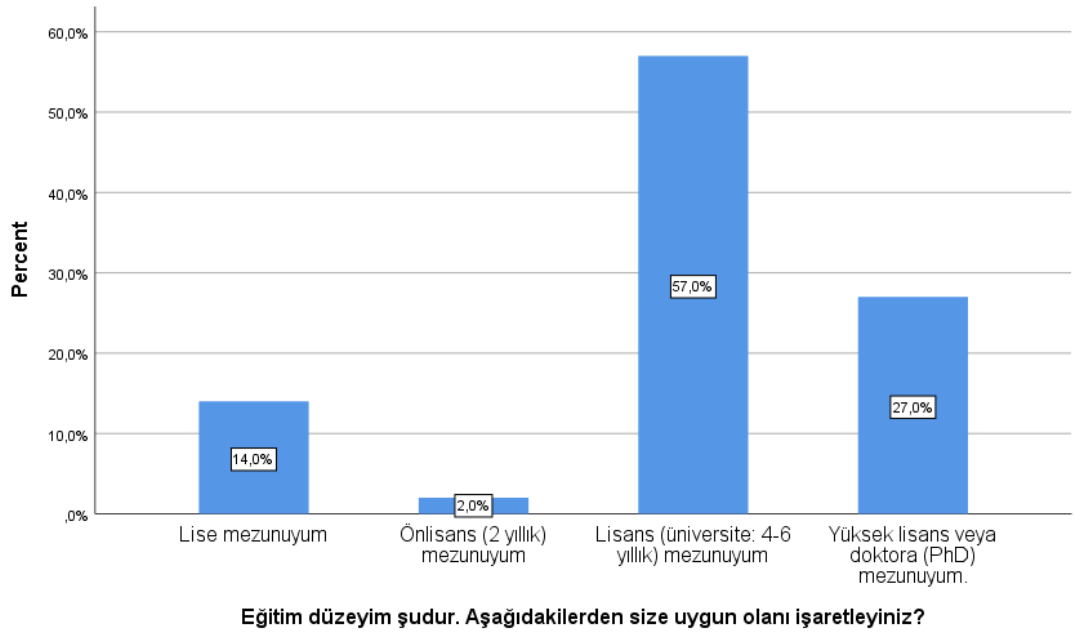
Şekil 6.2 Sağlık çalışanı olma yüzdeleri

3. Medeni durumunuz nedir?

Çalışmaya katılanların %75'inin evli olduğu görülmüştür.

4. Eğitim düzeyim şudur. Aşağıdakilerden size uygun olanı işaretleyiniz?

Çalışmaya katılanların %57'si lisans mezunu; %27 yüksek lisans veya doktora mezunu; %14'ü lise mezunu; %2'si önlisans mezunu olarak saptanmıştır. Kabaca denebilir ki çalışmaya katılanların çoğunluğu (%84'ü) lisans veya üstü eğitim düzeyindedir.

Şekil 6.3 Eğitim düzeyi yüzdeleri

5. Arabanız var mıdır? Size uygun olanı işaretleyiniz.

Çalışmaya katılanların %80'i arabalarının olduğunu belirtmiştir. Hem arabası hem de evi olanların çalışmanın %64'ünü oluşturduğu saptanmıştır. Ne arabası ne de evi olanlar ise çalışmanın %13'ünü oluşturmuştur.

Tablo 6.1 Ekonomik düzey belirteçleri olarak ev ve araba sahibi olma yüzeleri

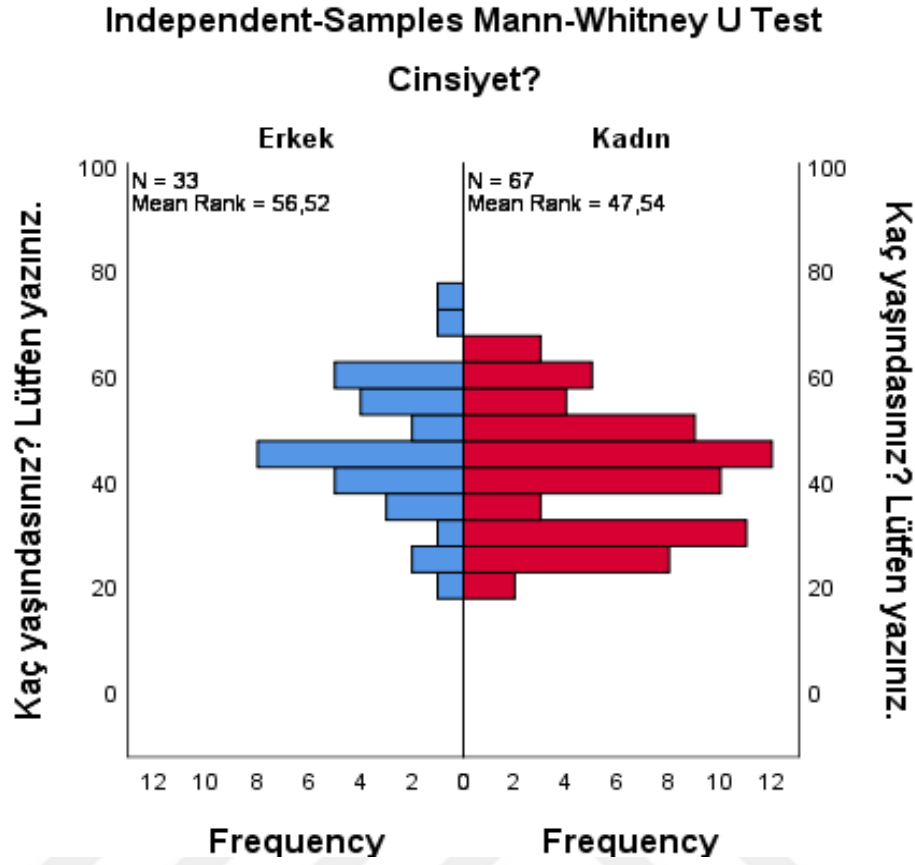
	N	%	Kümülatif %
Ne evi ne arabası olan	13	13	13
Ev ya da arabası olan	23	23	36
Hem evi hem arabası olan	64	64	100
Total	100	100	

6. Eviniz var mıdır? Size uygun olanı işaretleyiniz.

Çalışmaya katılanların %71'i evlerinin olduğunu belirtmiştir. Hem arabası hem de evi olanların çalışmanın %64'ünü oluşturduğu saptanmıştır. Ne arabası ne de evi olanlar ise çalışmanın %13'ünü oluşturmuştur.

7. Kaç yaşındasınız? Lütfen yazınız.

Yaş ortalamasının 43 olduğu kadınların yaş ortalamasının 41,5 ve erkeklerin 46,1 olduğu çalışmamızda yaşların cinsiyete göre birbirinden farklı olmadığı saptanmıştır (Independent-Samples t Test $p=0,073$).

Şekil 6.4 Cinsiyete göre yaş dağılım histogramı

8. Mesleğinizde kaçınıcı yılınızı geride bıraktınız? Lütfen yazınız.

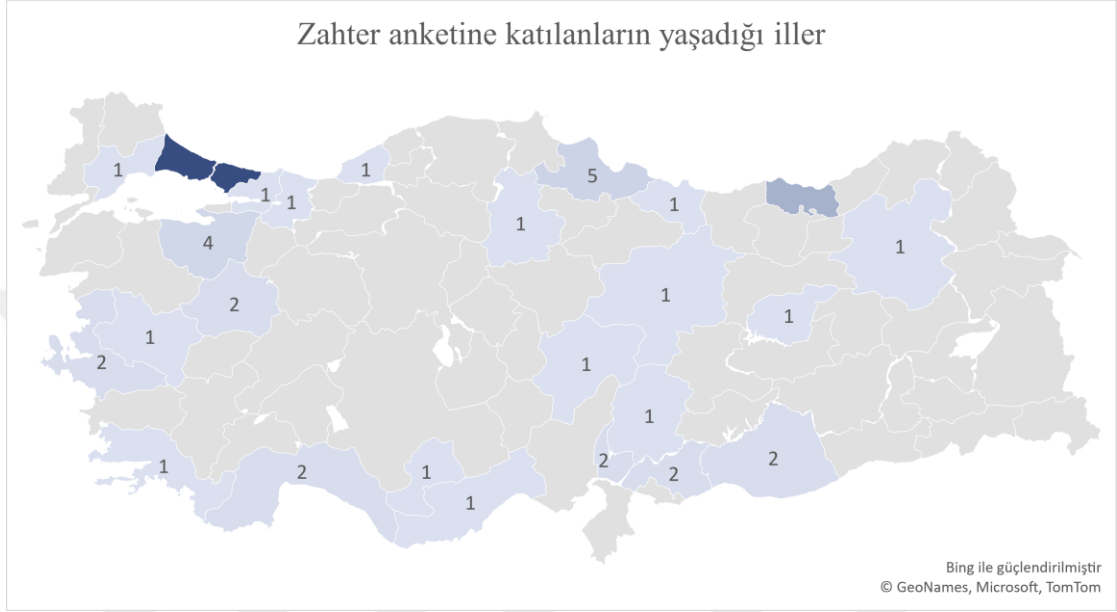
Katılımcıların %63'ü eczacı ve %9'u aktarlar oluşurken çalışmaya katılanların %27'si diğer mesleklerdendi. Meslekte ortalama 19,7 ($\pm 13,3$) yıllık geçmişe sahip oldukları saptanmıştır.

Meslekte geçirilen süre parametresinin normal dağılım göstermediği saptanmıştır (Kolmogorov-Smirnov $p=0,005$; Shapiro-Wilk $p=0,002$).

Ancak kadınlar ile erkekler arasındaki meslekte geçirilen süre ortalamasının birbirinden istatistiksel olarak anlamlı derece farklı olmadığı saptanmıştır (Independent-Samples Mann-Whitney U Test $p=0,886$).

9. Yaşadığınız ilin plaka kodu nedir?

Çalışmamıza 25 ayrı ilden katılım olmuştur. Yani başka bir ifade ile katılımcılar yaşadıkları il olarak 25 ayrı il belirtmişlerdir. Katılımcıların %48'i İstanbul'da yaşadığını ifade ederken bunu %16 ile Trabzon ili takip etmiştir.

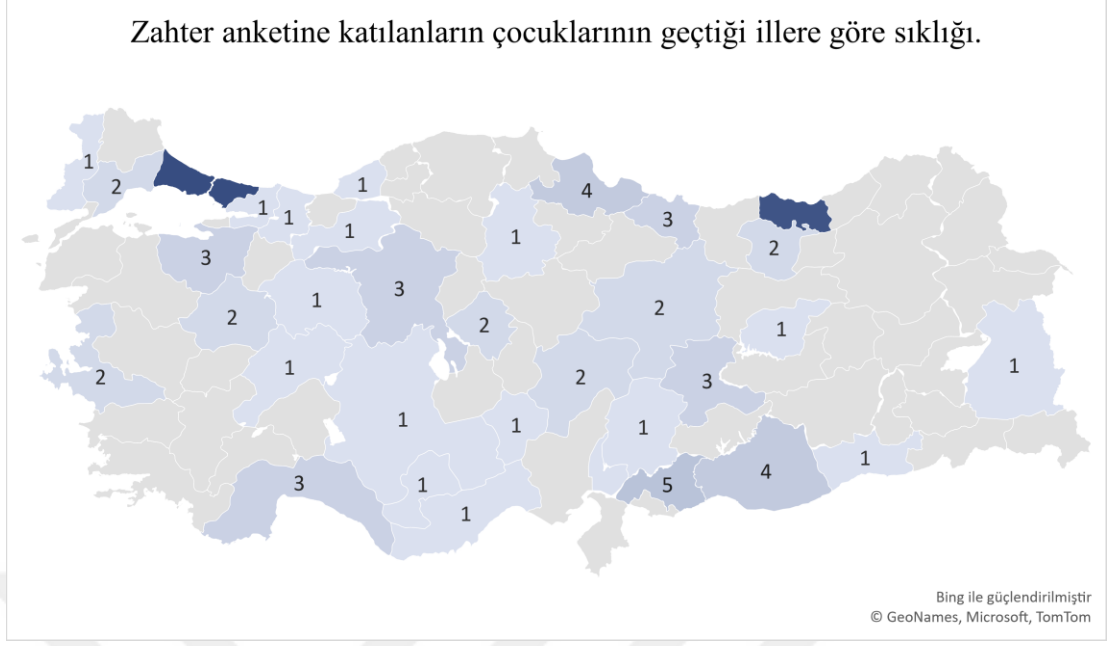
Şekil 6.5 Zahter anketine katılanların yaşadığı illere göre frekans haritası

Bu katılımcıların 34 farklı ilde çocukluğu geçtiği saptanmıştır. Çalışmanın yaşanan il ve çocukluğun geçtiği il parametreleri birleştirilmediğinde 38 farklı il kaldığı saptanmıştır.

Ayrıca bireysel bazda bakıldığında çalışmaya katılanların %51'inin çocukluğunun geçtiği il ile aynı ilde yaşadığı; %49'unun ise çocukluğunun geçtiği ilden farklı ilde yaşadığı görülmüştür.

10. Çocukluğunuzun geçtiği yerin plaka kodu nedir?

Katılımcılar 34 ayrı ilde çocukluklarının geçtiğini ifade etmiştir. Katılımcıların %21'i İstanbul'da çocukluğunun ifade ederken bunu %20 ile Trabzon ili takip etmiştir.

Şekil 6.6 Zahter anketine katılanların çocukluklarının geçtiği illere göre frekans haritası

11. Hayatınızda en az bir defa zahter kullandınız mı?

Çalışmaya katılanların %76'sı en az bir defa zahter kullandıklarını belirtmişlerdir. Geri kalanı ise hayır cevabını vermiştir.

12. Geleneksel tıbbi bitkileri aktardan/ eczanelerden alırım.

“Geleneksel tıbbi bitkileri eczanelerden cevabını verenlerin oranı %58 olarak saptanmıştır.

Eczaneye haricinde %37 aktardan alırken diğer kişiler: eczacı satıcı arkadaşlardan, ulabilirsem, Kendim veya çevremden, kendim mümkünse ormanlık alandan şeklinde cevap vermiştir.

13. Hayatınızda en az bir defa aktara tedavi amaçlı gittiniz mi?

Hayatınızda en az bir defa aktara tedavi amaçlı gittiniz mi? sorusuna evet cevabını verenlerin oranı %38 olarak saptanmıştır. %62'ise aktara tedavi amaçlı gitmeye hayır cevabını vermiştir.

14. Hayatınızda en az bir defa eczaneye tedavi amaçlı gittiniz mi?

Hayatınızda en az bir defa eczaneye tedavi amaçlı gittiniz mi? sorusuna evet diyenlerin oranı %91 olarak saptanmıştır.

15. Aylık geleneksel tıbbi ürünlere veya takviye edici gıda takviyelerine (eczane ve aktara) ayda ortalama şu kadar (TL/ay) harcamaktayım.

Çalışmaya katılanlar geleneksel tıbbi ürün veya takviye edici gıdalara ayda harcadıkları ortalama paranın ortalamasının 407 TL (\pm 584,9 SS) olduğunu beyan etmiştir.

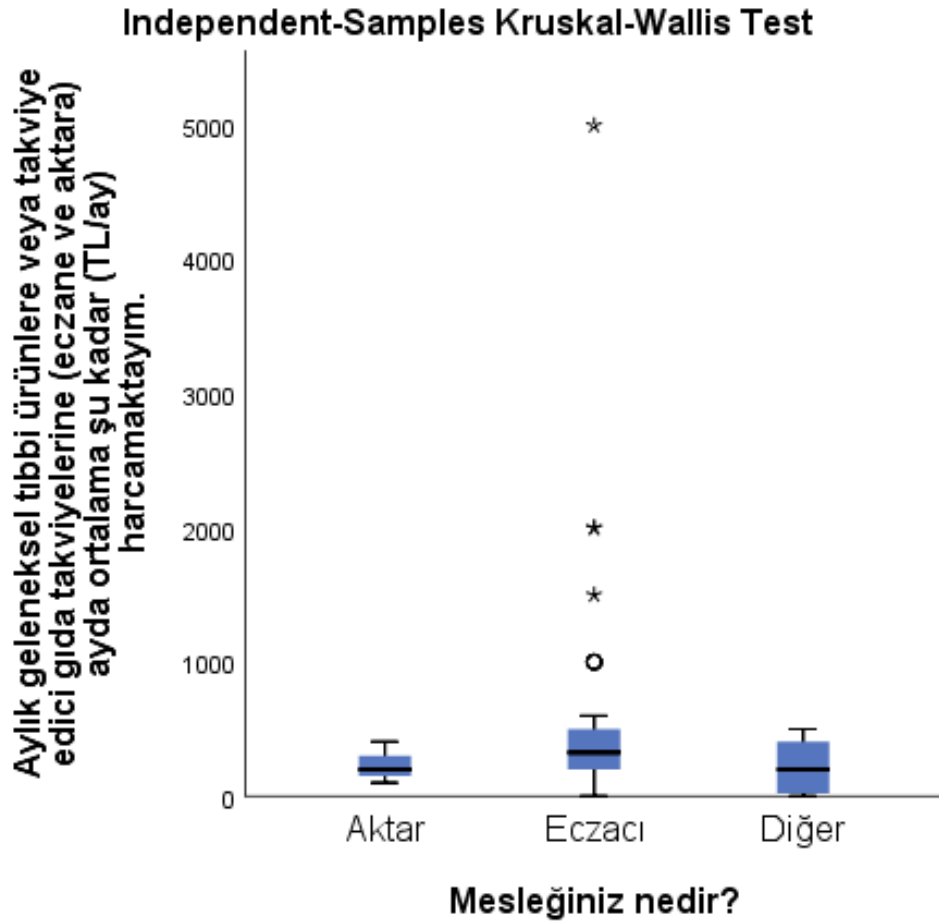
Cinsiyete göre geleneksel tıbbi ürün vb. ürünlere yapılan harcamaların birbirinden farklı olduğu saptanmıştır. Kadınların istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha fazla harcama yaptıkları saptanmıştır (Independent-Samples Mann-Whitney U Test $p=0,012$).

Tablo 6.2 Geleneksel tıbbi ürünlere vb. yapılan harcamalar/mesleğe göre

Aylık geleneksel tıbbi ürünlere veya takviye edici gıda takviyelerine (eczane ve aktara) ayda ortalama şu kadar (TL/ay) harcamaktayım.								
	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	Ortalamanın %95 Güven Aralığı		Min.	Maks.
					EnDüşük	EnYüksek		
Aktar	9	234,89	122,343	40,781	140,85	328,93	100	407
Eczacı	64	516,19	699,260	87,408	341,52	690,86	0	5000
Diğer	27	206,30	178,466	34,346	135,70	276,89	0	500
Total	100	407,20	584,910	58,491	291,14	523,26	0	5000

Eczacıların ayda geleneksel tıbbi ürünlere veya takviye edici gıdalara ayda 516 TL ile aktar ve diğer meslek gruplarından fazla harcama yaptıkları görülmektedir. Ayda 234 TL ile ikinci sırada aktarlar ve 206 TL ile diğer meslek grupları gelmektedir.

Meslek gruplarının yaptığı harcamaların istatistiksel olarak birbirinden farklı olduğu tespit edilmiştir (Independent-Samples Kruskal-Wallis Test $p= 0,002$). Hangi grupların birbirinden farklı olduğu bonferroni düzeltmeleri yapılarak test edildiğinde anlamlı farkın eczacı ve diğer meslek grubu arasında olduğu saptanmıştır (adj $p= 0,002$).

Şekil 6.7 Mesleklere göre yapılan harcamaların boxplot grafiği

Benzer şekilde **sağlık çalışanları** için istatistiksel analizler yapılmıştır. Sağlık çalışanlarının (498TL) sağlık çalışanı olmayanlara (205TL) göre daha fazla harcama

yaptığı saptanmıştır. Bu farkın da istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Independent-Samples Mann-Whitney U Test $p=0,010$).

Tablo 6.3 Geleneksel tıbbi ürünlere vb. yapılan harcamalar/sağlık çalışanı olmaya göre

Aylık geleneksel tıbbi ürünlere veya takviye edici gıda takviyelerine (eczane ve aktara) ayda ortalama şu kadar (TL/ay) harcamaktayım.								
Sağlık çalışanı mı?	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	Ortalamanın %95 Güven Aralığı		Minimum	Maksimum
					Lower Bound	Upper Bound		
Hayır	31	204,68	161,706	29,043	145,36	263,99	0	500
Evet	69	498,19	677,828	81,601	335,36	661,02	0	5000
Total	100	407,20	584,910	58,491	291,14	523,26	0	5000

Harcanan paranın, **medeni duruma** göre birbirinden farklı olmadığı saptanmıştır (Independent-Samples Mann-Whitney U Test $p=0,517$). Benzer şekilde kişinin yaşadığı il ile çocukluğunun geçtiği yer farklılığı durumuna göre de geleneksel tıbbi ürünlere vb. harcanan paranın farklı olmadığı saptanmıştır (Independent-Samples Mann-Whitney U Test $p=0,116$).

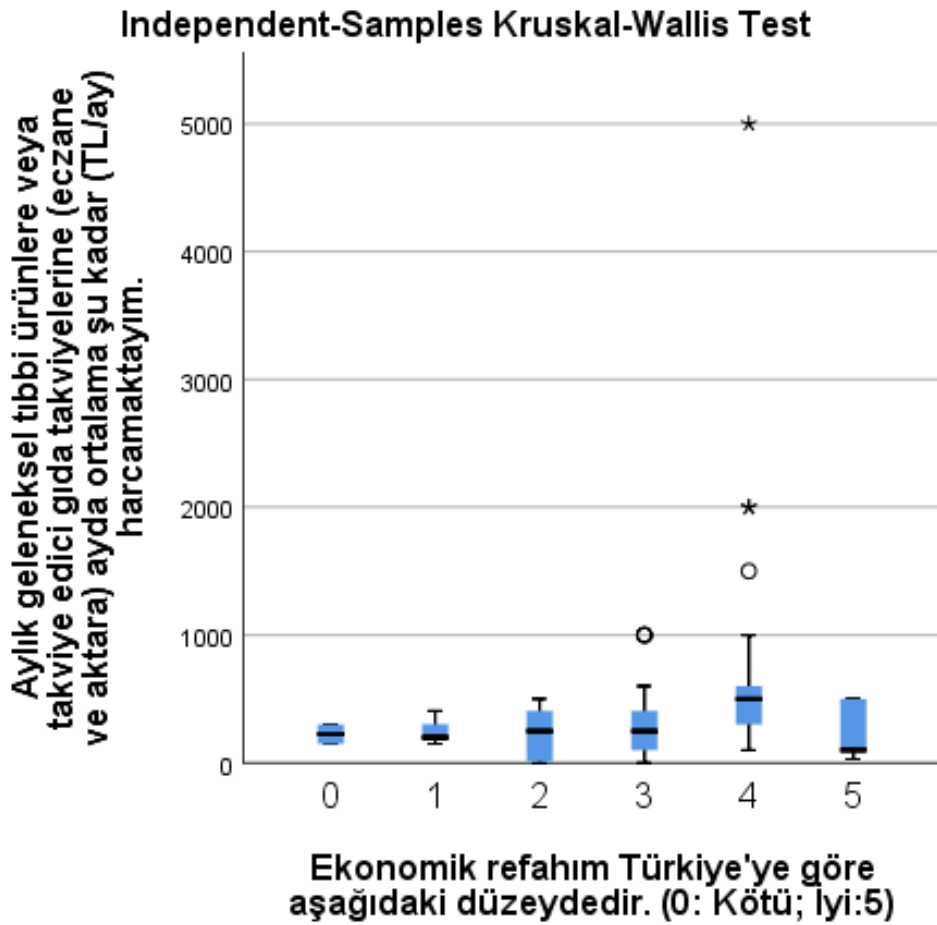
Harcanan paranın, **eğitim düzeyine** göre birbirinden farklı olmadığı saptanmıştır (Independent-Samples Kruskal-Wallis Test $p=0,517$).

Aylık geleneksel tıbbi ürünlere veya takviye edici gıda takviyelerine harcanan paranın;

- **Ekonomik düzey** (Düşük, Orta, Yüksek) ile pozitif yönde anlamlı korele olduğu (spearman $\rho=0,271$; $p<0,01$),
- Hayatlarında en az bir defa **zahter kullandığını** belirtenlerle pozitif yönde anlamlı korele olduğu (spearman $\rho=0,336$; $p<0,01$),

- Geleneksel tıbbi bitkileri **aktardan/ eczaneden** aldıklarını belirtenler ile pozitif yönde anlamlı korele olduğu (spearman rho=0,429; p<0,01),
- Hayatlarında en az bir defa **aktara tedavi amaçlı** gittiğini belirtenler ile negatif yönde anlamlı korele olduğu (spearman rho=-0,306; p<0,01)

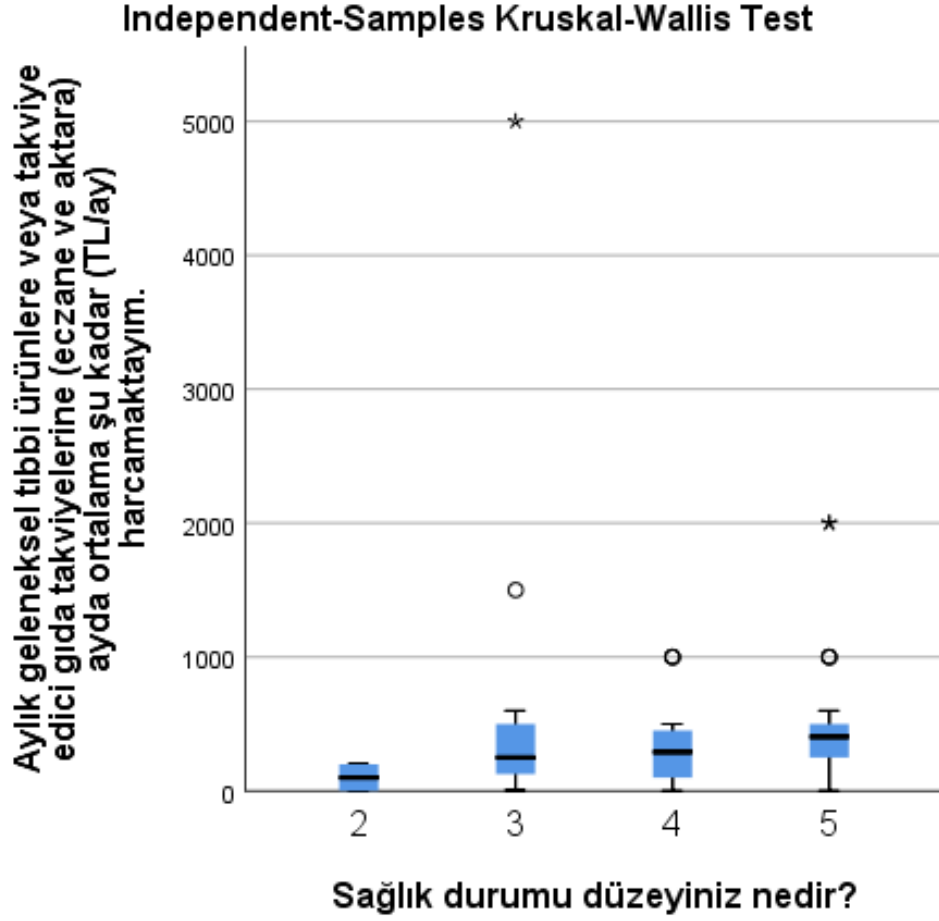
saptanmıştır.

Şekil 6.8 Ekonomik refah düzeyine göre yapılan harcamaların boxplot grafiği

Ekonomik refah düzey beyanlarına göre çalışmamızın grupları arasında geleneksel tıbbi ürün vb. ürünlere harcamaları birbirinden farklı olarak saptanmıştır (Independent-Samples Kruskal-Wallis Test p= 0,023).

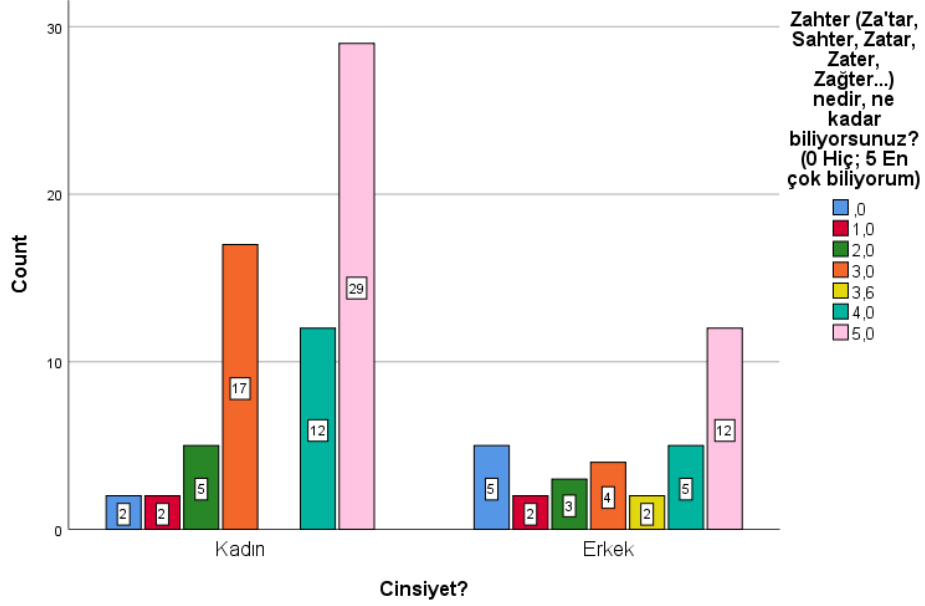
Ancak **sağlık düzeyi** grupları arasında bir fark saptanmamıştır (Independent-Samples Kruskal-Wallis Test $p= 0,162$).

Şekil 6.9 Sağlık durumu düzeyine göre yapılan harcamaların boxplot grafiği

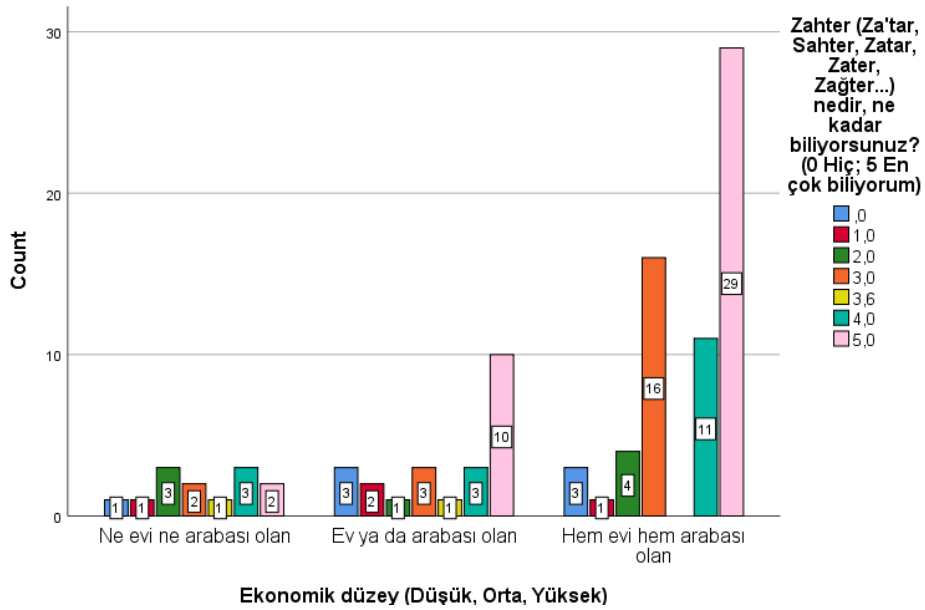
16. Zahter (Za'tar, Sahter, Zatar, Zater, Zağter...) nedir, ne kadar biliyorsunuz? (0 Hiç; 5 En çok biliyorum).

Cinsiyet gruplarına göre zahterin bilinirliğinin birbirinden farklı olmadığı saptanmıştır (Pearson Chi-Square $p=0,073$).

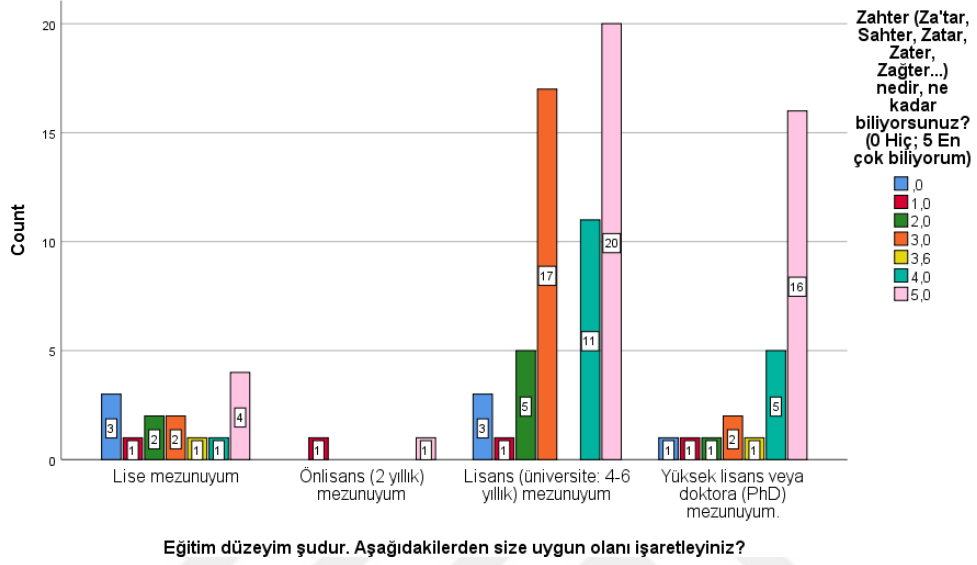
Şekil 6.10 Cinsiyete göre zahter bilinirliği

Ekonomik düzey gruplarına göre zahterin bilinirliğinin birbirinden farklı olmadığı saptanmıştır (Pearson Chi-Square $p=0,150$).

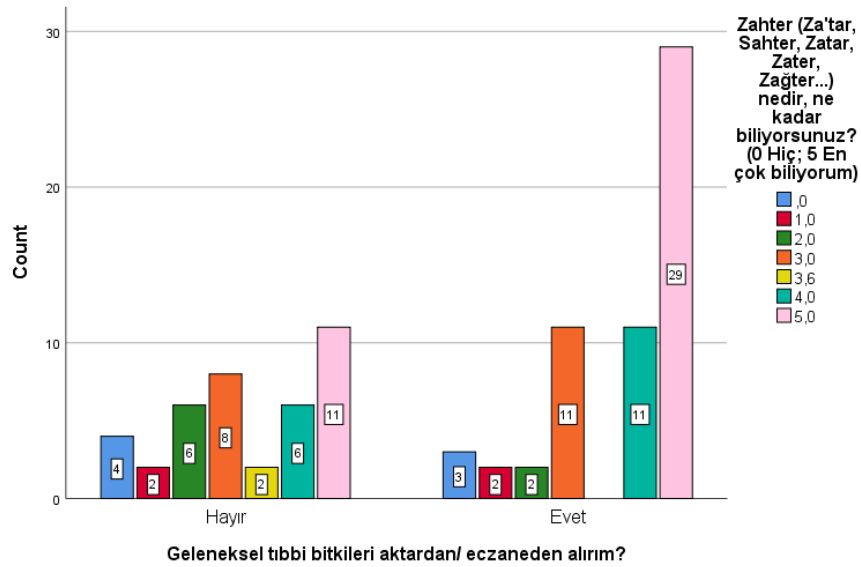
Şekil 6.11 Ekonomik düzeye göre zahter bilinirliği

Eğitim d¼zeyi (Pearson Chi-Square $p=0,028$) d¼zey grularına g¼re zahterin bilinirliğinin birbirinden farklı olduğu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır (Pearson Chi-Square $p=0,028$).

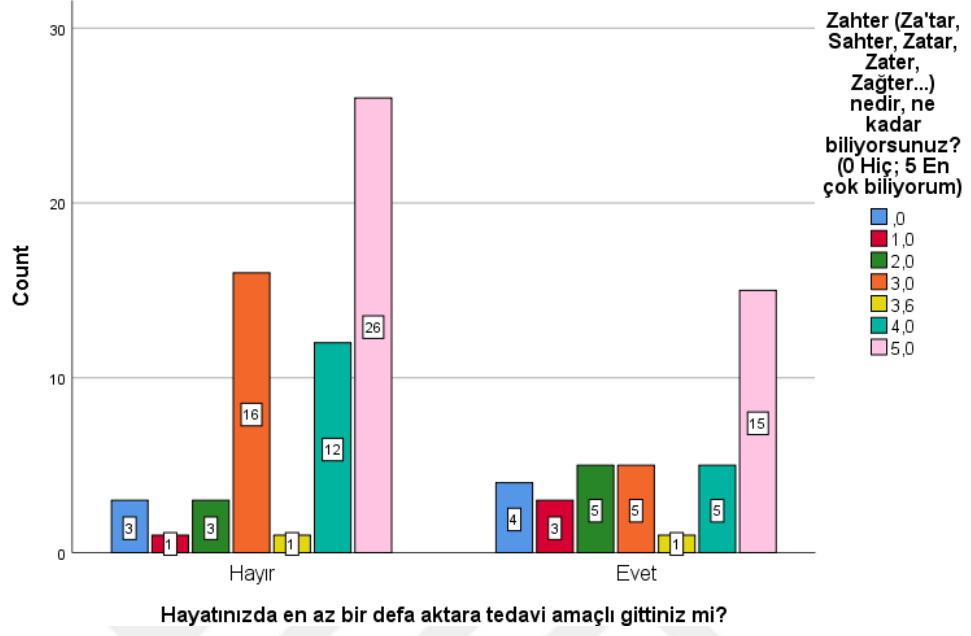
şekil 6.12 Eğitim d¼zeyine g¼re zahter bilinirliği

Geleneksel tıbbi ¼r¼nleri aktardan/eczaneden alma durumuna g¼re zahterin bilinirliğinin birbirinden farklı olmadığı saptanmıştır (Pearson Chi-Square $p=0,092$).

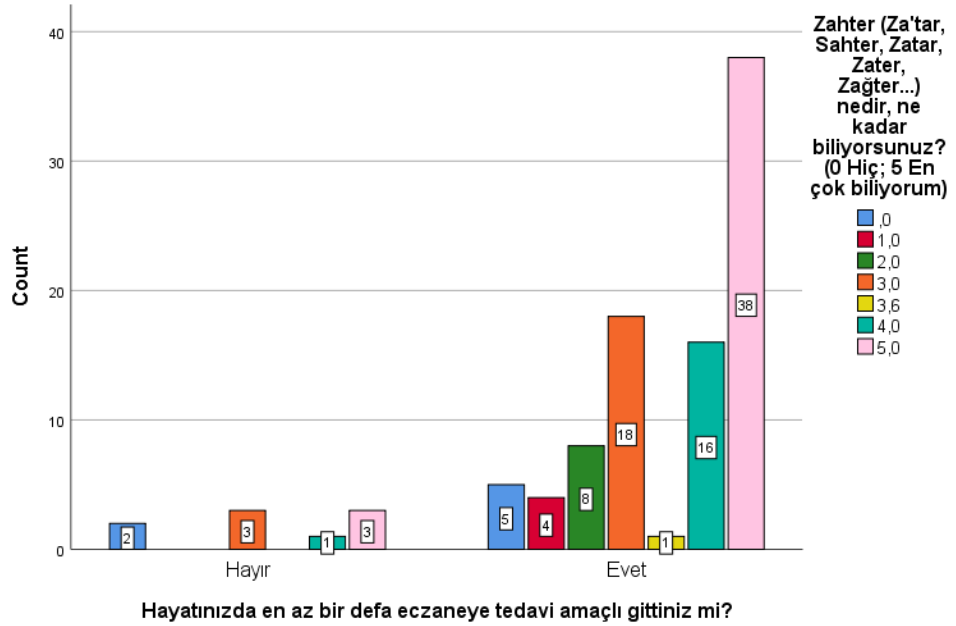
şekil 6.13 Aktar veya eczaneden geleneksel bitki alma durumuna g¼re zahter bilinirliği

Katılımcıların “aktara” tedavi amaçlı gitme durumuna göre zahterin bilinirliğinin birbirinden farklı olmadığı saptanmıştır (Pearson Chi-Square $p=0,243$).

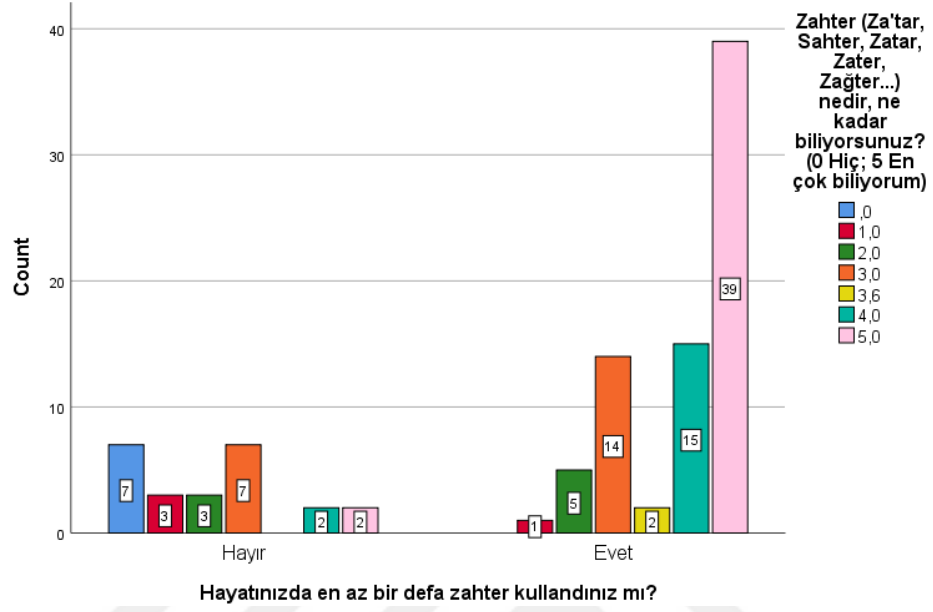
Şekil 6.14 Tedavi amaçlı aktara gitme durumuna göre zahter bilinirliği

Katılımcıların “eczaneye” tedavi amaçlı gitme durumuna göre zahterin bilinirliğinin birbirinden farklı olmadığı saptanmıştır (Pearson Chi-Square $p=0,473$).

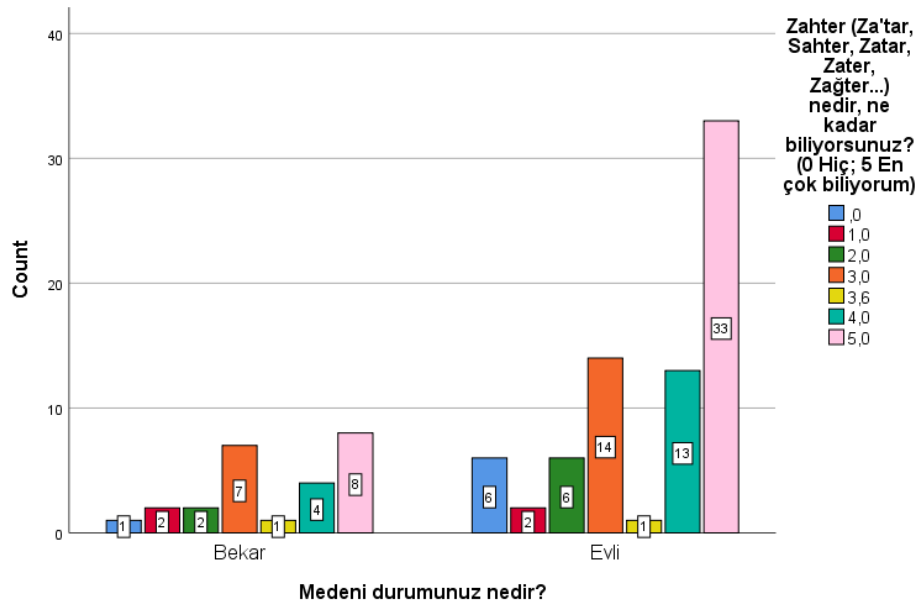
Şekil 6.15 Eczaneye gitme durumuna göre zahter bilinirliği

Zahter kullananlar ve kullanmayanlar arasında zahterin bilinirliği arasında fark olduğu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı derecede farklı olduğu saptanmıştır (Pearson Chi-Square $p < 0,001$).

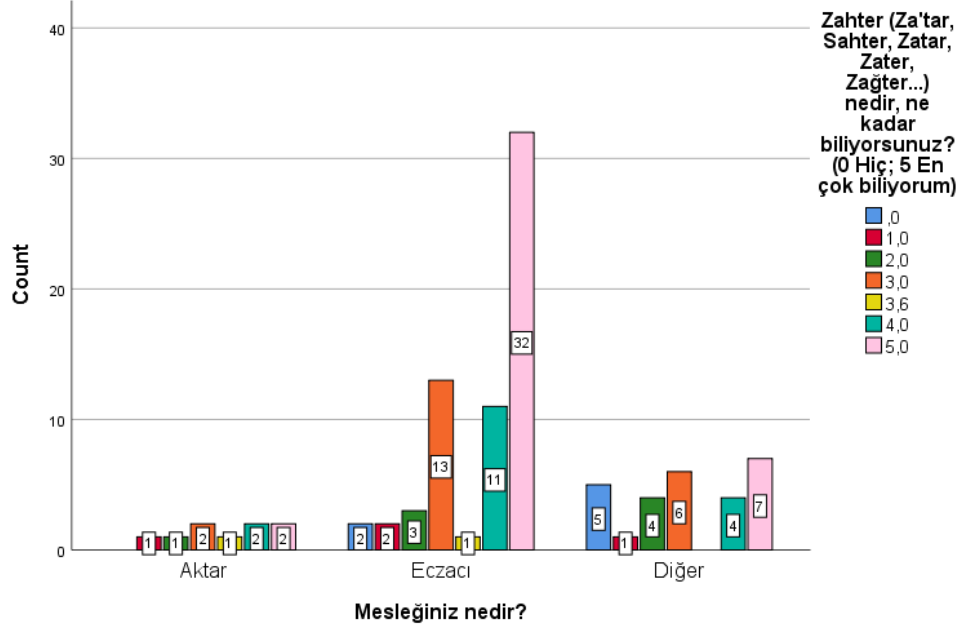
şekil 6.16 Zahter kullanmış olma durumuna göre zahter bilinirliği

Medeni duruma göre zahterin bilinirliğinin birbirinden farklı olmadığı saptanmıştır (Pearson Chi-Square $p = 0,692$).

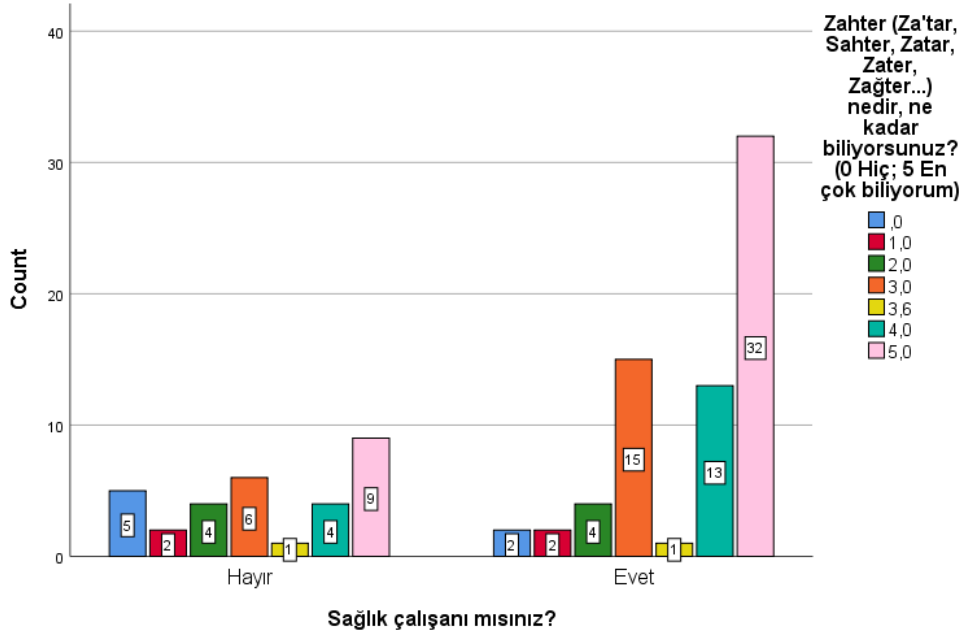
şekil 6.17 Medeni duruma göre zahter bilinirliği

Meslek (eczacı, aktar ve diğer) gruplarına göre zahterin bilinirliğinin birbirinden farklı olmadığı saptanmıştır (Pearson Chi-Square $p=0,087$).

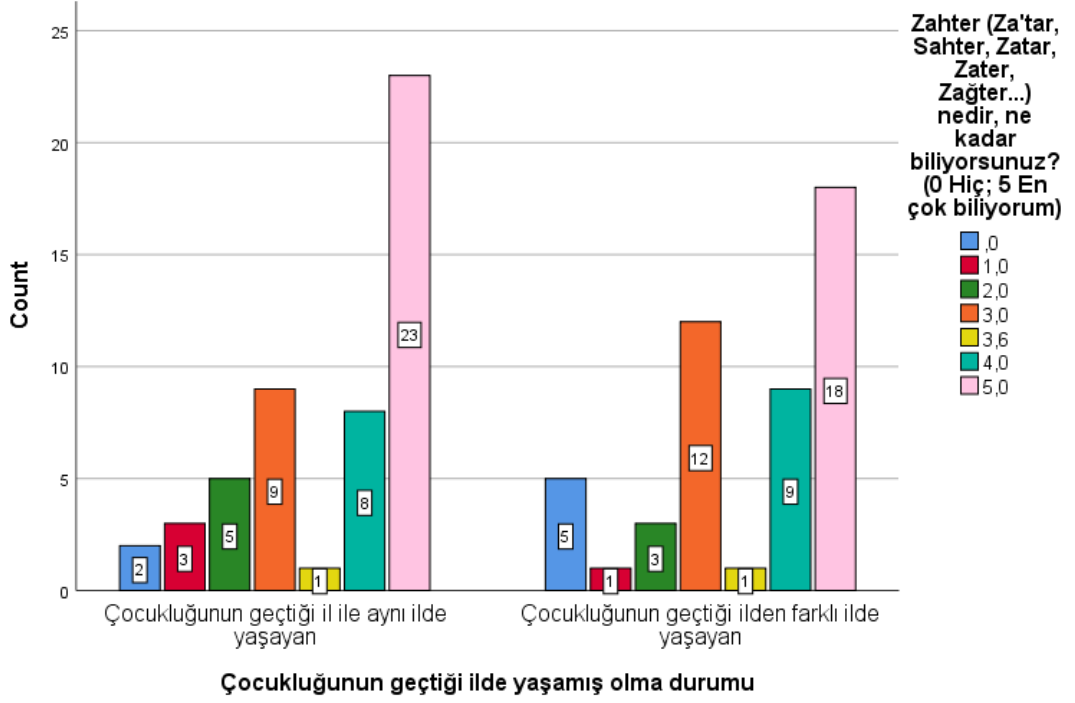
Şekil 6.18 Mesleğe göre zahter bilinirliği

Sağlık çalışanı olma durumuna göre zahterin bilinirliğinin birbirinden farklı olmadığı saptanmıştır olma (Pearson Chi-Square $p=0,134$)

Şekil 6.19 Sağlık çalışanı olma durumuna göre zahter bilinirliği

Şu anda çocukluğunun geçtiği ilde yaşama durumuna göre zahterin bilinirliğinin birbirinden farklı olmadığı saptanmıştır (Pearson Chi-Square $p=0,698$).

Şekil 6.20 Çocukluğun geçtiği ilde yaşama durumuna göre zahter bilinirliği

Bunlardan ayrı olarak katılımcıların yaşadıkları il ($p=0,986$) veya çocukluklarının geçtikleri il ($p=0,460$) durumuna göre zahteri bilmelerinin farklı olmadığı saptanmıştır. Başka bir ifade ile ne yaşadıkları il ne de çocukluklarının geçtiği ilde yaşama anlamlı derecede zahteri bilme derecelerini etkilemiştir. Buna karşın zahter bilinirliği değil ama zahter kullanımının (regresyon analizi) kişinin çocukluğunun geçtiği ili yaşadığı ilden başka bir ilde ilde ise zahter kullanımı azaldığı saptanmıştır.

6.1.2. Çalışmanın korelasyon analizi

Aşağıda çalışmanın spearman korelasyon analizi verilmiştir. İstatistiksel olarak anlamlı olanlar renklendirilmiştir. Yeşil olanlar birbiriyle pozitif yani aynı yönlü ilişkili iken kırmızı olanlar birbiri ile negatif yani ters yönlü istatistiksel olarak anlamlıdır. Tartışmada bu tablodan çıkarılan sonuçlar belirtilmektedir.

Tablo 6.4 Çalışmanın korelasyon tablosu

	Aylık geleneksel tıbbi ürünlere veya takviye edici gıda takviyelerine harcamaktayım.	"Hasta kaç yıldır o doktordan bu doktora o hastaneden bu hastaneye gidiyor ancak tedavisini bulamadı. Ama şu bitkisel karışımı kullandı ve iyi oldu" cümlesi gerçek hayatta geçerli ve doğrudur.	Bitkilerin geleneksel tıbbi kullanımların faydasına şu derecede inanıyorum.	Ekonomik refahım Türkiye'ye göre aşağıdaki düzeydedir.	Eğitim düzeyim şudur. Aşağıdakilerden size uygun olanı işaretleyiniz?	Geleneksel tedavilerin doktorların yazdığı ilaçlardan daha güvenli olduğuna inanıyorum.	Sağlık durumu düzeyiniz nedir?	Tıbbi amaçlı geleneksel ürün kullanırım.	Tıbbi amaçlı geleneksel ürün öneririm.	Zahter nedir, ne kadar biliyorsunuz?	Cinsiyet? (0:K; 1:E)	Hayatınızda en az bir defa zahter kullandınız mı?	Hayatınızda en az bir defa eczaneye tedavi amaçlı gittiniz mi?	Hayatınızda en az bir defa aktara tedavi amaçlı gittiniz mi?	Medeni durumunuz nedir?	Sağlık çalışması mısınız?	Çocukluğunun geçtiği ilde yaşamış olma durumu
Kaç yaşındasınız?	0,126	-0,163	0,129	0,004	0,074	-0,009	-,295**	-0,148	-0,034	0,044	0,146	0,097	0,018	-0,085	,263**	0,13	0,093
Aylık geleneksel tıbbi ürünlere veya takviye edici gıda takviyelerine harcamaktayım.	1	-0,094	,294**	,278**	0,161	0,125	0,151	,228*	,272**	,319**	-,253*	,336**	0,108	-,306**	-0,065	,346**	-0,158
"Hasta kaç yıldır o doktordan bu doktora o hastaneden bu hastaneye gidiyor ancak tedavisini bulamadı. Ama şu bitkisel karışımı kullandı ve iyi oldu" cümlesi gerçek hayatta geçerli ve doğrudur.		1	0,13	-0,03	-,230*	,481**	0,003	,216*	,305**	-0,033	,238*	-0,185	-,220*	,446**	-0,119	-,360**	-0,099

	Aylık geleneksel tıbbi ürünlere veya takviye edici gıda takviyelerine harcamaktayım.	"Hasta kaç yıldır o doktordan bu doktora o hastaneden bu hastaneye gidiyor ancak tedavisini bulamadı. Ama şu bitkisel karışımı kullandı ve iyi oldu" cümlesi gerçek hayatta geçerli ve doğrudur.	Bitkilerin geleneksel tıbbi kullanımların faydasına şu derecede inanıyorum.	Ekonomik refahım Türkiye'ye göre aşağıdaki düzeydedir.	Eğitim düzeyim şudur. Aşağıdakilerden size uygun olanı işaretleyiniz?	Geleneksel tedavilerin doktorların yazdığı ilaçlardan daha güvenli olduğuna inanıyorum.	Sağlık durumu düzeyiniz nedir?	Tıbbi amaçlı geleneksel ürün kullanırım.	Tıbbi amaçlı geleneksel ürün öneririm.	Zahter nedir, ne kadar biliyorsunuz?	Cinsiyet? (0:K; 1:E)	Hayatınızda en az bir defa zahter kullandınız mı?	Hayatınızda en az bir defa eczaneye tedavi amaçlı gittiniz mi?	Hayatınızda en az bir defa aktara tedavi amaçlı gittiniz mi?	Medeni durumunuz nedir?	Sağlık çalışkanı mısınız?	Çocukluğunun geçtiği ilde yaşamış olma durumu
Bitkilerin geleneksel tıbbi kullanımların faydasına şu derecede inanıyorum.			1	0,113	0,111	,232*	0,043	,451**	,497**	,294**	0,044	0,185	-0,018	0,052	0,088	0,084	-0,057
Ekonomik refahım Türkiye'ye göre aşağıdaki düzeydedir.				1	,234*	0,115	0,169	0,175	,260**	,225*	-0,187	,242*	0,054	-,199*	0,135	,246*	0,089
Eğitim düzeyim şudur. Aşağıdakilerden size uygun olanı işaretleyiniz?					1	-0,097	0,053	0,097	0,083	,280**	-,363**	0,165	,215*	-,219*	0,092	,472**	,226*
Geleneksel tedavilerin doktorların yazdığı ilaçlardan daha güvenli olduğuna inanıyorum.						1	-0,021	,311**	,333**	-0,071	0,091	-0,032	-0,122	,209*	-0,005	-0,113	-0,022
Sağlık durumu düzeyiniz nedir?							1	,217*	0,095	0,06	0,009	-0,017	-0,037	0,064	-0,116	-0,048	-0,182
Tıbbi amaçlı geleneksel ürün kullanırım.								1	,510**	,253*	0,005	0,131	-0,118	0,082	0,118	-0,003	-0,159

	Aylık geleneksel tıbbi ürünlere veya takviye edici gıda takviyelerine harcamaktayım.	"Hasta kaç yıldır o doktordan bu doktora o hastaneden bu hastaneye gidiyor ancak tedavisini bulamadı. Ama şu bitkisel karışımı kullandı ve iyi oldu" cümlesi gerçek hayatta geçerli ve doğrudur.	Bitkilerin geleneksel tıbbi kullanımların faydasına şu derecede inanıyorum.	Ekonomik refahım Türkiye'ye göre aşağıdaki düzeydedir.	Eğitim düzeyim şudur. Aşağıdakilerden size uygun olanı işaretleyiniz?	Geleneksel tedavilerin doktorların yazdığı ilaçlardan daha güvenli olduğuna inanıyorum.	Sağlık durumu düzeyiniz nedir?	Tıbbi amaçlı geleneksel ürün kullanırım.	Tıbbi amaçlı geleneksel ürün öneririm.	Zahter nedir, ne kadar biliyorsunuz?	Cinsiyet? (0:K; 1:E)	Hayatınızda en az bir defa zahter kullandınız mı?	Hayatınızda en az bir defa eczaneye tedavi amaçlı gittiniz mi?	Hayatınızda en az bir defa aktara tedavi amaçlı gittiniz mi?	Medeni durumunuz nedir?	Sağlık çalışkanı mısınız?	Çocukluğunun geçtiği ilde yaşamış olma durumu
Tıbbi amaçlı geleneksel ürün öneririm.								1	,314**	-0,013	,202*	0,001	0,131	0,117	0,008	-0,07	
Zahter nedir, ne kadar biliyorsunuz?									1	-0,125	,540**	0,084	-0,112	0,094	,250*	-0,071	
Cinsiyet? (0:K; 1:E)										1	-,203*	-,382**	,414**	0,16	-,403**	-0,135	
Hayatınızda en az bir defa zahter kullandınız mı?												1	0,149	-,235*	0,000	,281**	-,199*
Hayatınızda en az bir defa eczaneye tedavi amaçlı gittiniz mi?													1	-0,119	0,067	,327**	0,102
Hayatınızda en az bir defa aktara tedavi amaçlı gittiniz mi?														1	0,024	-,544**	-0,026
Medeni durumunuz nedir?														1	0,062	0,196	
Sağlık çalışkanı mısınız?															1	0,095	

*:p<0,05; **: <0,001 ve negatif (kırmızı) olanlar ters yönde istatistiksel olarak anlamlıdır.

6.1.3. Çalışmanın regresyon analizi

Zahter kullamayanlara göre zahter kullananları tahmin etme regreyon analizine 3 parametre dahil edilmiştir. Bunlar kişinin çocukluğunun geçtiği ilde yaşamış olma durumu, ekonomik düzey olarak anlamlı şekilde saptanmıştır. Sadece bu 3 parametre ile çalışmada kişinin zahter kullandığı %86 doğrulukla tahmin edilebilmektedir (Omnibus Tests of Model Chi-square $p < 0,001$). Yalnızca bu 3 değişken bağımlı değişken olan zahter kullanım parametresinin %55'ini açıklayabilmektedir (Nagelkerke R Square=0,553).

Tablo 6.5 Zahter kullanımı regresyon analizi

		B	df	p	Odds Oranı	Odds Oranın %95 Güven Aralığı	
						EnDüşük	EnYüksek
Adım 1 kullanımları (%76)	Çocukluğunun geçtiği ilde yaşamış olma durumu	-1,723	1	0,021	0,179	0,041	0,772
	Ekonomik düzey (Düşük, Orta, Yüksek)	0,854	1	0,036	2,349	1,056	5,226
	Zahter nedir, ne kadar biliyorsunuz? (0 Hiç; 5 En çok biliyorum)	1,196	1	<0,001	3,307	1,926	5,679
	Sabit	-2,881	1	0,004	0,056		

Yukarıdaki tablodan da modelin ayrıntılarından odds oranları ve güven aralıkları ve anlamlılık oranları istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre zahter kullanma durumu; ekonomik düzey ve zahterin bilinirlik düzeyleri yüksek oldukça artmaktadır.

Modelimiz gerçekte zahter kullanmayanları tahmin etmede %58,3 daha fazla isabetli yaparken; bunun karşın zahter kullananları %5 oranda daha az isabetli tahmin yaparak geliştirilmiştir.

6.2. Zahter Kelimesi ve Dünkü Eserlerdeki Kısa Sayısal Tetkiki (Dünü)

Aşağıdaki eserlerde Zahter (veya eşdeğeri) ile ilgili olan yerler ve kaç defa geçtikleri belirtilmiştir.

- İbn-i Sina'nın (980-1037) El kanun Fi't-tıbb
- Tabibi İbn-i Şerif'in Yadigâr (15. yy)
- Sakızlı İsa Efendi'nin (17. yy) Nizâmü'l-Edviye

İbn-i Sina'nın (980-1037) El kanun Fi't-tıbb eserinde sa'ter olarak 3 defa geçtiği yerler bu tez çalışması için incelenmiştir. Bunların mahiyeti bu çalışmanın genel bilgiler bölümünde görülebilmektedir.

Tabibi İbn-i Şerif'in Yadigâr (15. yy) esrinde sater 7 defa geçmektedir. Bunların mahiyeti bu çalışmanın genel bilgiler bölümünde görülebilmektedir.

Sakızlı İsa Efendi'nin (17. yy) Nizâmü'l-Edviye eserinde **güwegü** (159a/ 22, 253a/ 25, 34a/ 5, 95b/ 15) olarak 4 defa; **sa'ter** olarak 69 defa geçtiği yerler bu tez çalışması için incelenmiştir. Bunların mahiyeti bu çalışmanın genel bilgiler bölümünde görülebilmektedir.

Bunlar:

- cevârişü's-sa'ter, sayfa (orijinal) 95b/ 15
- habak-ı sa'terî, 103b/ 10
- sa'ter, 25b/ 21, 28b/ 5, 44a/ 18, 71a/ 7, 72b/ 17, 79a/ 14, 80a/ 18, 88a/ 8, 88a/ 15, 93a/ 25,

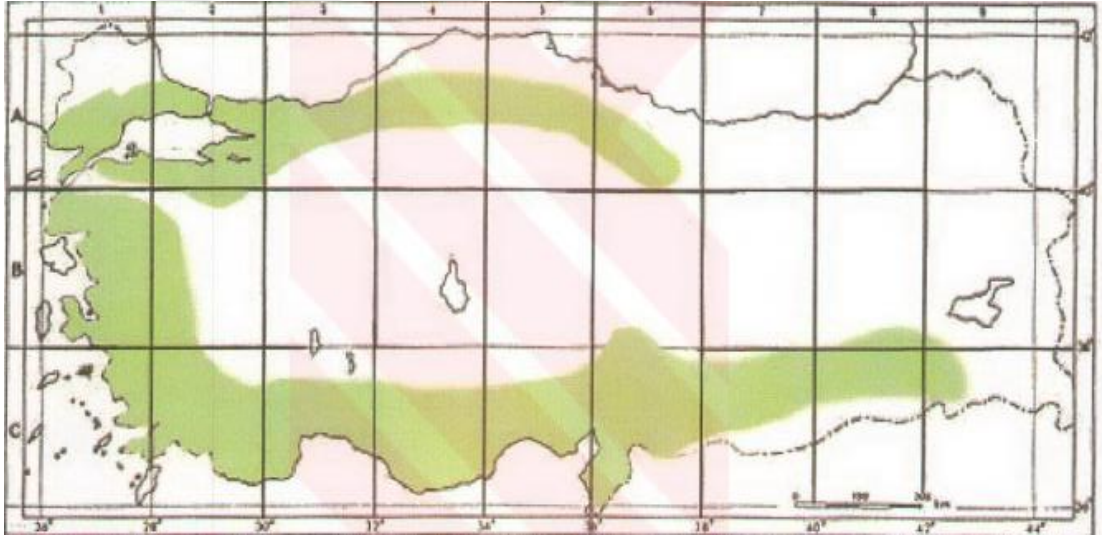
93b/ 1, 94b/ 15, 96b/ 17, 98b/ 21, 116b/ 1,
117b/ 12, 135b/ 14, 135b/ 18, 139a/ 10,
182b/ 22, 203b/ 5, 207b/ 7, 219a/ 13, 219b/ 6,
236b/ 4, 236b/ 5, 247a/ 13, 253b/ 1, 253b/ 3,
254a/ 3, 254a/ 6, 254a/ 12, 272a/ 14, 279b/ 3,
303a/ 3, 340a/ 9, 342a/ 5, 360a/ 25, 393b/ 19,
402b/ 14, 408a/ 22, 410b/ 25, 421a/ 7,
465a/ 3, 465a/ 20, 469a/ 18, 486a/ 18,
491a/ 10, 492a/ 20, 513b/ 23

- sa'ter-i 'arabî, 372b/ 3
- sa'ter-i bâbilî, 254a/ 10
- sa'ter-i berrî, 388b/ 9, 388b/ 12, 481b/ 7
- sa'ter-i cebeli, 489b/ 4
- sa'ter-i fârisî, 90a/ 6, 253a/ 24, 253b/ 8, 253b/ 9,
388b/ 12, 469b/ 5
- sa'ter-i kebîr, 481b/ 7
- sa'terî, 55b/ 24
- sa'terü'l-himâr, 96b/ 19, 96b/ 21
- sa'terü'z-zeytûn, 372b/ 3

7. TARTIŞMA

Çalışmamızdaki anket sonuçlarına göre zahterin bilinirliği ve kullanımı incelenmiştir. Zahter ile ilgili ülkemizdeki algının nasıl olduğu ve kullanımının hangi parametrelere göre değiştiği ve daha birçok parametre bulgular bölümünde tek tek incelenmiştir. Çalışmamızın bundan sonraki çalışmalar için bir başlangıç olabileceği düşünülmektedir.

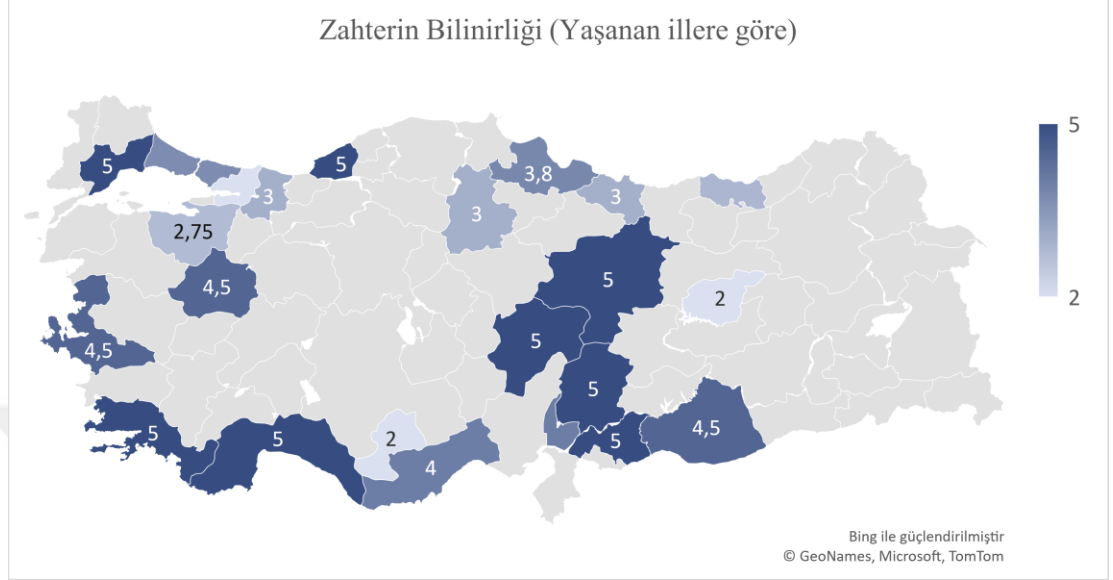
Çalışmamızda katılımcıların yaşadıkları il veya çocukluklarının geçtikleri il durumuna göre zahteri bilmelerinin farklı olmadığı saptanmıştır. Buna karşın eğer kişi çocukluğunun yaşadığı ilden başka bir ilde yaşıyorsa zahter kullanımı azalıyor. Ülkemizde zahter hakkında yayımlanan bir çalışmada Kilis, Hatay ve Gaziantep yörelerinde halk ilaç olarak kullanıldığı ifade edilmiştir (14).

Şekil 7.1 Tymbra spica zahterinin ülkemizde yayılış alanı (47)

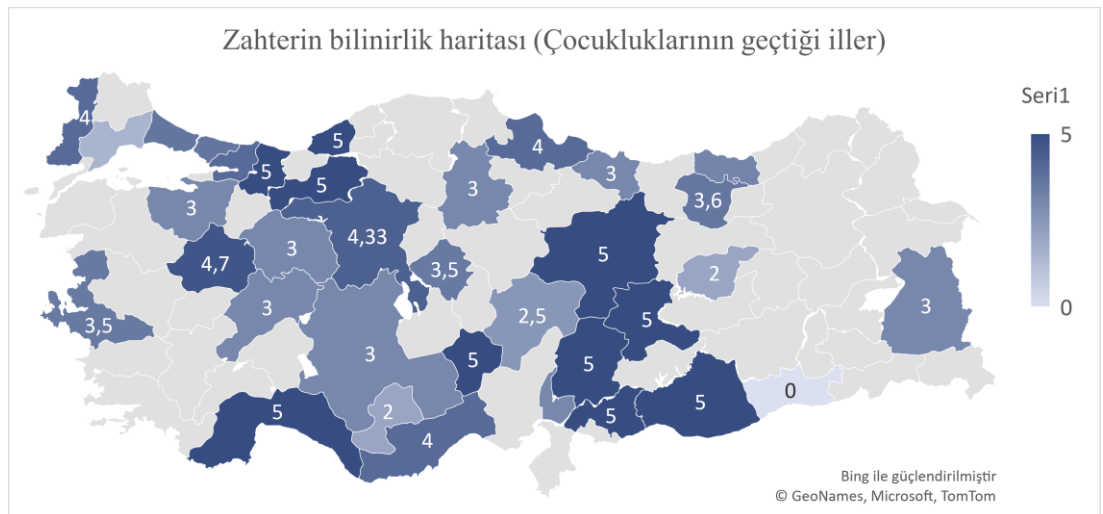
Yukardaki ülkemizde yaygın olarak bulunan zahter türünün yayılış haritası verilmiştir. Bu haritanın çalışmamızdaki zahterin bilinirliği ile benzerlik gösterdiği aşağıdaki zahterin bilinirlik ortalamaları haritasından görülebilmektedir. Böylece

zahterin yaygın olan illerde daha çok biliniyor olduğu başka bir açıdan teyit edilmiş oldu denebilir (47).

Şekil 7.2 Zahter bilinirlik ortalaması (0-5 likert) yaşanan geçtiği illere göre

Şu anda yaşanan iller haritasının çocukluklarının geçtiği illere haritasından daha fazla ülkemizdeki zahter yayılım haritası ile benzerlik gösterdiği görölmektedir. Yukarıdaki haritaların daha netleşmesi için daha geniş kitlelerle çalışma yapılması gerektiği düşünölmektedir.

Şekil 7.3 Zahter bilinirlik ortalaması (0-5 likert) çocukluklarının geçtiği illere göre

Yaş ortalamasının 43 olarak görüldüğü çalışmada evli olanların oranının %75 saptanmıştır.

Meslek açısından bakıldığında eczacı oranının %73 aktar oranının %9 olduğu çalışmada sağlık çalışanı oranının %69 olduğu görülmektedir.

Eğitim düzeyine bakıldığında ankete katılanların görece eğitilmiş bir grup olduğu söylenebilir. Lisans ve üstü oranı %84 olarak saptanmıştır.

Hem arabası hem evi olan %64 oranında olduğu görülmüştür. Ne evi ne arabası olanların çalışmanın %13'ünü oluşturduğu görülmektedir. Ekonomik düzeyinin de görece ortanın üzerinde olduğu söylenebilir.

Yaşanan il %48'inin İstanbul olduğu çalışmamızda çocukluğun geçtiği il İstanbul olanların %21 olduğu görülmektedir. Bu farkta İstanbul'un göç alan bir il olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Çocukluğun geçtiği il ile aynı ilde yaşayanların oranı %51 olduğu saptanmıştır.

Hayatımda en az bir defa zahter kullandım diyenlerin oranı %76 olarak saptanmıştır.

Tedavi amaçlı aktara giderim diyenlerin %38 iken buna karşın; tedavi amaçlı eczaneye giderim diyenlerin oranı %91 olarak görülmektedir. Eczanelerin geleneksel tıbbi ürünlerin danışmanlığında önemli merkezler olduğu görülmektedir.

Geleneksel tıbbi ürünlere ayda ortalama 407TL harcama yapılmıştır. Kadınlar daha fazla harcama yaptığı saptanmıştır (p=0,012).

Eczacıların ayda yaptığı harcama ortalaması 516TL ile ortalamanın üzerinde harcama yaptığı çalışmada meslek gruplarına göre harcamalar farklı olduğu görülmektedir (p=0,002). Bu veri ekonomik düzey ile düşünüldüğünde daha da anlaşılabilir olmaktadır.

Sağlık çalışanlarının daha fazla geleneksel tıbbi ürünlere daha fazla harcama yaptığı saptanmıştır (p=0,01).

Refah düzeyi yükseldikçe geleneksel tıbbi bitkilere yapılan harcamanın arttığı saptanmıştır ($p=0,023$).

Meslek gruplarına göre zahterin bilinirliği farklı değil iken artan eğitimle arttığı görülmüştür ($p=0,028$). Ayrıca zahter kullananlar arasında zahter bilinirliğinin daha fazla olduğu görülmektedir ($p<0,001$).

Ayrıca zahter kullanımı ilgili olan regresyon analizinde Zahter kullanımı olanlar:

Eğer kişi çocukluğunun yaşadığı ilden başka bir ilde yaşıyorsa zahter kullanımı azalmaktadır ($OR=0,18$; %95Güven Aralığı $GA= 0,04-0,077$) denebilir. Başka bir ifade ile Odds Oranına (OR) göre bu azalmanın %458,7 olduğu söylenebilir.

Kişinin ekonomik düzeyi yükseldikçe zahter kullanımı artmaktadır ($OR=2,35$; %95 $GA= 1,06-5,23$) denebilir. Başka bir ifade ile OR 'ye göre bu artmanın %135 olduğu söylenebilir.

Kişinin zahteri bilme düzeyi arttıkça zahter kullanımı artmaktadır ($OR=3,31$; %95 $GA= 1,93-5,68$) denebilir. Başka bir ifade ile OR 'ye göre bu artmanın %231 olduğu söylenebilir.

Artan yaşın sağlık durumu düzeyi ile negatif yönlü anlamlı olduğu saptanmıştır. Yaş buna karşın medeni durumun evli olması ile pozitif yönlü anlamlı bulunmuştur.

- Aylık geleneksel tıbbi ürünlere veya takviye edici gıda takviyelerine yapılan harcama;

Bitkilerin geleneksel tıbbi kullanımların faydasına inanma; Ekonomik refahım Türkiye'ye ortalamasına göre daha iyi olma; tıbbi amaçlı geleneksel ürün kullanma; tıbbi amaçlı geleneksel ürün önerme arttıkça geleneksel tıbbi ürünlere yapılan harcamaların arttığı saptanmıştır.

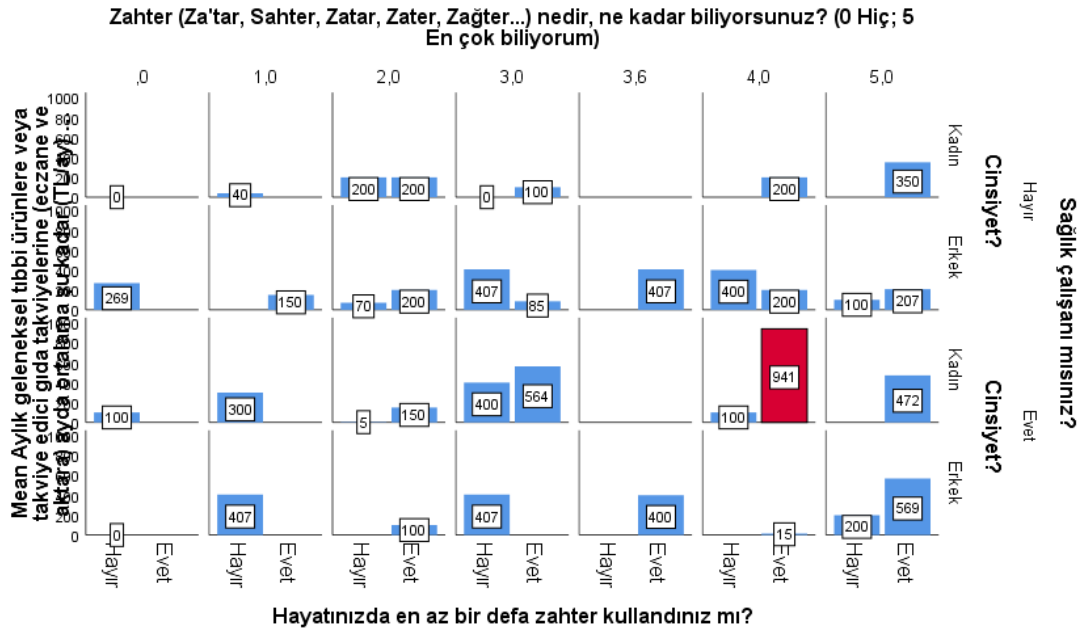
Zahter konusunda bilgi sahibi olmak ile geleneksel tıbbi ürünlere yapılan harcama arasına kayda değer pozitif yönlü ilişki saptanmıştır. Aynı şekilde yapılan

harcamanın zahter kullanma ile de kayda değer pozitif yönlü ilişkili olduğu saptanmıştır. Geleneksel tıbbi ürünlere harcama yapmak zahter için de benzerdir denebilir.

Sağlık çalışanı olma durumu harcama ile pozitif yönlü kayda değer derece anlamlı saptanmıştır. Geleneksel tıbbi ürünlerin kullanımının sağlık çalışanları arasında kullanımının olması en azından çalışmamızdaki kitlenin geleneksel tıbbi kullanıma karşı olmadığını belirtebileceğimizi göstermektedir.

Yapılan harcamaların kadın cinsiyet ile kayda değer derecede anlamlı olduğu saptanmıştır. Bu akla kadınların kişisel sağlıkları kilo veya kozmetik amaçlı diğer amaçlarla eczanelere uğradığını getirmektedir.

Aktara tedavi amaçlı gitme ile ise negatif yönde anlamlı ilişkili bulunmuştur. Bu durum gıda takviyesi kullanıcılarının daha eğitilmiş ve yetkin olan eczacıları tercih etmesi olarak yorumlanabilir.

Şekil 7.4 Zahter kullanımı ve bilinirliği, sağlık çalışanı, cinsiyet durumlarına göre aylık ortalama harcama

2005 yılında *Sadıkoglu N* tarafından yapılan bir çalışmada timol ve karvakrol etken maddelerini içeren çeşitli ürünlerin tedavi amaçlı kullanıldığını belirten çalışma mevcuttur. Bu çalışmada aktarların kendi çay karışımlarını yaptığından bahsedilmektedir. Tedavi edici ürünlerin ruhsatsız olarak piyasaya sürülmesinin yeteri kadar denetlenmediği düşünülmektedir. Çünkü bu ürünlerin tarım bakanlığı yerine sağlık bakanlığı tarafından ruhsatlandırılması gerektiği günümüzde tartışılmaktadır. Tablet, pastil, merhem vb. ilaç formatları haline getirildikten sonra Tarım Bakanlığının bunlara Gıda Takviyesi ruhsatını vermesi bunların ilaç gibi tedavi edici ürünler olarak kullanıldığı gerçeğini değiştirmedeği düşünülmektedir.

Zahterin ve diğer geleneksel ürünlerin tıpkı çalışmamızda zahterin dünü kısmında belirttiğimiz eski eserlerde olduğu gibi tedavinin ve tıbbın bir parçası olarak sağlık profesyonellerince ve Sağlık Bakanlığınca ruhsatlanarak regüle edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Aksi durumda bu ürünlerin hem üretim hem de yetksiz kişilerce arzında halk sağlığı risk altına girebilmektedir.

Ülkemizde ruhsatlı onaylı zahter kökenli etken maddeler içeren çeşitli ürünler ruhsatlı olarak eczanelerde satılmaktadır. Örneğin zahter diye arama yapıldığında eczane sistemlerinde 4 ayrı ruhsatlı ürüne rastlanmıştır.

Timol (kombine preparatlar da olabilir) etken maddesini içeren flaster 4; pomat 2; pastil 5; inhalasyon preparatı 4; solüsyon olarak 1 tane ruhsatlı ürüne rastlanmıştır. Toplamda 16 ürüne rastlanmıştır.

Karvakrol (kombine preparatlar da olabilir) etken maddesini içeren 1 adet solüsyona toplamda bir adet ürüne rastlanmıştır.

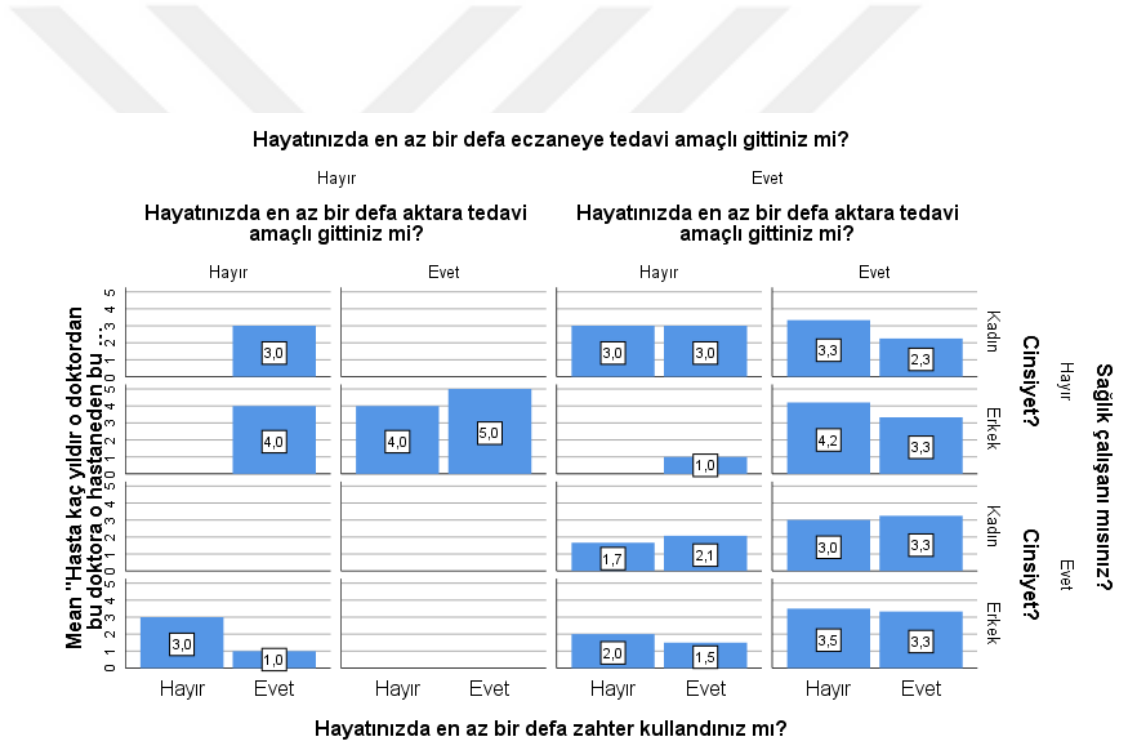
Bu aramalar eczane sistemlerinde günümüzde yani Haziran 2022 tarihi itibarıyla eczane programları taranarak yapılmıştır.

- "Hasta kaç yıldır o doktordan bu doktora o hastaneden bu hastaneye gidiyor ancak tedavisini bulamadı. Ama şu bitkisel karışımı kullandı ve iyi oldu" cümlesi gerçek hayatta geçerli ve doğrudur.

Geleneksel tıbbi ürünlerin faydasına daha çok inanan, bu ürünleri daha çok kullanan, bu ürünleri daha çok öneren, ekonomik refah düzeyi daha yüksek, daha çok sağlık çalışanı olan ve aktara tedavi amaçlı gitmeyi tercih etmeyen grup (daha çok kadınlarda) arasında yukardaki cümlelerin ilişkili olduğu saptanmıştır.

Zahter preparatlarının eczanelerde deri hastalıkları, sindirim hastalıkları, soğuk algınlığı tedavisinde kullanılan farmakolojik gruptaki ürünler olduğu saptanmıştır (eczane programları).

Yukardaki gruba zahter özelinde bakıldığında zahteri daha çok bilen ve zahteri kullanan kişilerden oluşmaktadır.

Şekil 7.5 Geleneksel bitkisel tedavi tercihinin çeşitli parametrelere göre gruplandırılması

- Bitkilerin geleneksel tıbbi kullanımların faydasına şu derecede inanıyorum.

Geleneksel bitkilerin tıbbi amaçlı kullanımına inanan kişilerin dah çok geleneksel tedavilerin doktorların yazdığı ilaçlardan daha güvenli olduğuna inanan,

daha çok tıbbi amaçlı geleneksel ürün kullanan ve öneririm diyen kişiler olduğu saptanmıştır. Bu kişilerin zahteri daha çok bilen kişiler olduğu saptanmıştır.

- Geleneksel tedavilerin doktorların yazdığı ilaçlardan daha güvenli olduğuna inanıyorum.

Geleneksel tedavilerin doktorların yazdığı ilaçlardan daha güvenli olduğuna inananların daha çok tıbbi amaçlı geleneksel ürün kullanan, öneren ve hayatlarında en az bir defa aktara tedavi amaçlı gittiğini beyan eden kişiler olduğu saptanmıştır. Kişilerin geleneksel bitki kullanımını için aktara en az bir defa gittim demesi ayrıca sorgulanmalıdır. Başka ileri çalışmaların konusu olması gerektiği düşünülmektedir. Çünkü bu çalışmada da eczaneler daha ön planda iken sorunun içine doktorun önerdiği ilaç önermesi ile beraber geleneksel ürünlerin daha güvenli olduğu önermeleri dikkatle sorgulanmalıdır.

- Sağlık durumu düzeyiniz nedir?

Sağlık düzeyinin iyi olduğunu belirten kişilerin daha çok geleneksel tıbbi ürünleri kullanırım önermesi ile ilişkili olması akla hastalıklarda değil ama sağlık durumları iyi iken geleneksel tıbbi ürünlerin kullanıldığını getirmektedir. Bu da geleneksel tıbbi ürünlerin tamamlayıcı tıbbi ürünler olarak kullanılması yönünde bir algının olduğunu düşündürmektedir.

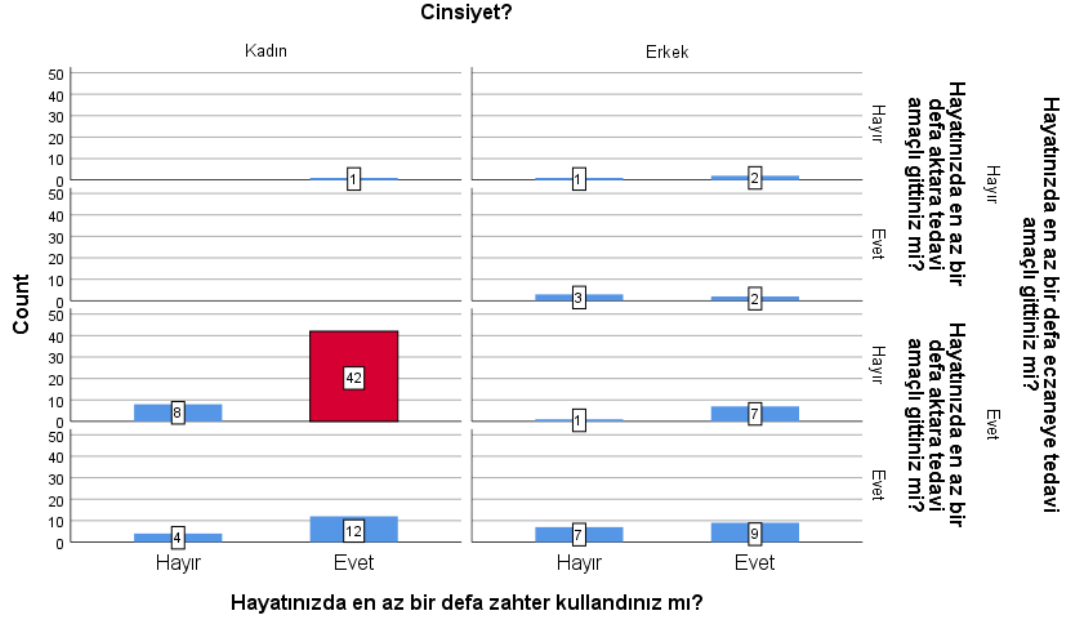
Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği ve Geleneksel Bitkisel Tıbbi Ürünler Yönetmeliği mevzuatlarının daha iyi anlaşılması ve sahanın gerçeklerine uyulması ve uyumu için çalışmamızın alanında önemli bir çalışma olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar zahter özelinde yapılsa da bu çalışma ülkemizdeki diğer endemik bitkisel ürünler için de geliştirilirse faydalı olacağı düşünülmektedir.

- Tıbbi amaçlı geleneksel ürün kullanımım.

Tıbbi amaçlı geleneksel ürün kullananların bu ürünleri öneren kişiler olduğu ve bu kişilerin daha çok zahteri bilen kişiler olduğu görülmektedir.

Tıbbi amaçlı geleneksel ürün öneren kişilerin hem zahteri daha çok bildikleri hem de zahter kullanımını daha çok önerdikleri söylenebilir.

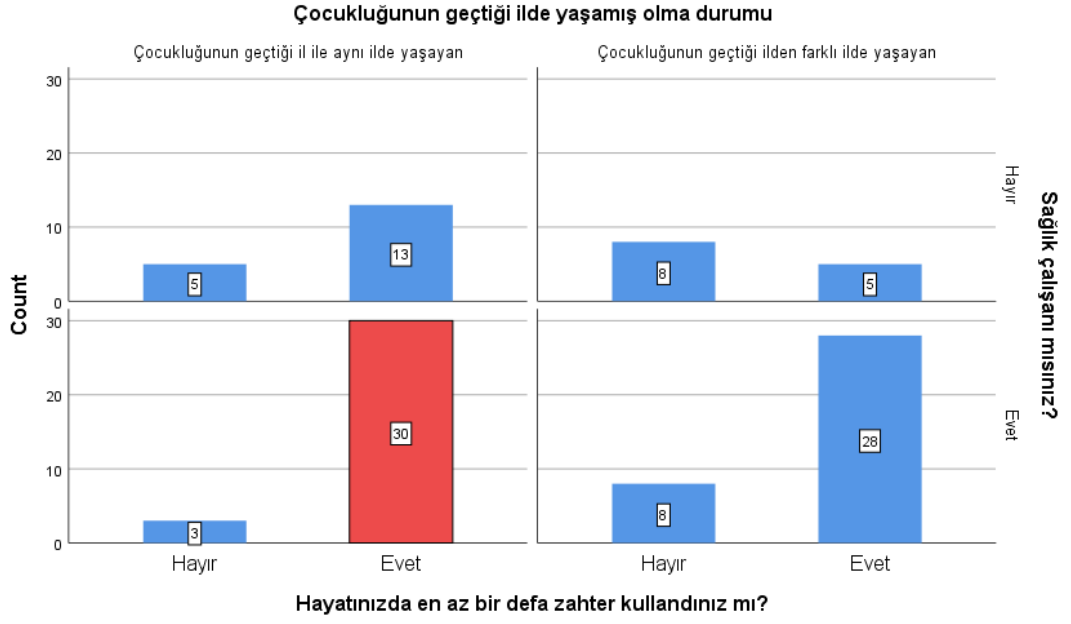
Zahter bilenlerin aynı zamanda zahteri daha çok önerdikleri söylenebilir ($\rho=0,54$; $p < 0,001$). Zahteri bilenlerin daha çok sağlık çalışanı olduğu görülmektedir.

Şekil 7.6 Zahter kullanımının cinsiyet ve eczane veya aktara gitme durumuna göre gruplandırılması

Cinsiyet korelasyon tablosu ile beraber yukarıdaki şekil değerlendirilerek daha net bir sonuç cinsiyet ve zahter bağlamında daha net bir sonuç çıkarılabilir. Görüleceği üzere zahter kullananların eczaneye tedavi amaçlı gidip aktara gitmeyenler ifadesinin en azından bu çalışma bağlamında söylenebilecek bir sonuç olduğu düşünülmektedir.

Hayatlarında en az bir defa zahter kullandığını belirtenlerin aktara tedavi amaçlı gitmek ile negatif yönde ilişkili olması ve yine çocukluğunun geçtiği ilden başka ilde yaşamak ile negatif yönde ilişkili olması dikkate alınmalıdır. Buna karşın zahter kullandığını belirten bu kişilerin sağlık çalışanı olma ile pozitif yönde ilişkili olduğu ilgili korelasyon tablosunda da görülmektedir.

Şekil 7.7 Zahter kullanımının sağlık çalışanı olma ve yaşanan il durumuna göre gruplandırılması

Sağlık çalışanı olma ile tedavi amaçlı aktara gitmenin negatif yönlü ilişkili olduğu saptanmıştır.

Tablo 7.1 Sağlık çalışanı olma durumuna göre “*Geleneksel tıbbi bitkisel tedavi metotlarına inanyorum. Çünkü...*” ifadesine verilen cevapların karşılaştırılması (tıpkısı)

Geleneksel tıbbi bitkisel tedavi metotlarına inanyorum. Çünkü...	
Sağlık çalışanı olanların (n=69) cevapları	Sağlık çalışanı olmayanların (n=31) cevapları
<ul style="list-style-type: none"> • Tecrübe edilmiştir • Denenmiştir. Binlerce yıllık tecrübe ile etkileri bilinmektedir. • Geleneksel metotlar da tıpkı modern metotlar gibi bir karışım ortaya konularak ortaya konulmaktadır. Ancak bu durum modern tıp bilimini gölgelemeden yapılmalıdır. • Tüm ilaçların kökeni doğaya dayanıyor • Bu bir bilim 	<ul style="list-style-type: none"> • Bitkiler ilaçların hammaddeleri • Arkasında çok uzun yılları içeren bir tecrübe barındırıyor • Bilimsel çalışmaları mevcut • Faydası gördüm • İlaçlardan önce bu tedaviler uygulanıyordu, bugün de kullananlardan çok iyi geri dönüşler oluyor. • Faydasını bizzat gördüm. Ayrıca faydasını gördüğünü söyleyen çok insan tanıyorum.

Geleneksel tıbbi bitkisel tedavi metotlarına inanıyorum. Çünkü...

Sağlık çalışanı olanların (n=69) cevapları	Sağlık çalışanı olmayanların (n=31) cevapları
<ul style="list-style-type: none">• Biz de doğalız onlar da• Çünkü bir eczacı olarak tıbbi bitkilerin doğru yerde ve zamanda, bu işin uzmanı olan v eğitimi almış eczacılar tarafından verildiğinden Çok başarılı sonuçlar alındığını biliyorum• Bilimsel, kanıta dayalı, güvenilir• Şifanın doğada olduğuna inanıyorum• Bedenle daha uyumlu bir tedavi şekli• Şuan kullanılan kimyasal tedavilerin temeli geleneksel tedavilerle başladı• Eczacı elinden çıkmış, literatürde bilimselliği kanıtlanmış etken madde içeriği, o bitkideki zararlı maddelerin(mesela keton gibi) ne kadar olduğu.Çok titizlikle incelenmesi ve ona göre tavsiye edilmesi gereken konu• Doğru kaynaktan doğru bilgiler ışığında kullanılmak kaydıyla ile koruyucu hekimlik anlamında ve tıbbi tedavilerde çok kıymetli• Sonuçta çoğu ilaçta bitkilerden elde ediliyor. Doğru bitki kullanarak doğru yöntemlerle elde edilen ekstrakt vs gücüne ve etkinliğine inanıyorum• İlaçların yan etkilerinden korkuyorum• Tıbbın ve tedavinin bir parçası• Nispeten• Etkinliği yüzyıllardır kanıtlanmış ve kanıtlanmaya devam ediliyor.• Eczacıyım. İnsan doğa ise, doğa da insandır. Birbirini şifalandırır.• Klasik tıp tedavisiyle uyum içinde tedaviyi güçlendirdiğine hızlandırdığına inanıyorum• Yıllardır denenmiş ve kullanılmaktadır• Seviyorum ayrıca ailem çocuklarım için daha sağlıklı bir yaşam için atalarımızın tedavi. Yöntemlerini önemsiyorum• Çünkü kadim bilgilerin tedavi etkisini görebiliyorum• Doğal olan şifadır• Bir noktaya kadar yardımcı oluyor.bitkilerdeki aktif bileşenlerde ilacın özü,ayrıca yan bileşenlerin faydaları da var. Ancak doğru şekilde toplanmış kurutulmuş bitkiyle yol alınabilir• Gerçek	<ul style="list-style-type: none">• Faydasını gördüğüm için inanıyorum• bütün ilaçların hammaddesi bitkiler• Kimyasal tedavilerin de doğadan üretildiğini biliyorum• İlaçların özünde bitki kullanıldığına inanıyorum• Allah'ın bize vermiş olduğu nimetler• Zarar vermez faydası var• Gerçekten işe yarıyorlar. Bizzat şahit oldum• Faydasını çok gördüm• Faydalı• Kimyasal içermiyor• Teşhis doktordan, ürün: içeriğini bilen aktar, ecz. den olursa başarılı olur. Teşekkürler• Doğru denenmiş ve uzman doktorlarca yapıldığında bilim ile birlikte inanıyorum• Destekleyici olduğunu düşünüyorum• Faydasını gördüm

Geleneksel tıbbi bitkisel tedavi metotlarına inanıyorum. Çünkü...	
Sağlık çalışanı olanların (n=69) cevapları	Sağlık çalışanı olmayanların (n=31) cevapları
<ul style="list-style-type: none"> • Doğru bitkinin doğru şekilde kullanıldığında ilaç gibi etki ettiğini biliyorum. • Bitkilerin fitokimyasallarının etkilerini biliyorum • Ruhsatlı analizli ürün kullanıyorum • Kadim bilgiler binlerce yıldır denenmiş olduğu için güven veriyor • Doğru ürün doğru zamanda ve uygun dozda kullanılırsa binlerce yıldır olduğu gibi insan bedeninin doğal düzenini bozmadan fayda sağlayacaktır • Faydasını kendimde ve çevremde gördüm • Yan etki insidansı , ilaçlara oranla son derece düşük • Çünkü ben bir eczacıyım ve bitkilerin kullanım alanlarıyla etkileriyle ilgili dersler alıyorum. Her bitkinin bir endikasyonu vardır. Kadim bir bilimdir fitoterapi. • Doğal tedavi tAraftarıyım • Kendim de eğitimli biri olarak uyguluyorum • Etkili • herşey aslında doğada mevcut • Olması gereken kalitede doğru ürün kullandığım sürece işe yarayacaklarına eminim • Bitkisel drogların taşıdığı alkaloidler, flavonoidler, heterozitler gibi etkinliği bilimsel olarak kanıtlanmış pek çok etkili madde vardır. Doğru zamanda toplanmış ve doğru ekstraksiyon işlemine tabi tutulmuş bitkisel drogların doğru dozlama ile tedavide kullanılabileceğini inanırım. • Şifanın kaynağı doğadadır • Doğal ve daha yan etkisiz • Doğada her şey var ama ülkemizde bitkisel tedavis için analizli , kontrollü bir satış olmadığı için şu an için gerçek bir tedavi imkanı olmadığını düşünüyorum • Doğru ve temiz bitkisel tedaviye inanıyorum • Konvansiyonel tıp sadece baskılar • Alopati boş • çoğu bitkinin hala daha bilinmeyen faydaları olduğu ve bunların iyileştirme etkilerinin kuvvetli olduğunu düşünüyorum • Allah her şeyi bir sebeple yarattı 	

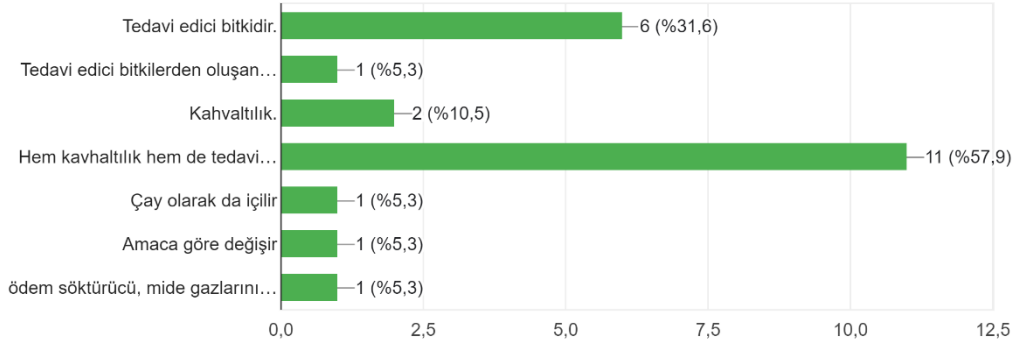
Geleneksel tıbbi bitkisel tedavi metotlarına inanıyorum. Çünkü...	
Sağlık çalışanı olanların (n=69) cevapları	Sağlık çalışanı olmayanların (n=31) cevapları
<ul style="list-style-type: none"> • Bu tedavilerin tek amacının bedeni tedavi etmek olmadığını aynı zamanda ruhunda iyileştirmeye çalıştığını düşünüyorum. • Kadim bilgidir. Ayrıca üzerinde bilimsel çalışma yapılmış olanları tercih ederim. • İlacın çıkış noktası doğa, bitkiler. Doğru zamanda doğru metotla toplanan doğru bitkilerin şifası elbette ki farklı. • Kadim bilgi • Bir Fitoterapi uzmanıyım • Bütün hastalıklar doğada gizli olduğu için... • Doğal ürünleri vücudumuz da iyi tanıyor ve tepkisi doğru kullanımla inanılmaz çabuk ve şaşırtıcı derece iyileştirici oluyor • senelerce denenmiş • İlaçların doğuracağı yan etkileri aza indirgeyebilir ve hastalık semptomlarını en azından ilaçlarla birlikte sinerjik etkiyle azaltabilir • Şifa doğadadır • Kullanıyorum • Doğru etkin ve yetkili kişilerden uygun etkin maddeye sahip bitkisel droglarla yapılacak tedaviye inanıyorum. Alternatif tıp olarak geçen geleneksel kadim tamamlayıcı tıbbi da destekliyorum. 	

Yukarıdaki tablo çalışmaya katılanların “Geleneksel tıbbi bitkisel tedavi metotlarına inanıyorum. Çünkü...” ifadesine verdikleri cevapların sağlık çalışanı olma ve olmama durumlarına gruplandırılması şeklinde yapılmıştır. Bu tablodaki ifadeler çalışmaya katılanların kullandığı ve yazdığı şekli ile tıpkısıdır. Başka bir ifade ile imla kuralları vb. hiçbir düzeltmeye tabi tutulmamıştır.

Bu hali ile bu çalışmaya benzer çalışma yapacak olanlar için karşılaştırmalı bir kaynak olarak kullanılarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Zahter şudur (Birden çok seçenek seçebilirsiniz):

19 yanıt

Şekil 7.8 Zahter şudur önermesine verilen cevapların dağılımı

Görüldüğü gibi cevap verenlerin çoğunluğu zahter için “Hem kahvaltılık hem de tedavi edici bir bitkidir.” ifadesini kullanmıştır. Diğer cevaplar ise: çay olarak içilir; amaca göre değişir, ödem söktürücü, ödem söktürücü, mide gazlarını giderici, zayıflatıcı, sakinleştirici, antimikrobik şeklinde çalışmaya katılan birer kişinin yazdığı ifadeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görüldüğü üzere zahter başta tedavi edici olmak üzere bir gıda olarak da kullanılmaktadır. Birçok çalışmada zahterin hem gıda hem de tedavi edici olarak kullanıldığından bahsedilmektedir.

Avrupa Reçetesiz İlaç Üreticileri Birliği, AESGP; Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi, EFSA; Avrupa Bitkisel Çay Birliği, EHIA ve Tarım ve Orman Bakanlığı GKGM- Risk Değerlendirme Daire Başkanlığı, diğer başka birçok otorite geleneksel tıbbi bitkileri ve dahi zahteri izlemekte gerekli regülasyonları ile ilgili çalışmalar yapmaktadır. Bunlar ülkemizdeki üreticiler tarafından de takip edilmektedir (14).

8. SONUÇ

Hem dünkü kaynaklar hem de bugünkü anket çalışması zahterin dün olduğu gibi bugün de çeşitli tedaviler kullanıldığını ortaya koymuştur. Zahter konusunda günümüzde yapılan çalışmalar geleneksel tıbbi kaynakların binlerce yıl öncesinde ne kadar isabetli olduğu bir başka açıdan da ortaya koymuştur.

Günümüzde kadim eserlerdeki geleneksel tıbbi bitkilerden faydalanılarak bunların ticari ürün haline getirilme çalışmaları yapan sektörler ve bu alanda özgün olan çeşitli ürünler vardır. Zahter de bunlardan biri olsa da henüz yeteri kadar ilgi görmemiştir, çünkü henüz ilaç haline gelmiş değildir.

T. spicata L. bitkisinin toprak üstü kısmının ve bu kısımdan elde edilen ekstrelerin ve uçucu yağın gıdalarda kullanılabileceğine dair olan bilimsel görüşleri destekleyici verilere bu çalışmamızda ulaştık. Zahterin ilaç olması için gerekli klinik öncesi ve klinik çalışmaların yapılmasına değer bir bitki olduğundan bu yönündeki çalışmaların yapılmasına hız verilmesi önerilmektedir.

9. KAYNAKLAR

1. Abu-Lafi, S., Odeh, I., Dewik, H., Qabajah, M., Hanus, L. O., & Dembitsky, V. M. (2008). Thymol and carvacrol production from leaves of wild Palestinian Majorana syriaca. *Bioresource technology*, 99(9), 3914–3918. <https://doi.org/10.1016/j.biortech.2007.07.042>
2. Atallah, S. S., El Saliby, I., Baalbaki, R., & Talhouk, S. N. (2011). Effects of different irrigation, drying and production scenarios on the productivity, postharvest quality and economic feasibility of *Origanum syriacum*, a species typically over-collected from the wild in Lebanon. *Journal of the science of food and agriculture*, 91(2), 337–343. <https://doi.org/10.1002/jsfa.4191>
3. Benelli, G., Pavela, R., Petrelli, R., Cappellacci, L., Bartolucci, F., Canale, A., & Maggi, F. (2019). *Origanum syriacum* subsp. *syracum*: From an ingredient of Lebanese ‘manoushe’ to a source of effective and eco-friendly botanical insecticides. *Industrial Crops and Products*, 134, 26-32.
4. The Mishnah (ed. Herbert Danby), Oxford University Press: Oxford 1977, s.v. Negai'im 14:6 (s. 696); Parah 11:7 [10:7] (s. 711)
5. Bouyahya, A., Zengin, G., Belmehdi, O., Bourais, I., Chamkhi, I., Taha, D., Benali, T., Dakka, N., & Bakri, Y. (2020). *Origanum compactum* Benth., from traditional use to biotechnological applications. *Journal of food biochemistry*, 44(8), e13251. <https://doi.org/10.1111/jfbc.13251>
6. Tabti, L., Dib, M., Gaouar, N., Samira, B., & Tabti, B. (2014). Antioxidant and Antifungal Activity of Extracts of the Aerial Parts of *Thymus capitatus* (L.) Hoffmanns Against Four Phytopathogenic Fungi of *Citrus sinensis*. *Jundishapur journal of natural pharmaceutical products*, 9(1), 49–54. <https://doi.org/10.17795/jjnpp-13972>
7. Gürgen, A.R.: Türkiye'nin önemli eterik yağları üzerinde araştırmalar, II. - Ankara Y. Zir. Enst. Derg. 9 (2): 332 (1948)
8. Gedikoğlu A. (2022). The effect of *Thymus vulgaris* and *Thymbra spicata* essential oils and/or extracts in pectin edible coating on the preservation of

- sliced bolognas. Meat science, 184, 108697.
<https://doi.org/10.1016/j.meatsci.2021.108697>
9. Baytop, T. (1999). Türkiye'de bitkiler ile tedavi. İstanbul Eczacılık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 444
 10. Tabib İbn-İ Şerif Yedigâr, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2. Baskı İstanbul, Mayıs 2017. ISBN 978-975-00024-9-6
 11. Nil Sarı- Ramazan Tuğ Derviş Mehmed Neşati Yağı Tıbbî Yağlar Üzerine Bir Risale, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi İstanbul, 2009
 12. El kanun Fi't-tıbb İbn-i Sina (980-1037); Çeviren Esin Kahya, 5. Baskı. Ankara: Ankara Atatürk Kültür Merkezi, 2017
 13. Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi (17. yy); Çeviren Mustafa Samastı, Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Dizisi:26, ISBN: 978-605-2249-25-3 Ankara, Ekim 2019
 14. *Thymbra spicata* L.'nin Toprak Üstü Kısmının Gıdalarda Kullanımının Güvenilirliğinin Değerlendirilmesi Hakkında Bilimsel Görüş, GKGM - Risk Değerlendirme Daire Başkanlığı, 2015, www.tarimorman.gov.tr/GKGM/Belgeler/DB_Risk_Degerlendirme/BilimselGorus/Thymbra_spicata.pdf (Erişim tarihi: 1.6.2022)
 15. Gezgin, D. (2006). Bitki Mitosları, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 9786057768711.
 16. Faydaoğlu, E., & Sürücüoğlu, M. S. (2011). Geçmişten günümüze tıbbi ve aromatik bitkilerin kullanılması ve ekonomik önemi. Kastamonu University Journal of Forestry Faculty, 11(1), 52-67.
 17. Demirezer, L. Ö. (2010). Bitkilerin tıpta kullanılması konusundaki sorumluluklarımız. Bitkilerle Tedavi Sempozyumu, 5(6), 87-88.
 18. Sarisen, O., & Caliskan, D. (2005). Fitotherapy: Herbal Medicine, Attention of in Primary Health Care. Sted 2005; 14 (8), 187.
 19. Çubukçu, B., Sarıyar, G., Meriçli, A. H., Sütülpınar, N., Mat, A., & Meriçli, F. (2002). Fitoterapi yardımcı ders kitabı. İÜ Basım ve Yayınevi Müdürlüğü.

20. Ersöz, T. (2012). Bitkisel ilaçlar ve gıda takviyeleri ile ilgili genel yaklaşım ve sorunlar. *Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi Türk Eczacıları Birliği Yayını*, 27(28), 11-21.
21. Joma, M. H. (2018). *Thymbra spicata L. var. spicata (zahter) bitki özütlerinin DNA koruyucu aktivitelerinin ve Stenotrophomonas maltophilia üzerine etkilerinin araştırılması*, Yüksek Lisans, Gaziantep Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
22. Kizil, S. (2010). Determination of essential oil variations of *Thymbra spicata* var. *spicata* L. naturally growing in the wild flora of East Mediterranean and Southeastern Anatolia regions of Turkey. *Industrial Crops and Products*, 32(3), 593-600.
23. Baser, K. H. C., Özek, T., Kürkçüoğlu, M., & Tümen, G. (1994). The essential oil of *Origanum vulgare* subsp. *hirtum* of Turkish origin. *Journal of Essential Oil Research*, 6(1), 31-36.
24. Özgüven, M., & Tansi, S. (1998). Drug yield and essential oil of *Thymus vulgaris* L. as influenced by ecological and ontogenetical variation. *Turkish Journal of Agriculture and Forestry*, 22(6), 537-542.
25. Koparal, A. T., & Zeytinoğlu, M. (2003). Effects of carvacrol on a human non-small cell lung cancer (NSCLC) cell line, A549. In *Animal Cell Technology: Basic & Applied Aspects* (pp. 207-211). Springer, Dordrecht.
26. Keykubat, B. (2016). Tıbbi aromatik bitkiler ve iyi yaşam. İzmir Ticaret Borsası. Erişim: <http://itb.org.tr/dosya/rapordosya/tibbi-aromatik-bitkiler-ve-iyiyasam.pdf>.
27. Anonim. (2016). www.kekik.gen.tr/bilye-kekik.html. (Erişim tarihi: 01.06.2022)
28. Baydar, H., Sağdıç, O., Özkan, G., & Karadoğan, T. (2004). Antibacterial activity and composition of essential oils from *Origanum*, *Thymbra* and *Satureja* species with commercial importance in Turkey. *Food control*, 15(3), 169-172.
29. Askun, T., Tumen, G., Satil, F., & Ates, M. (2009). In vitro activity of methanol extracts of plants used as spices against *Mycobacterium tuberculosis* and other bacteria. *Food Chemistry*, 116(1), 289-294.

30. Özkan, G., Sağdıç, O., & Özcan, M. (2003). Note: Inhibition of pathogenic bacteria by essential oils at different concentrations. *Food Science and Technology International*, 9(2), 85-88.
31. Capone, W., Mascia, C., Spanedda, L., Chiappini, M. (2009). Chemical Composition And Antibacterial Activity Of The Essential Oil From Sardinian Satureja Thymbra, *Fitoterapia*, 51(1), 10-12.
32. Aslan, E. Siirt Üniversitesi Kezer kampüs alanında bulunan *Thymbra spicata* L. var. *Spicata*, *Hypericum triquetrifolium* Turra. ve *Hypericum scabrum* L.un morfolojilerinin ve kalite özelliklerinin incelenmesi (Master's thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü).
33. Kızıl, S., & Tonçer, Ö. (2003). Değişik azot dozlarının floradan toplanan karabaş kekik (*Thymbra spicata* var. *spicata* L.)'in bazı agronomik ve kalite özellikleri üzerine etkisi. *Anadolu Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 132-141.
34. Daneshvar-Royandezagh, S., Khawar, K. M., & Ozcan, S. (2009). In Vitro micropropagation of garden thyme (*Thymbra Spicata* L. Var. *Spicata* L.) collected from southeastern turkey using cotyledon node. *Biotechnology & Biotechnological Equipment*, 23(3), 1319-1321.
35. Dirican, E., Turkez, H., & Toğar, B. (2012). Modulatory effects of *Thymbra spicata* L. different extracts against the mercury induced genotoxicity in human lymphocytes in vitro. *Cytotechnology*, 64(2), 181-186.
36. Şekeroğlu, N. (2010). Unutulan tadlar, kurban olduğum zahter. *TAZAR Kültür Sanat Yaşam Dergisi*, 73.
37. Honda, G., Yeşilada, E., Tabata, M., Sezik, E., Fujita, T., Takeda, Y., ... & Tanaka, T. (1996). Traditional medicine in Turkey VI. Folk medicine in West Anatolia: Afyon, Kütahya, Denizli, Muğla, Aydın provinces. *Journal of Ethnopharmacology*, 53(2), 75-87.
38. Akkol, E. K., Avcı, G., Küçük Kurt, I., Keleş, H., Tamer, U., Ince, S., & Yeşilada, E. (2009). Cholesterol-reducer, antioxidant and liver protective effects of *Thymbra spicata* L. var. *spicata*. *Journal of ethnopharmacology*, 126(2), 314-319.

39. Toroğlu, S., Dığrak, M., & Kocabaş, Y. Z. (2005). Çay veya Baharat Olarak Tüketilen *Teucrium polium* L., *Thymbra spicata* L. var. *spicata*, *Ocimum basilicum* L. ve *Foeniculum vulgare* Miller'in Uçucu Yağlarının In-Vitro Antimikrobiyal Aktivitesi ve Bazı Antibiyotiklerle Etkileşimleri. *KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi*, 8, 36-42.
40. Ünlü, M., Vardar-Ünlü, G., Vural, N., Dönmez, E., & Özbaş, Z. Y. (2009). Chemical composition, antibacterial and antifungal activity of the essential oil of *Thymbra spicata* L. from Turkey. *Natural Product Research*, 23(6), 572-579.
41. Akin, M., Oguz, D., & Saracoglu, H. (2010). Antibacterial Activity of Essential oil from *Thymbra spicata* var. *spicata* L. and *Teucrium polium* (Stapf Brig.). *interventions*, 8(9), 53-58.
42. Yilmaz, O., & Akkaya, H. (2012). Radical scavenging activity of *Thymbra spicata* and *Quercus ithaburensis* in a fenton reagent environment and their protective effects on unsaturated fatty acids. *Ekoloji*, 21(85), 34-40.
43. Akdogan, M., Kisioglu, A. N., Ciris, M., & Koyu, A. (2014). Investigating the effectiveness of different tea types from various thyme kinds (*Origanum onites*, *Thymbra spicata* and *Satureja cuneifolia*) on anemia and anticholesterolemic activity. *Toxicology and Industrial Health*, 30(10), 938-949.
44. Aeschbach, R., Löliger, J., Scott, B. C., Murcia, A., Butler, J., Halliwell, B., & Aruoma, O. I. (1994). Antioxidant actions of thymol, carvacrol, 6-gingerol, zingerone and hydroxytyrosol. *Food and chemical toxicology*, 32(1), 31-36.
45. Sikkema, J. A. N., de Bont, J. A., & Poolman, B. (1995). Mechanisms of membrane toxicity of hydrocarbons. *Microbiological reviews*, 59(2), 201-222.
46. Ultee, A., Bennik, M. H. J., & Moezelaar, R. J. A. E. M. (2002). The phenolic hydroxyl group of carvacrol is essential for action against the food-borne pathogen *Bacillus cereus*. *Applied and environmental microbiology*, 68(4), 1561-1568.

47. Sadıkoğlu, N. (2005). Kekik olarak kullanılan türler üzerinde farmasötik botanik araştırmalar. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 11-12.

9. Cinsiyet?

Yalnızca bir şıkkı işaretleyin.

- Kadın
 Erkek

10. Yaşadığınız ilin plaka kodu nedir?

11. Çocukluğunuzun geçtiği yerin plaka kodu nedir?

12. Zahter (Za'tar, Sahter, Zatar, Zater, Zağter...) nedir, ne kadar biliyorsunuz? (0 Hiç; 5 En çok biliyorum)

Yalnızca bir şıkkı işaretleyin.

- 0 1 2 3 4 5

13. Bitkilerin geleneksel tıbbi kullanımların faydasına şu derecede inanıyorum. (0 Hiç; 5 En çok)

Yalnızca bir şıkkı işaretleyin.

- 0 1 2 3 4 5
Hiç En çok

14. Tıbbi amaçlı geleneksel ürün (herhangi bir ürün: Örn. bitki çayı, ihlamur vb. gibi) kullanırım. (0 Hiç; 5 En çok)

Yalnızca bir şıkkı işaretleyin.

- 0 1 2 3 4 5
Hiç En çok

15. Hayatınızda en az bir defa zahter kullandınız mı?

Yalnızca bir şıkkı işaretleyin.

- Hayır
 Evet

16. Tıbbi amaçlı geleneksel ürün öneririm. (0 hiç; 5 En çok)

Yalnızca bir şıkkı işaretleyin.

- 0 1 2 3 4 5
Hiç Evet

17. Geleneksel tıbbi bitkileri aktardan/ eczaneden alırım?

Yalnızca bir şıkkı işaretleyin.

- Eczane
 Aktar
 Diğer: _____

19. Hayatınızda en az bir defa aktara tedavi amaçlı gittiniz mi?

Yalnızca bir şıkkı işaretleyin.

- Hayır
 Evet

20. Hayatınızda en az bir defa eczaneye tedavi amaçlı gittiniz mi?

Yalnızca bir şıkkı işaretleyin.

- Hayır
 Evet

21. "Hasta kaç yıldır o doktordan bu doktora o hastaneden bu hastaneye gidiyor ancak tedavisini bulamadı. Ama şu bitkisel karışımı kullandı ve iyi oldu" cümlesi gerçek hayatta geçerli ve doğrudur. (0 hiç; 5 En çok)

Yalnızca bir şıkkı işaretleyin.

- 0 1 2 3 4 5
Hiç En çok

22. Ekonomik refahım Türkiye'ye göre aşağıdaki düzeydedir. (0: Kötü; 5: İyi)

Yalnızca bir şıkkı işaretleyin.

- 0 1 2 3 4 5
Kötü İyi

23. Sağlık durumu düzeyiniz nedir?

Yalnızca bir şıkkı işaretleyin.

- 0 1 2 3 4 5
Kötü İyi

24. Aylık geleneksel tıbbi ürünlere veya takviye edici gıda takviyelerine (eczane ve aktara) ayda ortalama şu kadar (TL/ay) harcamaktayım.

25. Zahter şudur (Birden çok seçenek seçebilirsiniz):

Uygun olanların tümünü işaretleyin.

- Tedavi edici bitkidir.
 Tedavi edici bitkilerden oluşan bir karışımdır.
 Kahvaltılık.
 Hem kahvaltılık hem de tedavi edici bir bitkidir.
 Diğer: _____

26. Geleneksel tıbbi bitkisel tedavi metotlarına inanıyorum. Çünkü...
